

Ar Lietuvai gresia išnykimas?

p.8 Lietuvoje įsiskolinęs kas
dešimtas gyventojas – kada
skola yra problema, kada ne?

p.32 Saulės energija Lietuvoje –
misija įmanoma?

p.38 Ar mes Visatoje esame
vieni?

Turinys

2	Dezinformacijos naratyvai Baltijos šalyse: nepasitikėjimas valstybe ir atskirų visuomenės grupių priešinimas
8	Lietuvoje įsiskolinęs kas dešimtas gyventojas – kada skola yra problema, kada ne?
14	Oportunistinės infekcijos: kam pavojingos ir kaip nuo jų apsisaugoti?
20	Lietuvos demografinė kaita: pagrindiniai pokyčiai ir ateities prognozės
26	Kaip po reikšmingų įvykių vyksta viešosios politikos kaita?
32	Saulės energija Lietuvoje – misija įmanoma?
38	Ar mes Visatoje esame vieni?
46	Antikinė religija ir kosmologija: kodėl planetas vadiname graikiškais ir romėniškais vardais?
52	Andrej Suchomlinov: „Kol būsime gyvi, nebus geresnio mokymosi metodo nei donoro kūnas“
60	Ar Lietuvos visuomenė pasiruošusi veikti krizės sąlygomis?
66	Pradėjus gydymą hormoniniais vaistais, gerėja translyčių asmenų psichologinė būklė
72	Šiuolaikinė lietuvių literatūra: svarbiausi etapai, autoriai, problemos
78	Ar įmanoma užtikrinti moterų poreikius į vyrus orientuotoje bausmių vykdymo sistemoje?
84	Funkcinių duomenų analizė: nuo muzikos iki medicinos
90	Pagalba teikiantiems pagalbą: su kokiais sunkumais susiduria psichoterapeutai?

DEZINFORMACIJA

Dezinformacijos naratyvai Baltijos šalyse: nepasitikėjimas valstybe ir atskirų visuomenės grupių priešinimas

Ieva Čepaitė

Vilniaus universitetas

Nesvarbu, kokiame socialiniame burbule gyventume, kiekvienas esame girdėjęs gandų apie NATO ir Vakarų partnerių neveiksmumą Baltijos šalių karo su Rusija atveju, apie korumpuotą šalies valdžią, nupirktą teisinę sistemą ar kyšius siekiant karjeros. Vis dėlto retai kada susimąstome, kad šie gandai – tai Rusijos tikslingai Baltijos šalyse skleidžiamos dezinformacijos naratyvai.

Apie tai, kokios žmonių grupės dezinformacijai imliausios, kokios pagrindinės dezinformacijos kryptys ir tikslai Baltijos šalyse, pasakoja Vilniaus universiteto Ekonomikos ir verslo administravimo fakulteto mokslininkas dr. Mangirdas Morkūnas.

Kuo skiriasi dezinformacija nuo propagandos?

Kalbėdamas apie dezinformaciją, dr. M. Morkūnas sako, kad visų pirma svarbu apsibrėžti jos sąvoką ir tikslą. Mokslininko teigimu, pagrindinis dezinformacijos ir propagandos skirtumas yra tas, kad skleidžiant dezinformaciją faktais yra manipuliuojama, o propagandą – faktai yra išgalvojami.

„Dezinformacija yra sąmoningas, metodiškas klaidinančios informacijos skleidimas. Tuo tarpu propaganda – išgalvoti faktai siekiant naudos. Be to, propaganda būna aršesnė, vidinė propaganda dažnai lydimas ir prievartos. Dezinformaciją žmogus skleidžia todėl, kad yra suklaidintas, o propagandą – bijodamas vienokių ar kitokių prievartos veiksmų.“

Tikslingas klaidingos informacijos skleidimas, tikintis sau naudingo poveikio priešininkui, yra senas kaip pasaulis. Tai buvo populiariai tiek viduramžiais, tiek naujaisiais laikais. Pavyzdžių yra itin daug – nuo anglų bandymų sukurti galingos kariuomenės įvaizdį paskleidžiant beveik įtikinamą pasakojimą, kaip Ričardas Liūtaširdis mūšyje

nukovė sultoną Saladiną, iki carinės Rusijos bandymų dėl savo nepavykusių reformų kaltinti žydus sukurpiant „Siono išminčių protokolus“.

Labiausiai paveikiamos žmonių grupės ir primityvus mąstymas

Mokslininko teigimu, propagandai, dezinformacijai ar šiaip informaciniam karui imlesni yra visų pirma žemesnio išsilavinimo, mažesnių pajamų, socializuotis nelinkę ir gana primityviai priežasties ir pasekmės ryšiu pratę mąstyti žmonės.

„Dažnai į dezinformacijos spąstus pakliūna piktai, nusivylę, pavydūs žmonės. Štai, pavyzdžiui, kaimynas važinėja su prabangia mašina, o aš – su perpus pigesne. Ar kaltinsiu save? Ne, aš ieškosiu kaltų aplinkui, – pavyzdį pateikia pašnekovas. – Žmogui yra nebūdinga pasižiūrėti į veidrodį ir pagalvoti, ką aš pats padariau ne taip. Daug paprasčiau kaltinti sistemą, ieškoti kokio nors abstraktaus ir neapčiuopiamo dalyko, kuriam galėtų suversti kaltę. Tai pavadinčiau labai paprastai – nevykėlio pasiteisinimu.“

Dažnai į dezinformacijos spąstus pakliūna piktai, nusivylę, pavydūs žmonės.

Anot dr. M. Morkūno, konstruoti dezinformacijos kampaniją yra gana paprasta, kai supranti, kaip tas žmogus mąsto. Priežasties ir pasekmės ryšiu mąstantys žmonės lengvai priima ne tik dezinformaciją, bet ir kitas jiems netiesiogiai „brukamas“ prekes. Dėl to jie yra ir rinkodaros specialistų taikinyje: ar norima parduoti sulankstomąją kėdę, ar dezinformacijos naratyvą – principai yra panašūs.

„Dezinformacijos leitmotyvą parduoti yra netgi lengviau, nes jis yra abstraktus, o žmogus mąsto konkrečiai. Jeigu žmogų įkalbėsi nusipirkti naujas kelnės sakdamas, kad po skalbimo jų nereikės lyginti, tačiau išskalbęs žmogus pamatys, kad taip nėra – jis jumis nebetikės, nes turėjo galimybę patikrinti apčiuopiamą daiktą. Dažniausi dezinformacijos objektai yra abstraktūs, jų negali „pačiupinėti“, taigi ir konkrečiu priežasties ir pasekmės ryšiu mąstantis žmogus negali sakyti, kad jam pamelavo. Juk tą blogąją sistemą Jonas įsivaizduoja vienaip, Petras kitaip, Marytė dar kitaip, bet jie visi žino, kad sistema yra blogis. Jeigu žmogus gali pamatuoti, patikrinti, pažiūrėti į faktus, galiausiai jam kils klausimų, į kuriuos dezinformacijos

skleidėjai negalės atsakyti. Vadinasi, dezinformacijos leitmotyvas turi būti neapčiuopiamas“, – aiškina mokslininkas.

Tikslinė dezinformacijos skleidėjų auditorija – žmogus, kurio pasaulėžiūra yra gan siaura, kuris neturi galimybių eiti į teatrą, į kavinę, socializuotis su kitais žmonėmis, neturi pinigų priklausyti kokiam nors klubui ar vykti į užsienį, kurio pasaulyje yra tik televizorius ir gulėjimas ant sofos. Juk sunku būtų įrodyti, kad Europoje – vien gėjai, žmogui, kuris keliskart per metus vyksta į tą dekadentišką Europą. Taip pat bus sunku įrodyti „Lions“ ar „Rotary“ klubo nariui, kad visi jie priklauso kokiam nors klanui.

Įdomu tai, kad kartais dezinformacija tarnauja ir kaip tam tikrų socialinių kontaktų pakaitalas. Žmogus yra socialinė būtybė, jam reikia bendrauti, reikia išreikšti save, tad, matydamas bendravimą, net konfliktus per televizorių ar naujienų portaluose, jis jaučiasi viso to dalimi, palaiko vieną arba kitą pusę, tarsi pats būtų tų santykių dalyvis. „Jeigu paklaustumėte, kodėl atsiranda įvairių sporto klubų „ultros“ ar kodėl žmonės buriasi į įvairius baikerių klubus, atsakymas –

jie nori jaustis stipresni būdami didelės bendruomenės dalimi. Kažką panašaus bando pasiūlyti ir Rusijos propaganda.“

Baltijos šalys – neužgyjantis Rusijos skaudulys

Nors Rusija pastaruoju metu turi itin daug priešų ir konfliktų, jai visuomet buvo ir išlieka aktualios Baltijos šalys – čia dezinformacijai skleisti Rusija skiria itin daug resursų. Kodėl šios nedidelės šalys Rusijos pašonėje jai tokios aktualios ir koks yra jose skleidžiamos dezinformacijos tikslas?

Anot tyrėjo, pirmasis ir itin svarbus veiksnys – Baltijos šalys yra daugelį metų neužgyjantis skaudulys ir akivaizdus pavyzdys, kad Sovietų Sąjungoje nebuvo gerai, šis politinis kūrinys nebuvo svajonių sistema, o Baltijos šalys, tik pasitaikius progai, pabėgo į Europą, NATO ir vakarietišką pasaulį.

„Lietuva ir Baltijos šalys labai aiškiai parodė Rusijai, kad mes SSRS būti nenorime, prijungimas nebuvo mūsų savanoriškas sprendimas, o juk ant tokios melagingos minties laikėsi didžioji SSRS idėja ir menama galybė.

Kitos buvusios SSRS narės toli nenuėjo, neprisijungė prie jokių aljansų, tad kaip ir neparodė visam pasauliui, kad gali vystytis ir augti savarankiškai. Mes parodėme, ir Rusijai tas labai nepatiko“, – aiškina dr. M. Morkūnas.

Pasak jo, antroji priežastis, kodėl Rusija nepaleidžia Baltijos šalių – tai intelektinis potencialas, kurio ši šalis neturi. Didelė Sovietų Sąjungos mokslinio potencialo dalis buvo sutelkta Baltijos šalyse ir Ukrainoje – tiksliai mechanika, lazeriai, aukštesnio išsilavinimo ir vakarietiško pažiūrų žmonės, darbo kultūra. „Taigi tam, kad vystytųsi šalies technologijos, jiems Lietuva ir Baltijos šalys yra vis dar reikalingos. Žinoma, tai yra mažesnis skaudulys nei pirmasis, tačiau jis yra.“

Rusijos tikslas – graužti Baltijos valstybes iš vidaus

Koks yra Rusijos tikslas skleidžiant dezinformaciją? Galutinis, žinoma – kuo didesnis Rusiją palaikančių žmonių skaičius. Tačiau iki tol, kol taip atsitiks, Rusija tiesiog stengiasi po truputį graužti valstybę iš vidaus.

„Mūsų šalyje yra nemažai žmonių, kurie jau apnuodyti dezinformacija, – sako

mokslininkas. – Rusija stengiasi, kad šie žmonės triukšmautų, rodytų nepasitenkinimą valdžia, sistema. Tada pati valstybė turi skirti jiems papildomą dėmesio, aplink juos šokinėti, o tai reiškia, kad dalis laiko, kuris galėtų būti skiriamas tolesniam vystymuisi, yra leidžiama aiškinantis su tais žmonėmis.“

Dr. M. Morkūnas sako, kad šį vidinį triukšmą šalyje tikrai mato ir Vakarų Europos šalys, Briuselis. Tuomet jiems natūraliai kyla klausimas – galbūt Baltijos šalys ne visai patikimos, galbūt į jas neverta pernelyg investuoti? Jeigu yra bent maža tikimybė, kad jos kada nors vėl sugrįš į Rusijos sudėtį ar bent jau nusuks nuo demokratijos kelio (juk panašu, kad ir norinčių, ir realių pavyzdžių, tokių kaip Vengrija, yra), ar tikrai verta?

Pašnekovas įsitikinęs, kad Rusijos tikslas – graužti Baltijos valstybes iš vidaus, ir nesvarbu, kad tik po truputį. Rusija išnaudos visas pasitaikiusias galimybes, ir kiekvienas, net mažytis, skilimas viduje jai yra naudingas.

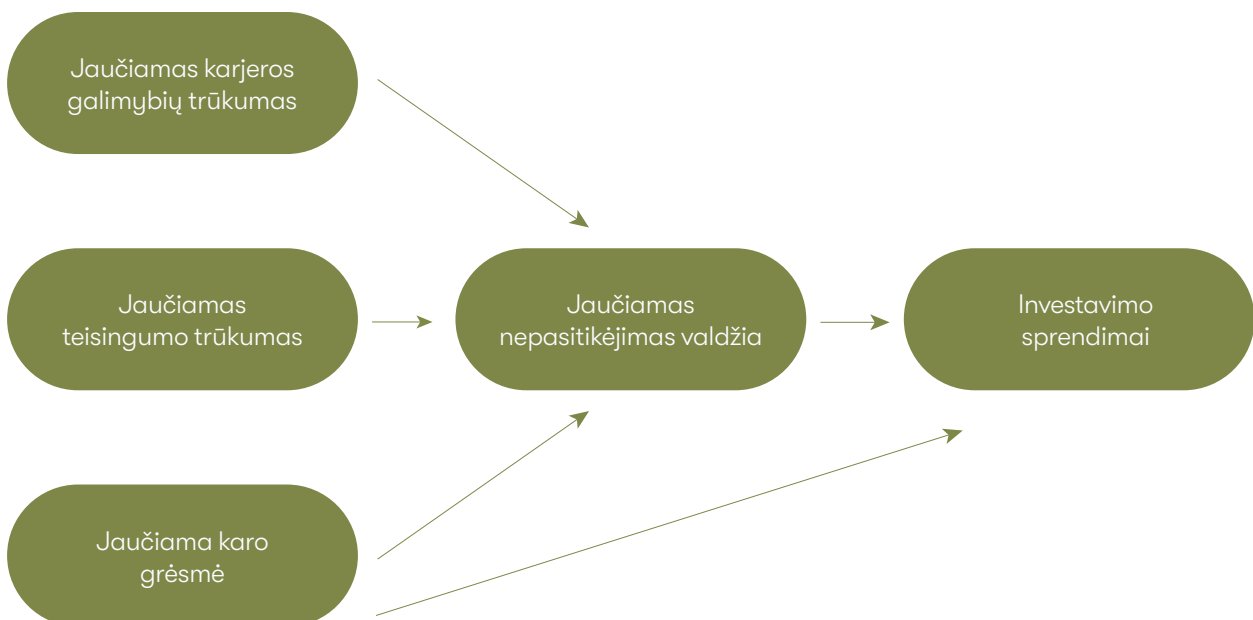
„Galutinis tikslas? Jų daug ir įvairių. Įsivaizduokite situaciją: paveiktas dezinformacijos, nepatenkintas valstybe žmogus įsidarbina svarbioje

Lietuvos energetikos įmonėje. Atėjus dienos X bus labai paprasta padaryti, kad šis darbuotojas paspaustų mygtuką ir išjungtų energijos tiekimą kad ir vienoje miesto dalyje. Nebus apšvietimo, kils panika, sustos viešasis transportas, žmonės užkimš gatves, o tuomet ir Lietuvos bei sąjungininkų pajėgoms atvykti bus sunkiau. Naudinga ir gana paprasta, tiesa? – galimą scenarijų pateikia mokslininkas. – O kas, jeigu atėjus dienos X koks nors dezinformacijos paveiktas kalėjimo prižiūrėtojas paleis kelis šimtus galvažudžių? Tai tik paprasčiausi pavyzdžiai, jau nekalbant apie prorusiškus judėjimus savi-valdybėse, Seime ar net Europarlamente.“

Dezinformacijos kryptys ir jų veikimas Baltijos šalyse

Tirdamas Rusijos vykdomą dezinformaciją ir jos poveikį ekonomikai Baltijos šalyse, dr. M. Morkūnas išskyrė tris pagrindines kryptis. Pirmoji jų – nepakankamai geros karjeros galimybės (1 pav.).

Anot mokslininko, Lietuvoje yra sukurta gera socialinė sistema, kuri veikia lifto

1 pav. Dezinformacijos kryptys ir jų veikimas Baltijos šalyse. Sudarė Mangirdas Morkūnas

principu – net žmonės iš nepasiturinčių šeimų turi galimybę gauti nemokamą aukštąjį mokslą, stipendijas, įgyti perspektyvią specialybę, vėliau – gerai apmokamą darbą, kelti kvalifikaciją ir galiausiai padaryti puikią karjerą.

„Rusijoje taip nėra. Socialinis liftas nefunkcionuoja taip, kaip pas mus, ten didelę įtaką turi pažintys, kyšiai, tad jiems nepatinka matyti geruosių pavyzdžių buvusiose Sovietų Sąjungos valstybėse, – sako tyrėjas. – Kaip jau kalbėjome, dezinformacijai imlus žmogus nėra linkęs savo nesėkmės priežasčių ieškoti savyje. Jam būdinga asmeninę atsakomybę už savo veiksmus, savo nesėkmes perkelti ant valstybės ar įsivaizduojamos sistemos pečių. Pavyzdys – tavo vaikas nelanko pamokų, nesimoko, susikerta per egzaminus. Bet juk tavo vaikas – pats geriausias. Kas tuomet kaltas? Žinoma, kad sistema, kurioje tiesiog neįmanoma visko išmokyti, užduotys kažkokios kvailos, reikalaujama per daug, to, ko visai nereikės gyvenime, ir panašiai.“

Mokslininkas tikina, kad tokio požiūrio formavimas yra ilgalaikė Rusijos investicija į nepatenkintų, neišsilavinusių, užsidariusių žmonių burbulą didinimą: „Kam stoti, vaikeliai, juk matai, kokia sistema, vis tiek nepadarysi karjeros, viskas tik per kyšius, eik geriau dirbti melžėjos padėjėju. Jaučiat? Dezinformacijos skleidėjas puikiai supranta šio naratyvo naudą sau pačiam. Juk jeigu dezinformacija apnuodyto žemesnio socialinio sluoksnio asmens vaikas nepasinaudos valstybės sukurtu socialinio lifto galimybėmis, Rusija dirvą savo dezinformacijai turės ir toliau.“

Antroji ir itin ryški skleidžiamos dezinformacijos kryptis – neva korumpuota teisinė sistema. Čia, anot mokslininko, svarbu stiprinti nesaugumo ir neteisybės jausmą, nes šios emocijos kuria pyktį, o pyktį žmogų lengviau paveikti.

„Pirmiausia kalbame apie teisinį nepasitikėjimą – teismai korumpuoti, nėra teisybės, šalies elitas gali išsisukti nuo bausmių, o paprastas žmogus negali, teisėjai, gavę kyšį, užsimerkia prieš nusikaltimus, ir vėl – valstybė kalta, sistema kalta“, – vardija pašnekovas.

Trečioji, šiuo metu dėl įvykių Ukrainoje aktualiausia, dezinformacijos Baltijos šalyse kryptis – karo grėsmė. Šis naratyvas augina baimę, nepasitikėjimą, nuolankumą teroristinei kaimyni, be to, lemia investicijų mūsų šalyje mažėjimą.

„Skatinamas nepasitikėjimas NATO ir Vakarų partneriais, kartu kviečiama „neerzinti Rusijos“, nusileisti, tylėti, nes ji mus puls ir niekas mūsų neapsaugos. Nuvertinamas atsakomybės už savo šalį ir pilietiškumo ugdymas. Taip pat šis naratyvas veikia ir investicijas – tiek vidines, tiek užsienio. Aš nesistatau namo ir negerinu savo buties, nes ateis rusai ir viską subombarduos. Tai veikia ir užsienio kompanijas, kurios tiria rinką Lietuvoje, nes šis naratyvas ne itin motyvuoja jas ilgam „užrakinti“ savo pinigus čia“, – aiškina dr. M. Morkūnas.

Laimi faktai prieš gandus

Vis dėlto mokslininkas pabrėžia, kad NATO pratybos, dalinių dislokacija Lietuvoje, viešojoje medijoje vis pasirodančios žinios apie čia atvykstančius užsienio karius kiek susilpnino pastarąjį naratyvą. Anot jo, jeigu tyrimo apklausa būtų daryta prieš karą, nepasitikėjimas NATO būtų jaučiamas ryškiau: „Čia vėlgi kalbame apie apčiuopiamumą ir faktą prieš gandus, juk negali sakyti, kad to, ką matai prieš savo akis, nėra.“

Šios trys skleidžiamos dezinformacijos kryptys lemia vieną rezultatą – nepasitikėjimą valstybe ir investicijų mažėjimą. Tačiau dr. M. Morkūnas pastebi ir džiugią tendenciją – Baltijos šalyse dezinformacija lengvėja, faktai maišomi nebe taip smarkiai, kaip buvo prieš, pavyzdžiui, penkiolika metų.

„Pastaruoju metu dezinformacijos naratyvas Lietuvoje yra beveik toks pat, kaip ir Vokietijoje – stengiamasi, kad žmonės imtų abejoti faktais, imtų manyti, kad galbūt ne viskas yra taip, kaip sakoma, ne viskas aišku ar iki galo tikslu. Tai yra vienas iš švelnesnių dezinformacijos būdų, kuris rodo, kad visuomenė ryškios, primityvios dezinformacijos nebepriims. Ji tobulėja, o tai – labai geras ženklas.“

**Baltijos šalys
yra daugelį metų
neužgyjantis
skaudulys ir
akivaizdus
pavyzdys, kad
Sovietų Sąjungoje
nebuvo gerai.**

Lietuvoje įsiskolinęs kas dešimtas gyventojas – kada skola yra problema, kada ne?

Doc. Ieva Bužienė

Vilniaus universiteto
Verslo mokykla

„Skola – ne rona, neužgis“, „Ašarom skolų neatmokėsi“, „Geriau alkanam gulti, nei su skolomis keltis“, „Skolintais kailiniais greičiau sušalsi“ – visa tai lietuvių liaudies išmintis, atspindinti patarlėse apie skolinimąsi. Jos rodo, kad jau mūsų protėviai nebuvo geros nuomonės apie skolas.

Šiandien situacija pasikeitusi ir skolintis nebe taip baisu, o gal net įprasta ir normalu. Remiantis Valstybės duomenų agentūros duomenimis, Lietuvoje 2023 m. yra įsiskolinęs kas dešimtas vyresnis nei 20 metų gyventojas. Dažniausiai skolinamės būstui, automobiliui, lizingu perkame telefonus ar buitinės technikos prekes. Net stomatologo paslaugas galime įsigyti išsimokėtinai.

Nė vienas skolintojas nesuinteresuotas, kad skola nebūtų grąžinta.

Lietuviai – ne labiausiai įsiskolinusi tauta

„Creditinfo Lithuania“ duomenimis, per pirmąjį 2023 m. ketvirtį Lietuvos skolos nuo metų pradžios padidėjo 6,8 mln. eurų ir iš viso pasiekė 364,8 mln. Iš šios sumos vyrų skolos sudaro 261,8 mln. eurų, o moterų – 103 mln. Bendras skolininkų skaičius pirmąjį šių metų ketvirtį taip pat išaugo 5 tūkst. ir siekia beveik 201 tūkst. Vertindamas namų ūkių ir jiems paslaugas teikiančių ne pelno institucijų įsiskolinimą, Lietuvos bankas suskaičiuoja dar daugiau – net 14 752,79 mln. eurų (2022 m. IV ketv.) skolos. Prieštaringi duomenys liudija

metodologijų skirtumus, o juos interpretuodami dažnas galime padaryti klaidų.

Pasaulio mastu įsiskolinimas mažėja. Tarptautinių atsiskaitymų bankas (Bank for International Settlements) skelbia skolas ir BVP santykį, klasifikuodamas pagal namų ūkius, įmones, valstybes, pastarąsias dar išskirdamas į išsivysčiusias ir ne. 2022 m. paskutinį ketvirtį namų ūkių skolos sudarė 73,3 proc. BVP išsivysčiusiose valstybėse ir 47,7 proc. besivystančiose. Lietuvos banko duomenimis, tuo pačiu laikotarpiu Lietuvos namų ūkių ir jiems paslaugas teikiančių ne pelno institucijų skolos ir BVP santykis

siekė 22,09 proc. ir nuo 1996 m. nuolat mažėja. Nesame labiausiai įsiskolinusi tauta.

O jūs ar esate kam nors skolingi?

Atsakant į šį klausimą labai svarbu suprasti, ką vadiname skola, nes dažnai apklausiami gyventojai net nepriskiria vieno ar kito prekės ar paslaugos įsigijimo būdo prie skolų. Pvz., lizingo ar pirkimo išsimokėtinai.

Kai kurie ekonomistai skolas ir kredito apibrėžimą yra linkę atskirti. Kaip kreditas įvardijamas atidėtas mokėjimas, kuris reikalauja tam tikros ekonominės drausmės ir didesnių

finansinių išteklių jo grąžinimo laikotarpiu. O skola asocijuojasi su gyvenimiškomis problemomis ir galimybe „sudurti galą su galu“. Kitų ekonomistų nuomone, skola yra bendrinis terminas, apimantis bet koki piniginį įsipareigojimą, tuo tarpu kreditas yra tam tikra finansinė paslauga, kai skolininkui suteikiama pinigų suma. Abu požiūriai įrodo glaudžią sąsają, kartu ir jų neigiamą (skola) ar teigiamą (kreditas) emocinį reikšmės atspalvį.

Ar skola = problema?

Taip, jei nemokame jos valdyti. Jei nevykdome savo įsipareigojimų, jei nesilaikome finansinės drausmės, neugdome finansinio raštingumo įgūdžių. Dažnu atveju tai ne tik tampa asmenine problema, bet ir sukelia rūpesčių skolintojui. Jei pastarasis šioms nepasiruošęs, priklausomai nuo skolos dydžio, tai gali lemti ir didesnius padarinius, pvz., bankrotą. Įmonės bankroto atveju bus atleidžiami darbuotojai, nebemokami mokesčiai

valstybei. Šis hipotetinis pavyzdys įrodo, kad viena nedidelė asmeninė skola gali virsti įmonės ar net valstybės problema.

Ne, jei drausmingai grąžiname skolą, tikriname skolos sąlygas ir ieškome palankesnių. Įmonių ar valstybės finansų mastu skolinti išteklių (pinigai), esant palankioms ekonominėms sąlygoms, būna net pigesni už nuosavus. Skolininkai bene vieninteliai džiaugiasi infliacija (esant infliaciniam periodams pinigų perkamoji galia krinta, todėl, pasiskolinus prieš infliacijos šoką, grąžinti teks mažiau, vertinant pinigų perkamosios galios požiūriu).

Ką daryti norint pasiskolinti?

O kaip skolintųsi dirbtinis intelektas? Paeksperimentuokime. „ChatGPT“ buvo suformuluota užduotis: „Tu esi 30 metų vyras, gyveni Vilniuje, nuomiesi 2 kambarių butą, turi žmoną ir du vaikus. Ieškote didesnio būsto šeimai.

Tavo atlyginimas 1500 eurų į rankas, žmona išėjusi motinystės atostogų, jos gaunama išmoka 600 eurų per mėnesį. Kaip jums įsigyti didesnį būstą Vilniuje už 200 000 eurų?“

„ChatGPT“ pirmiausia pasiūlė taupyti. Stenkitės taupyti kuo daugiau iš savo įplaukų. Įvertinkite savo šeimos išlaidas ir bandykite sumažinti nereikalingas. Taupydami nuolat, galėsite sukaupti daugiau pinigų, kurie galės būti skirti būstui pirkti. Tiesa, mažų pajamų šeimai, galinčiai atsidėti nedidelės sumas, šis variantas užtruktų, o ir nebūtų labai motyvuojantis (tikslui esant toli, žmonės nustoja stengtis).

Antrasis variantas – pasiskolinti. Nagrinėkite galimybę gauti būsto paskolą iš banko arba kitos finansų institucijos. Pasitarkite su specialistais, kad sužinotumėte, kiek galėtumėte gauti ir kokias palūkanas turėtumėte mokėti. Šiandien gausu internetinių skaičiuoklių, padedančių įsivertinti vieną ar kitą finansinį sprendimą, tačiau jos yra rekomendacinio pobūdžio – norint

gauti tikslesnius atsakymus, reikia kontaktuoti su finansų institucijomis, kad šios įvertintų jūsų kreditingumą (galimybę gauti ir išmokėti kreditą).

Trečias pasiūlymas, kurį visad rekomenduojame apvarstyti ir aš – papildomi šaltiniai. Galbūt galite gauti papildomą darbą arba paspartinti grįžimą į darbą po motinystės atostogų? Galbūt turite nereikalingo turto, kurį galite parduoti? O gal mokate amatą, kuris galėtų tapti jūsų pajamų šaltiniu? Paprastai atsakę į šiuos klausimus dauguma nustemba.

„ChatGPT“ dar pridūrė – stebėkite būsto rinką. Sekite Vilniaus būsto pasiūlą, ieškokite gerų didesnio būsto pasiūlymų. Stenkitės rasti tokius, kurie išlaiko pusiausvyrą tarp vietos, dydžio ir kainos. Ir konsultuokitės su specialistais. Galbūt verta pasikonsultuoti su nekilnojamojo turto agentais ar finansų patarėjais, kurie galėtų padėti jums įvertinti savo finansinę padėtį ir pasiūlyti konkrečias strategijas būstui įsigyti. Svarbiausia yra atidžiai planuoti, taupyti ir įvertinti savo finan-

sines galimybes įsigyti didesnį būstą. Rinkitės tokį būstą, kuris atitiktų jūsų poreikius ir galimybes.

Žvelgiant į finansinių patarimų klasiką, visi dirbtinio intelekto pasiūlymai yra racionaliūs, eiliškumas ar prioritetai pagrįsti. Tačiau vartotojui gali būti apmaudu, kad nebuvo pasiūlyta aiški skaičiuoklė, kiek taupyti, kokią dalį pajamų skirti paskolai, kurias palūkanas (fiksuotas ar kintamas) rinktis ar pan. Tikslinant klausimą, šie atsakymai nebuvo gauti. Taigi nė viena skaičiuoklė ar dirbtinis intelektas dar nepajėgūs įsigilinti į kiekvieno asmens finansinę situaciją ir pateikti geriausią įmanomą sprendimą. Ką daryti tuomet? Esant kredito poreikiui konsultuotis su jį teikiančiomis įstaigomis (pageidautina, ne viena, kad galėtumėte palyginti) ir, remiantis turima informacija, savo įpročiais, vertybėmis ir galimybėmis, priimti sprendimą: skolintis ar ne.

Asmeninių finansų valdymo esame mokomi nuolat (moko tėvai, mokytojai, dėstytojai ir gyvenimas). Svarbu skirti

**Lietuvoje 2023 m.
yra įsiskolinęs kas
dešimtas vyresnis
nei 20 metų
gyventojas.**

Asmeninių finansų higiena savo svarba turėtų būti prilyginta dantų higienai – nesilaikydami drausmės abiejose srityse galime finansiškai nukentėti.

tam pakankamai dėmesio ir pastangų, tuomet skolintais kailiniais šalti neteks. Asmeninių finansų higiena savo svarba turėtų būti prilyginta dantų higienai – nesilaikydami drausmės abiejose srityse galime finansiškai nukentėti.

O ką daryti, jei jau esate pasiskolinęs?

Labai populiari į skolinius įsipareigojimus žvelgti kaip į santuokos sakramentą: iki mirties arba skolos sutarties pabaigos! Norėčiau sugriauti šį mitą (skolos, ne santuokos!). Ypač jei turite ilgalaikių įsipareigojimų, tokių

kaip pavyzdyje minėta būsto paskola. Stebėkite ekonomikos pokyčius (dabartinis laikotarpis nėra palankus dėl augančių palūkanų, tačiau po jo tikrai ateis kitas – kai palūkanos mažės) ir kreipkitės į savo, o gal net kitų finansų institucijų dėl palankesnių sutarties sąlygų.

Net ir pasiskolinus reikėtų nepamiršti taupyti. O jei nepavyksta (trūksta pinigų, kantrybės ar noro) – daugiau užsidirbti. Ir tuomet jau tikrai pradėti taupyti!

Pabaigoje – nė vienas skolintojas nesuinteresuotas, kad skola nebūtų grąžinta. Bankai formuoja atidėjinius blogoms paskoloms dengti, o juk

galėtų šias lėšas panaudoti tolesnėms paskoloms teikti ir užsidirbti. Komunalinių paslaugų įmonės priverstos apyvartinių lėšų trūkumus dengti paskolomis ir už jas mokėti palūkanas. Todėl, jei esama sunkumų, visuomet svarbu komunikuoti, tartis su institucijomis, kurioms esame skolingi – taip išvengsime paskesnių teisminių procesų.

Taigi – jei su savo finansais elgsimės drausmingai ir atsakingai, skolos „užgis“.

Oportunistinės infekcijos: kam pavojingos ir kaip nuo jų apsisaugoti?

Gretė Gerulaitytė

Vilniaus universitetas

Neseniai pasirodęs fantastinis HBO serialas „The Last of Us“, pasakojantis apie patogeninio grybelio užvaldytą žmoniją, sukėlė visuomenės susidomėjimą: ar iš tiesų toks apokaliptinis scenarijus vieną dieną galėtų tapti tikrove? Netrukus pasaulio žiniasklaidą apskriejęs augalo grybelio, pirmą kartą infekavusio žmogų, atvejis mokslininkų smarkiai nenustabino, bet atkreipė dėmesį į intensyvesnių šios srities mokslinių tyrimų poreikį. Oportunistines bakterijas, kurios išskirtinai gerai prisitaikiusios išgyventi medicininėje aplinkoje, tyrinėja ir Vilniaus universiteto Gyvybės mokslų centro mokslininkai. Viena jų – dr. Jūratė Skerniškytė pasakoja, kokius mechanizmus šios bakterijos pasitelkia siekdamos išgyventi nepalankiose joms terpėse ir ar tikrai oportunistiniai patogenai ateityje galėtų užvaldyti žmoniją.

Išskirtinumas – didelis atsparumas antibiotikams

Oportunistiniai mikroorganizmai – tiek bakterijos, tiek grybeliai ar virusai – yra įprasta mūsų aplinkos ir žmogaus odos mikrobiotos dalis (1 pav.). Būtent pavadinimas „oportunistinis“ ir reiškia, kad savaime tas mikroorganizmas nebūtinai yra patogeniškas. Tam, kad oportunistinis mikroorganizmas taptų patogeniškas, reikalingos specialios sąlygos, pavyzdžiui, nusilpęs žmogaus imunitetas. Taip veikia ir vienas geriausiai žinomų *Herpes* virusas – šeiminingas virusą gali nešioti nejausdamas jokių simptomų, kol provokuojantys veiksniai, tokie kaip stresas, nusilpęs imunitetas, virusą aktyvuoja.

„Oportunistinis patogenas ieško nišų, kur yra daugiausia pažeidžiamų žmonių, ir tai dažniausiai būna ligoninės, intensyviosios terapijos skyriai. Ligoninėse nustatomos infekcijos – pneumonijos, sepsio, žaizdų užkrato atvejai – vadinami hospitalinėmis (ligoninėse įgytomis). Naujausiais Europos ligų prevencijos ir kontrolės centro duomenimis, tokios infekcijos paveikia apie 6–7 proc. visų hospitalizuotų pacientų“, – pasakoja dr. J. Skerniškytė.

Anot mokslininkės, nors tokių atvejų skaičiai atrodo nedideli, būtent šios

infekcijos žmogui gali būti mirtinos, nes jas sukeliančios oportunistinės bakterijos – itin atsparios antibiotikams ir šis jų atsparumas po truputį didėja.

„*Acinetobacter baumannii* rūšies bakterijų, kurias tiriamo ir mūsų laboratorijose, atsparumas antibiotikams (karbapenemams) Europoje siekia apie 82 proc. COVID-19 laikotarpis taip pat turėjo įtakos – žinoma, kad hospitalinių infekcijų rizika padidėja pacientui daugiau laiko praleidžiant ligoninėje, o COVID-19 būdinga ilga ligos trukmė. Todėl net kelios valstybės per pandeminius metus pranešė apie hospitalinių infekcijų, sukeliamų oportunistinių patogenų, protrėkius COVID-19 ligonių intensyviosios terapijos skyriuose. Kita vertus, kai kuriose šalyse registruotas sumažėjęs infekcijų kiekis dėl išskirtinai aukštų reikalavimų dezinfekcijai“, – teigia tyrėja.

Itin pavojingos kai kurioms žmonių grupėms

Nors intensyviosios terapijos skyriai atsirado palyginti neseniai – tik po Antrojo pasaulinio karo, oportunistinės bakterijos jau sugebėjo prisitaikyti išlikti ir tokioje padidintos priežiūros aplinkoje. Pasak dr. J. Skerniškytės,

šios bakterijos geba prisitvirtinti prie klinikinės įrangos – intubacinių vamzdelių, kateterių – paviršiaus ir suformuoti specialias struktūras, vadinamas bioplėveles, kurios leidžia daugintis apsaugant nuo antimikrobinių medžiagų, naudojamų dezinfekcijai (2 pav.).

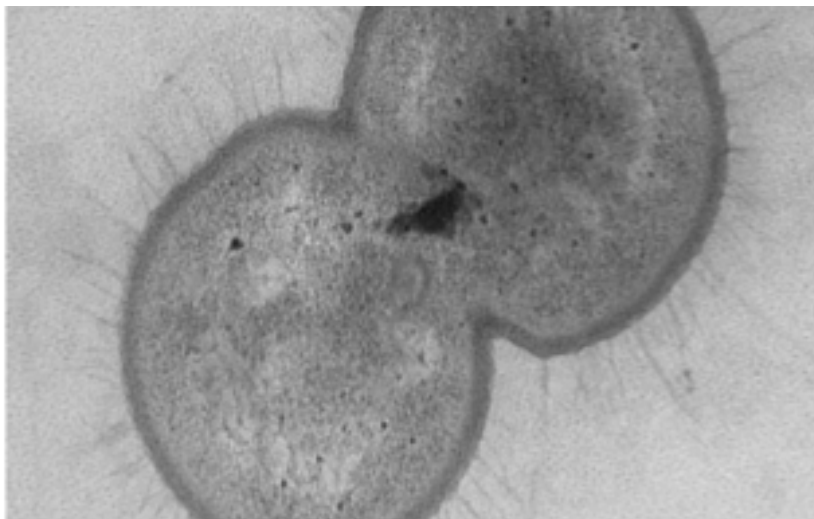
„Bakterijos vėliau atsiskiria nuo subrendusios bioplėvelės ir tuo kateteriu ar intubaciniu vamzdeliu nukeliauja tiesiai į kraujotaką, plaučius ar kitus vidaus organus. Kadangi intensyviosios terapijos skyriuose esančių žmonių imunitetas paprastai yra nusilpęs, bakterijos geba prisitvirtinti ir kolonizuoti organus, o būdamos atsparios kai kuriems antibiotikams, nulemia apsunkintą gydymą ir galiausiai žmogaus mirtį“, – sako tyrėja.

Dr. J. Skerniškytė atkreipia dėmesį, kad sveikam, stiprų imunitetą turinčiam žmogui šios bakterijos nepakenks, tačiau yra pavojingos kelioms kritinėms žmonių kategorijoms: senyvo amžiaus žmonėms, pacientams po organų transplantacijos, po chemoterapijos ir ŽIV virusu užsikrėtusiems asmenims. Siekdami išvengti neigiamų padarinių šiems ir kitiems intensyviosios terapijos skyrių pacientams, gydytojai nuolat pasitelkia vis naujesnes detekcijos priemones, kad galėtų kuo anksčiau aptikti infekcijas ir paskirti tuos antibiotikus, kurioms bakterijos nėra atsparios.

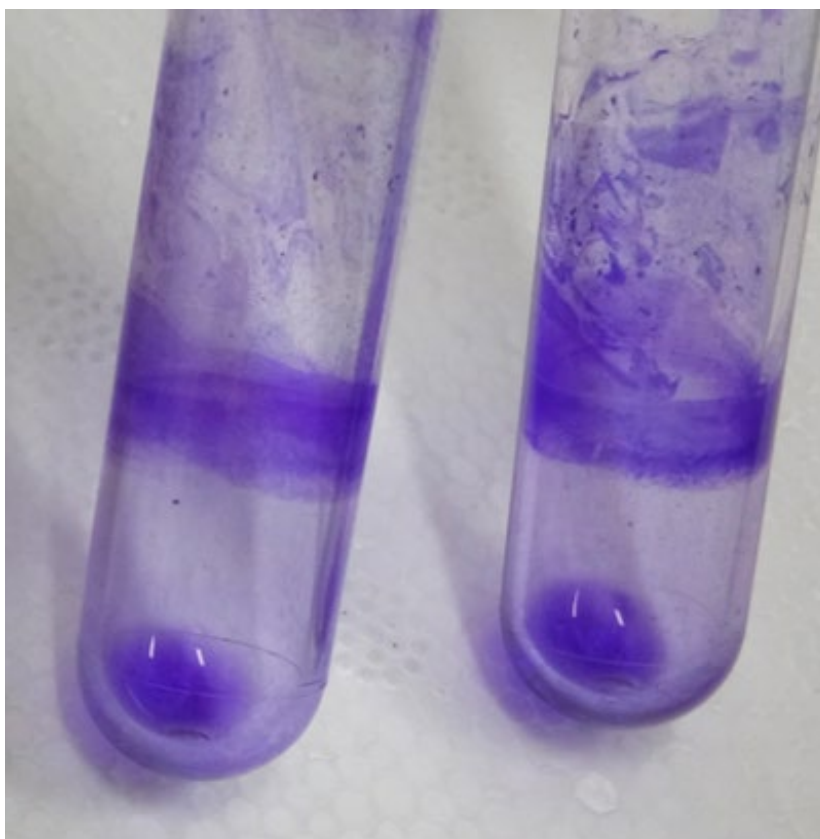
„Vilniaus universiteto Gyvybės mokslų centre mes tiriamo oportunistinių bakterijų rūšis, kurios natūraliai aptinkamos tik tokiose buveinėse kaip dirvožemis ar vanduo, bet nėra žmogaus mikrobiotos dalis. Ir nors hospitalinių infekcijų šios bakterijos kol kas sukelia santykinai nedaug, jos pasižymi išskirtinai dideliu atsparumu antibiotikams. Mūsų duomenys rodo, kad bakterijos atsparumo antibiotikams mechanizmus gali atsinešti iš aplinkos“, – aiškina dr. J. Skerniškytė.

Bakterijos savisaugai naudoja universalias technikas

Mokslininkų duomenimis, sąlygos, kuriomis bakterijos gyvuoja dirvožemyje, gali padėti prisitaikyti ir ligo-

1 pav. Oportunistinė bakterija

2 pav. *Acinetobacter baumannii* formuojama bioplėvelė ant stiklo paviršiaus, dažyta kristalo violetu

**Tam, kad
oportunistinis
mikroorganizmas
taptų
patogeniškas,
reikalingos
specialios sąlygos,
pavyzdžiui,
nusilpęs žmogaus
imunitetas.**

ninėse – bakterijos dirvoje susiduria su milijardais kitų mikroorganizmų, su kuriais konkuruoja dėl maistinių medžiagų ir išlikimo.

„Pavyzdžiui, žinome, kad bakterijos dirvožemyje išskiria molekules, vadinamas sideroforais, kurios padeda įsisavinti gyvybiškai reikalingą geležį. Žmogaus organizme, kraujyje, taip pat nėra daug laisvos geležies ir matome, kad bakterijos naudoja tuos pačius mechanizmus geležiai įsisavinti. Kitas atvejis – dirvožemyje bakterijomis mintantys pirmuoniniai, pvz., amebos, kurios bakterijas fagocituoja (apgaučia ir suskaido) panašiai kaip makrofagai (ląstelės, dalyvaujančios organizmo gynyboje nuo bakterijų ir kitų patogenų), norėdami tą bakteriją žmogaus organizme sunaikinti. Todėl bakterijos, gebančios apsisaugoti nuo amebų, taip pat apsisaugo ir nuo fagocituojančių žmogaus imuni-

nės sistemos ląstelių“, – pasakoja dr. J. Skerniškytė. Taigi galime sakyti, kad aplinka oportunistinėms bakterijoms tampa tarsi tam tikra mokykla, kurioje įgytas išlikimo strategijas jos gali pritaikyti sukeldamos infekciją.

Be šių universalių technikų, bakterijos geba suformuoti ir polisacharidines kapsules, kurios taip pat prisideda prie apsaugos. Šios kapsulės veikia kaip skydas, dėl kurio makrofagai žmogaus organizme neatpažįsta bakterijos ir su ja nekovoja. Kita struktūra – išorinės bakterijų membranos pūslelės, padedančios apsisaugoti nuo antibiotikų (3 pav.). Kad sunaikintų bakteriją žmogaus organizme, antibiotikai turi patekti į jos vidų. Tačiau jei bakterija išskiria šias pūsleles, jos tarsi specialios gaudyklės nukenksmina antibiotikus dar prieš jiems patenkant į pačią bakteriją.

„Mūsų laboratorijoje dirbanti doktorantė Laurita Klimkaitė tyrinėja *Stenotrophomonas* bakterijų iš klinikos ir dirvožemio mėginių patogeniškumo potencialą. Pirminiai rezultatai rodo, kad klinikinės bakterijos yra virulentiškesnės, tačiau palyginę klinikinių ir gamtinių bakterijų genetinius profilius matome daug panašumų. Todėl bandome išsiaiškinti, ar iš aplinkos išskirtos bakterijos galėtų sukelti infekciją“, – pasakoja mokslininkė.

Vienas iš indikatorių, kad bakterija galėtų infekuoti žmogų, yra temperatūra. Dirvožemio, kuriame dauginasi mikroorganizmai, temperatūra būna kur kas mažesnė nei žmogaus organizmo – 37 °C, todėl didelei daliai dirvožemio bakterijų sunku prisitaikyti prie aukštesnių temperatūrų.

„Vis dėlto vykdydami tyrimus vis pastebime vieną kitą dirvožemio bakteriją, kuri geba funkcionuoti ir aukštesnėje nei įprasta temperatūroje. Todėl gali būti, kad į ligonines tas bakterijas atsiunšame patys, o pasikeitus sąlygoms jos pacientams gali tapti patogeninės. Įdomu tai, kad iki šiol nėra visiškai aiški *Acinetobacter baumannii* bakterijų

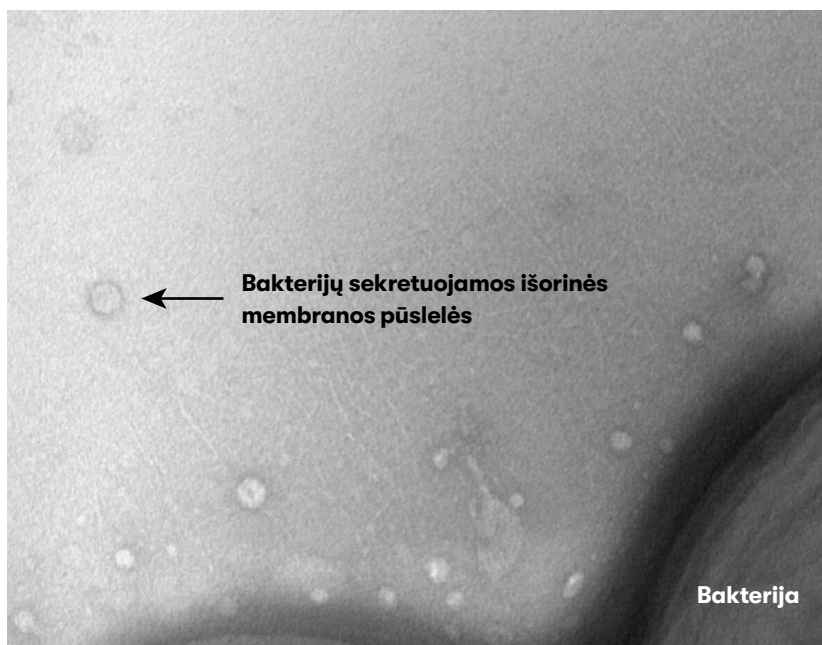
natūrali buveinė. Jos retai randamos dirvožemyje, dauguma jų aptinkamos būtent ligoninėse. Panašu, kad, sukurdami specialias sąlygas pažeidžiamų žmonių grupei gydyti, sukūrėme ir aplinką mikroorganizmams evoliucionuoti“, – sako dr. J. Skerniškytė.

Filmo scenarijus – sunkiai įmanomas

Šiuo metu aktyviai aptariama klimato kaitos tema kelia daug diskusijų ir tarp mokslininkų būtent dėl hipotezės, kad šylanti atmosfera paskatins ir mikroorganizmų evoliuciją, jų prisitaikymą gyventi aukštesnėje temperatūroje. Taip įvykus, mikrobams gali tapti lengviau infekuoti šiltakraujus gyvūnus – toks scenarijus ir yra nagrinėjamas fantastiniame HBO seriale „The Last of Us“. Kūrėjai iškelia mintį, kad iš tikrųjų egzistuojantis tropinių miškų grybelis galėtų užkrėsti ir žmones.

„Tikrovėje grybelis *Ophiocordyceps unilateralis* labai specifiškas ir infekuoja tik tam tikrus vabzdžius, dažniausiai konkrečios rūšies skruzdėles – paveikdamas centrinę nervų sistemą priverčia jas elgtis taip, kaip

Oportunistinis patogenas ieško nišų, kur yra daugiausia pažeidžiamų žmonių, ir tai dažniausiai būna ligoninės, intensyviosios terapijos skyriai.

3 pav. Bakterijų sekretuojamos išorinės membranos pūslelės. Skenuojančios elektroninės mikroskopijos nuotrauka

**Acinetobacter
baumannii
rūšies bakterijų
atsparumas
antibiotikams
(karbapenemams)
Europoje siekia
apie 82 proc.**

grybeliui naudinga – eiti į konkrečią miško dalį, kur tinkamiausias apšvietimas, kur pučia tam tikros krypties vėjas. Grybelis nuveda skruzdėlę ant medžio lapo ir jai nugaišus išauga, o tada gali išmėtyti sporas jam tinkamiausiu būdu“, – pasakoja dr. J. Skeriniškytė.

Mokslininkams paaiškinus, kad fantastinio serialo siužetui virsti tikrove neįmanoma, pasaulio žiniasklaidą apskriejo pasakojimas apie Indijoje gyvenantį augalų grybelių tyrinėtoją, kurį pirmą kartą istorijoje infekavo augalo grybelis. Nors šis grybelis taip pat prisitaikęs infekuoti tik žemos temperatūros organizmus – augalus, gydytojai netrukus nustatė, kad infekuotas botanikas turėjo silpną imunitetą ir, didelę gyvenimo dalį dirbdamas su augalais ir dideliais šio grybelio kiekiais, tapo išskirtiniu atveju pasaulio istorijoje.

„Šis grybelis – oportunistinis, todėl prisitaikė taip, kad galėtų infekuoti konkretų žmogų, nes turėjo tam tinkamas sąlygas. Galiausiai tyrinėtojas buvo išgydytas, todėl baimintis nėra ko. Vis dėlto tai geras priminimas, kad klimato kaita – ne tik ekonominė problema“, – sako mokslininkė.

Ji atkreipia dėmesį, kad žmonėms reikėtų ne baimintis dėl mikroorganizmų dominavimo Žemėje, bet labiau rūpintis savo sveikata, reguliariai ją tikrintis ir neužsiimti savigyda, ypač vartojant antibiotikus: „Žmonės linkę nutraukti antibiotikų vartojimą arba sumažinti vaistų dozę, vos pasijaučia geriau. Gydytojų skirta tiksli antibiotikų dozė ir vartojimo trukmė – itin svarbu, nes jų nesilaikant nužudomos ne visos bakterijos, o likusioms sudaromos puikios sąlygos prisitaikyti ir įgyti atsparumą antibiotikams.“

DEMOGRAFINĖ KAITA

Lietuvos demografinė kaita: pagrindiniai pokyčiai ir ateities prognozės

Doc. Daumantas Stumbrys

Vilniaus universiteto
Filosofijos fakultetas

Demografija – tema, kuri Lietuvoje sulaukia daug dėmesio. Dažniausiai šis dėmesys sutampa su politiniais ciklais. Politikai demografijos kortą mėgsta ištraukti prieš kiekvienus rinkimus. Ši tema tikrai aktuali, nes šalis susiduria su precedento neturinčiais demografiniais pokyčiais – Lietuvos populiacija sensta ir traukiasi, gimstamumas mažas ir dar mažėja. Tačiau su panašiais demografiniais pokyčiais susiduria ir kitos Europos šalys.

Kokia šiandien yra Lietuvos demografinė situacija? Kaip Lietuva atrodys dar po dvidešimties metų? Kaip subalansuoti demografinius procesus taip, kad atsirastų prielaidos gyventojų skaičiui stabilizuotis?

Lietuva mažėja ir sensta

Lietuvos gyventojų skaičius pastaruosius penkerius metus yra gana stabilus – siekia maždaug 2,8 mln., tačiau nuo 1991 iki 2020 m. jis sparčiai mažėjo. Lietuvos populiaciją pastaraisiais metais stabilizavo išaugusi imigracija iš Ukrainos ir Baltarusijos.

Be to, Lietuvos gyventojų populiacija buvo ir viena sparčiausiai senstančių Europoje, o šiandien pagal gyventojų senėjimo rodiklius mūsų visuomenė yra artima Europos vidurkiui. Tačiau Lietuvos visuomenės senėjimą lėmė visai kiti veiksniai negu Vakarų Europos šalyse. Ten visuomenė sensta daugiausia dėl ilgėjančios gyvenimo trukmės ir mažo gimstamumo, tuo tarpu Lietuvoje pagrindinis visuomenės senėjimo veiksnys buvo jauno ir vidutinio amžiaus gyventojų migracija. Kitaip tariant, Lietuvos visuomenė gana greitai paseno, nes jaunimas išvažiavo, o vyresni žmonės liko.

Jungtinės Tautos prognozuoja, kad artimiausius kelis dešimtmečius Lietuvos gyventojų skaičius ir toliau mažės. Priešlaikydami augti kol kas nėra ir artimiausioje ateityje nenumatoma. Dėl mažo gimstamumo jauno ir darbingo amžiaus gyventojų dalis mažės, dėl

ilgėjančios gyvenimo trukmės vyresnio amžiaus gyventojų dalis didės, o visuomenė ir toliau sens. Prognozuojama, kad šalies gyventojų skaičius 2041 m. sumažės iki 2,34 mln. (1 pav.). Tačiau ši prognozė negali įvertinti tokių veiksnių kaip pandemija, karas, migrantų krizės, kurios gali turėti staigų tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį Lietuvos gyventojų struktūrai.

Lietuvių gimstamumo rodikliai artimi Europos vidurkiui

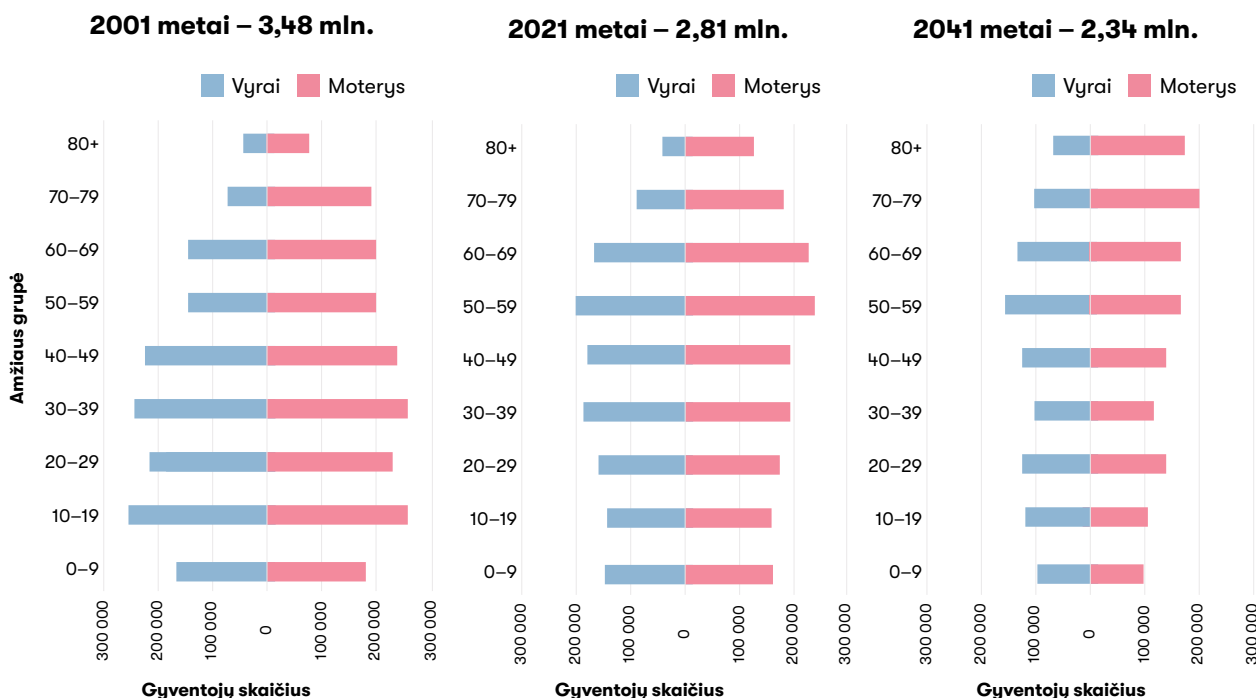
Suminis gimstamumo rodiklis Europoje yra artimas 1,5. Kitaip tariant, vienai reproduktyvaus amžiaus moteriai tenka apie 1,5 vaiko (2 pav.). Lietuvoje pastaruosius du dešimtmečius gimstamumo rodikliai taip pat buvo labai panašūs. Visoje Europoje, kaip ir kitose išsivysčiusiose šalyse, vyksta panašūs demografiniai procesai, susiję su šeimos modelio kaita. Demografijos mokslas tai įvardija kaip antrąjį demografinį perėjimą. Suminio gimstamumo rodiklis antrojo demografinio perėjimo metu sumažėja iki žemesnio nei 2 vaikai ir neužtikrina kartų kaitos, todėl ilgai gyventojų populiacija pradeda senti ir trauktis. Pagrindiniai šio demografinio proceso veiks-

niai susiję su šeimos modelio ir vertybių kaita. Šiandieninės socialinės, ekonominės ir technologinės raidos kontekste vaikų auginimo išlaidos išauga, žmonės vis dažniau siekia profesinių tikslų atidėdami sprendimą susilaukti vaikų vėlesniam gyvenimo tarpsniui. Didėja šeimos formų įvairovė, daugėja skyrybų, plinta savanoriška bevaikystė, didėja kontracepcijos prieinamumas, vaikų susilaukiama mažiau ir vėlesniame amžiuje.

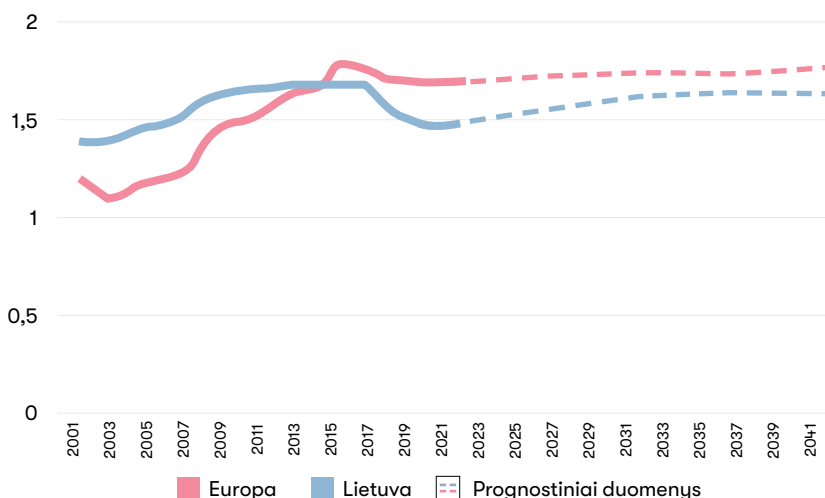
Panašu, kad artimiausiu metu suminis gimstamumo rodiklis tiek Lietuvoje, tiek Europoje nepasieks kartų kaitą užtikrinančios 2 vaikų ribos. Dabartinė gimstamumo situacija Lietuvoje brėžia neigiamas trajektorijas artimiausiems dešimtmečiams. Mažos šiandienos kūdikių kartos po dvejų metų ateis į darželius, vėliau – į mokyklas, o dar vėliau – įsitrauks į darbo rinką.

Kasmet emigruodavo tiek žmonių, kiek gimdavo kūdikių

Lietuvos gyventojų emigracija kelis pastaruosius dešimtmečius buvo pagrindinis neigiamų demografinių tendencijų variklis. Būtent dėl emigracijos nuo 2000 m. Lietuva kasmet

1 pav. Lietuvos gyventojų struktūra pagal lytį ir amžių. Valstybės duomenų agentūros ir Jungtinių Tautų duomenys

2 pav. Suminis gimstamumo rodiklis Europoje ir Lietuvoje. Suminis gimstamumo rodiklis rodo vidutinį gimusių vaikų skaičių, tenkantį reproduktyvaus (15–49 metų) amžiaus moterims. Jungtinių Tautų duomenys

Lietuvos populiacija sensta ir traukiasi, gimstamumas mažas ir dar mažėja.

netekdavo apie 20–30 tūkst. gyventojų, tai yra beveik tiek, kiek tuo metu joje gimdavo kūdikių.

Migracija turėjo neigiamą poveikį švietimo sistemai ir darbo rinkai. Į užsienį išvyko darbingo amžiaus gyventojai, kurie ieškojo geriau apmokamo darbo, geresnių galimybių studijuoti užsienio mokslo įstaigose. Emigracija turėjo neigiamą poveikį ir gimstamumui. Emigrantai ne tik išsivežė savo jau turimus vaikus, bet ir išvykę susilaukė vaikų kitose šalyse. Tai mažino absoliučius gimusių vaikų skaičius Lietuvoje. Reproduktyvaus amžiaus (15–49 metų) moterų skaičius nuo 1990 iki 2021 m. Lietuvoje sumažėjo nuo 923 799 iki 574 792.

Vis dėlto šandien Lietuvoje matome ir teigiamų migracijos pokyčių. Migracijos neto rodiklis kelerius pastaruosius metus (nuo 2019 m.) yra teigiamas (3 pav.). Tai reiškia, kad į Lietuvą atvyksta daugiau gyventojų, negu išvyksta. Nors didžiąją dalį teigiamo migracijos neto rodiklio sudaro užsienio piliečiai, atvykstantys į Lietuvą, tačiau nuo 2020 m. sugrįžtančių Lietuvos piliečių skaičius kasmet keliais tūkstančiais viršija išvykstančių Lietuvos piliečių skaičių.

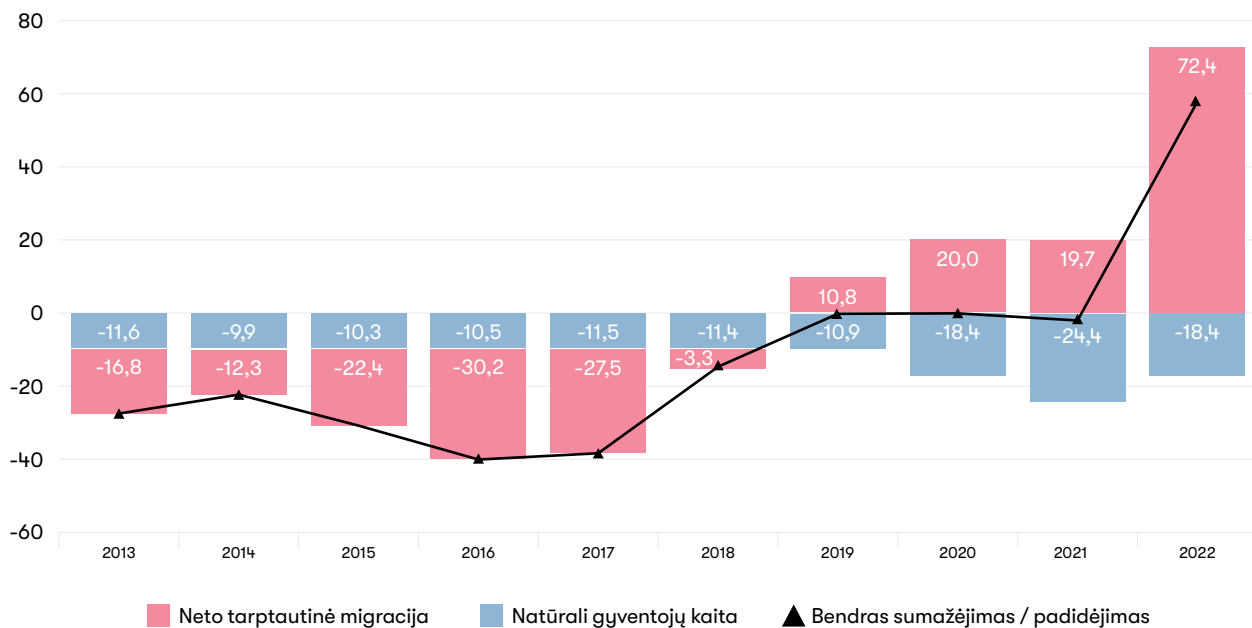
Lietuvos gyventojų struktūrą keičia ir vidinės migracijos srautai. Šalyje

turime aiškias migracijos kryptis iš periferinių šalies regionų į didžiuosius miestus ir juos supančias žiedines savivaldybes. Šis vidinės migracijos srautas palaiko didmiesčių „demografinę sveikatą“, tačiau prisideda prie periferinių regionų senėjimo ir kitų neigiamų demografinės struktūros pokyčių.

Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė ilgėja, tačiau nenuosekliai

Lietuvos gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra viena trumpiausių Europos Sąjungoje. Ypač dideli vidutinio amžiaus vyrų mirtingumo rodikliai. Tyrimai rodo, kad bendruosius Lietuvos gyventojų sveikatos rodiklius žemyn traukia socialiai neprivileguotos ar socialinėje atskirtyje esančios gyventojų grupės. Pavyzdžiui, didesniais mirtingumo rodikliais pasižymi mažiau išsilavinę, vieniši, žemesnes pareigas einantys ar niekur nedirbantys asmenys. Mažą gyvenimo trukmę lemia dideli mirtingumo dėl savižudybių, išorinių mirties priežasčių rodikliai, prasta psichikos sveikata, didelis mirtingumas yra ir nuo išvenigiamų mirties priežasčių.

Nors vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai Lietuvoje santykinai maži, tačiau galime pasidžiaugti Lietuvos istorijoje precedento netu-

3 pav. Nuolatinių gyventojų skaičiaus pokytis 2013–2022 m. Valstybės duomenų agentūros duomenys

rinčių mirtingumo rodiklio mažėjimu per pastaruosius 20 metų (4 pav.). Šis pokytis lėmė tai, kad Lietuvos vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė nuo 2007 iki 2019 m. pailgėjo septyneriais metais ir pasiekė 71,5 metų. Žinoma, COVID-19 pandemijos laikotarpiu vyrų tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklis sumažėjo beveik dvejais metais, tačiau tikėtina, kad tai buvo trumpalaikis pandemijos efektas, o ateityje gyventojų sveikata gerės ir vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė ilgės.

Ar Lietuva neišnyks?

Sprendžiant demografines problemas svarbu suvokti kelis dalykus. Pirmia, dabartinė Lietuvos demografinė struktūra yra ilgalaikių demografinių pokyčių padarinys. Būtent šiandieninė gyventojų struktūra bus svarbiausias veiksnys, lemsiantis artimiausių dešimtmečių demografinės tendencijas. Taigi labai svarbu atpažinti, kokius demografinius procesus mes gana lengvai, nebrangiai ir greitai galime paveikti demografinės politikos priemonėmis, o kokie yra priklausomi nuo globalių visuomenės demografinės raidos procesų.

Antra, dažnai ieškome paprasto ir konkretaus demografinių problemų sprendimo, konkrečios priemonės, kuri leistų mums vėl tapti trijų milijonų Lietuva. Pavyzdžiui, priemonės, galinčios greitai padidinti gimstamumą ar susigrąžinti išvykusius migrantus. Svarbu suvokti, kad demografiniai pokyčiai vyksta ne uždaroje sistemoje ir yra priklausomi nuo daugybės politinių, ekonominių, technologinių, vertybinių pokyčių visuomenėje, taigi ir sprendimai turėtų būti kompleksiniai. Todėl ir gimstamumo rodiklis vėl pasieks kartų kaitą užtikrinančią reikšmę ne tada, kai padidės motinystės išmokos ar bus uždrausti abortai, bet tada, kai galėsime derinti darbą ir šeimą, gauti tėvams ir vaikams būtinas socialines, švietimo ir sveikatos paslaugas, vaikus auginantys asmenys bus vertinami ir jausis laimingi.

Tačiau Lietuva tikrai neišnyks. Čia tikytų 1990-inais populiaru frazė – *tik nerekia mūsų gąsdinti*. Lietuvos išlikimui dabartinė demografinė situacija pavojaus tikrai nekelia. Klausimą apie Lietuvos išnykimą būtų galima formuluoti kiek kitaip – kokio dydžio Lietuva bus, kai atsидursime naujoje demografinėje realybėje? Kiek mūsų bus, kai Lietu-

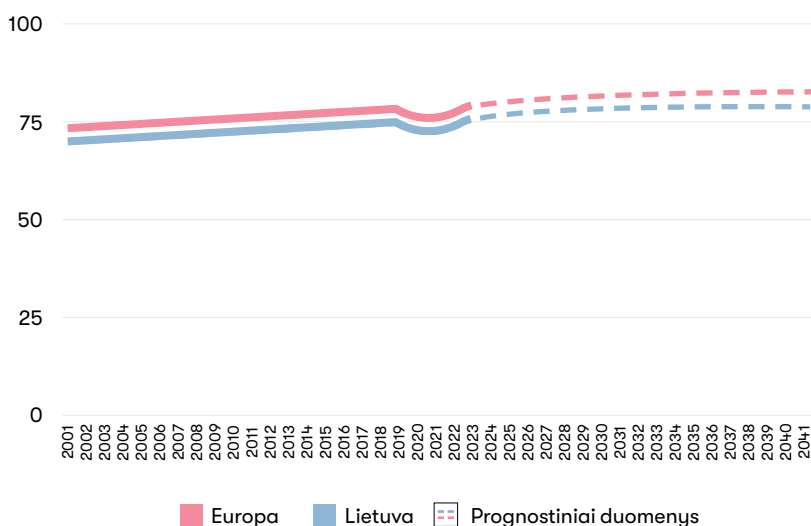
Nuo 2020 m. sugrįžtančių Lietuvos piliečių skaičius kasmet keliais tūkstančiais viršija išvykstančių Lietuvos piliečių skaičių.

vos gyventojų populiacija vėl pasieks demografinę pusiausvyrą? Demografai šiandien vartoja terminą „protingas traukimas“ (angl. *smartshrinking*). Kitaip tariant, subalansuotas perėjimas nuo seno prie naujo šeimos modelio, kiek galima amortizuojant šiuos pokyčius turimais demografinės politikos įrankiais. Taigi ir svarbiausias demogra-

finės politikos klausimas galėtų būti ne kaip susigrąžinti 3 milijonus, bet kaip protingai mažėti, kaip subalansuoti demografinius procesus taip, kad atsirastų prielaidos gyventojų skaičiui stabilizuotis. Akivaizdu, kad atsakymas į šį klausimą ilgalaikėje perspektyvoje slepiasi šeimos politikos darbotvarkėje.

Jungtinės Tautos prognozuoja, kad artimiausius kelis dešimtmečius Lietuvos gyventojų skaičius ir toliau mažės.

4 pav. Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė Lietuvoje ir Europoje. Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė – tikimybinis rodiklis, rodantis, kiek vidutiniškai metų gyvens kiekvienas gimęs arba sulaukęs tam tikro amžiaus žmogus, jeigu visą būsimą tiriamos kartos gyvenimą mirtingumo lygis kiekvienoje gyventojų amžiaus grupėje nekis. Jungtinių Tautų duomenys

VIEŠOSIOS POLITIKOS KAITA

Kaip po reikšmingų įvykių vyksta viešosios politikos kaita?

Dokt. Rasa Bortkevičiūtė

Prof. Vitalis Nakrošis

Dokt. Inga Patkauskaitė-Tiuchtienė

Prof. Ramūnas Vilpišauskas

Vilniaus universiteto

Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Pastaraisiais metais pasaulį sudrebinusios krizės neleidžia abejoti – gyvename pakitusioje realybėje, kurioje įvairios ekstremaliosios situacijos, nelaimės bei kiti reikšmingi įvykiai tampa naujuoju normalumu. Išryškindami sisteminės problemas, šie įvykiai taip pat kelia visuomenės nepasitikėjimą institucijų veikimu ir atkreipia žiniasklaidos ir sprendimų priėmėjų dėmesį, o tai sudaro sąlygas viešosios politikos kaitai. Vis dėlto reikšmingus įvykius ir reformas siejantis ryšys – nevienareikšmiškas. Pastebima, kad kartais net didžiulę žalą sukėlę įvykiai nesulaukia platesnio dėmesio viešojoje erdvėje, tuo tarpu smulkaus masto ar keletą kartų pasikartojančios nelaimės išprovokuoja esminius viešosios politikos pokyčius. Prieštaringos išvados skatina išsamiau nagrinėti, kaip reikšmingi įvykiai veda prie politikos kaitos.

Kas skatina viešosios politikos kaitą?

Mokslinėje literatūroje reikšmingų įvykių galimybės paskatinti viešosios politikos kaitą dažniausiai siejamos su skirtinga šių įvykių keliama grėsme ar padaryta žala, jų pobūdžiu, vystymosi greičiu, trukme ir kitomis savybėmis. Vertinant reikšmingo įvykio žalą, dažniausiai remiamasi linijiniu aiškinimu: kuo didesni (galimi) neigiami įvykio padariniai ir kuo plačiau jie jaučiami, tuo daugiau dėmesio tas įvykis pritrauks ir kartu sudarys didesnes viešosios politikos pokyčių galimybes. Nors dalis mokslininkų pritaria šiai pozicijai, pabrėždami, kad staigūs, sąlyginai reti ir didelę (galimą) žalą sukeliantys įvykiai politikams nepalieka galimybių juos ignoruoti, kita dalis tyrėjų pabrėžia, kad svarbesni ne pavieniai, o pasikartojantys įvykiai, keičiantys sprendimų priėmėjų požiūrį į šiuos įvykius sukeliančias problemas. Vis dėlto krizės, nelaimės ar kito panašaus įvykio savybės leidžia tik iš dalies paaiškinti po jo vykstančios viešosios politikos kaitos priežastis – pastebėta, kad skirtinguose kontekstuose pasireiškiantys reikšmingi įvykiai sulaukia skirtingo atsako. Pavyzdžiui, po Černobylio atominės elektrinės avarijos Švedijoje išryškėjo du požiūriai: prieš atominę energiją nusiteikę veikėjai akcentavo šalies energetikos politi-

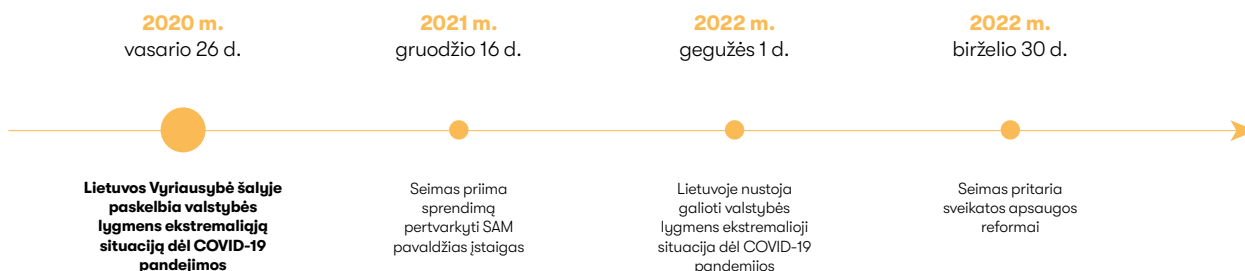
kos klausimus ir siūlė sustabdyti šalyje veikiančių reaktorių darbą, tuo tarpu atominę energiją palaikančios grupės siekė atkreipti dėmesį į šalies pasirengimą krizėms ir aplinkosaugos politiką. Tai parodo, kad kartu su reikšmingo įvykio savybėmis turėtų būti analizuojamas ir viešosios politikos procesas – reikšmingo įvykio nulemta idėjų ir veikėjų sąveika.

Reikšmingų įvykių paskatintos viešosios politikos kaitos keliai

Vienas populiariausių viešosios politikos kaitos aiškinimų – pertrauktos pusiausvyros teorija – šį procesą sieja su ribotu politiniu dėmesiu: pastarajam nukrypus į konkretų viešosios politikos klausimą, kitoms politikos sritims skiriama kur kas mažiau dėmesio. Dažnai sprendimų priėmėjai tam tikrą klausimą supranta kaip problemišką tik tada, kai juos pasiekia stipresni nei įprastai signalai (pavyzdžiui, žinios klaidos ir visuomenės susidomėjimas tam tikru klausimu krizės akivaizdoje sustiprins spaudimą imtis veiksmų ir užtikrinti pasitikėjimą sistema). Tuo tarpu tvarus politinis dėmesys iškelia klausimą į politinę darbotvarkę ir leidžia užtikrinti jam spręsti būtinus laiko, finansinius ir žmogiškuosius išteklius. Tai skatina manyti, kad staigūs ar reti didelė (galima) žala pasižymintys

Kuo didesni neigiami įvykio padariniai ir kuo plačiau jie jaučiami, tuo daugiau dėmesio tas įvykis pritrauks ir kartu sudarys didesnes viešosios politikos pokyčių galimybes.

1 pav. Pagrindiniai su COVID-19 pandemija susiję viešosios politikos kaitos sprendimai 2020–2022 m. Sudarė autoriai

įvykiai pritrauks visuomenės, žinias-klaidos ir sprendimų priėmėjų dėmesį, taigi ir sudarys sąlygas esminei viešosios politikos kaitai. Tokio pobūdžio reikšmingų įvykių nulemtus viešosios politikos pokyčius galima prilyginti „didžiajam sprogimui“.

Vis dėlto svarbu atsižvelgti ir į skirtingose politikos srityse vyraujančius įsitikinimų skirtumus, kurie gali apsunkinti greitą esminės viešosios politikos kaitos sprendimų priėmimą. Remiantis palaikymo koalicijų analize, atskiri veikėjai (politikai, valstybės tarnautojai, interesų grupių atstovai, žurnalistai, mokslininkai ir pan.) pagal savo įsitikinimus jungiasi į grupes – palaikymo koalicijas, siekdami paskatinti viešosios politikos kaitą arba išlaikyti esamą situaciją. Remiantis šiuo požiūriu, galimi du viešosios politikos kaitos po reikšmingų įvykių keliai.

Pirma, krizės ir kiti panašaus pobūdžio įvykiai gali suteikti naujų arba perskirstyti jau esamus koalicijų išteklius (pavyzdžiui, paveikti visuomenės nuomonę, finansinius išteklius), taip pakeisdami nusistovėjusių galios pusiausvyrą. Šiame procese svarbų vaidmenį atlieka lyderystė, kurios imasi veikėjai, gebantys išnaudoti reikšmingo įvykio sukeltas aplinkybes ir sustiprinti savo atstovaujamų įsitikinimų reikšmę. Galima manyti, kad nors nepriklausomai nuo savo savybių reikšmingi įvykiai tiesiogiai paveiks išteklių pasiskirstymą tarp koalicijų ir paskatins jas imtis įvairių į pokyčius orientuotų strategijų, kaitos procesas reikšmingai nesiskirs nuo vykstančio

įprastomis aplinkybėmis – labiau tikėtina *laipsniška viešosios politikos kaita*.

Antra, reikšmingi įvykiai gali daryti poveikį viešosios politikos kaitai per palaikymo koalicijų viduje ar tarp koalicijų vykstantį mokymosi procesą. Instrumentinio mokymosi metu galima tikėtis konkrečių viešosios politikos įrankių, skirtų viešosios politikos problemai spręsti, kaitos. Tuo tarpu vykstant socialiniam mokymuisi, orientuotam į problemos supratimo kaitą, iš kurios kyla tinkamesnio sprendimo paieškos, galima tikėtis viešosios politikos tikslų performulavimo ir pokyčio ilgojo laikotarpio politikoje. Svarbu paminėti, kad mokymasis dažniausiai siejamas su ilgalaikiu procesu, kurio metu laipsniškai susiduriama su iššūkiais, verčiančiais keisti įsitikinimus ir požiūrį į problemas bei tinkamus jų sprendimo būdus, todėl *mokymosi nulemta viešosios politikos kaita* labiausiai tikėtina ten, kur su tokio paties pobūdžio reikšmingais įvykiais susiduriama ne pirmą kartą.

COVID-19 paskatino susitarimą dėl sveikatos apsaugos reformos

Trys išskirti viešosios politikos kaitos keliai buvo patikrinti pasitelkiant keturių Lietuvoje vykusių reikšmingų įvykių grupių sveikatos apsaugos, aplinkos politikos, kibernetinio saugumo ir vaiko teisių apsaugos srityse ir po jų vykusių viešosios politikos pokyčių analizę.

Su COVID-19 pandemija susijusius esminius kaitos sprendimus (1 pav.) geriausiai paaiškina „didžiojo spro-

Dažnai sprendimų priėmėjai tam tikrą klausimą supranta kaip problemišką tik tada, kai juos pasiekia stipresni nei įprastai signalai.

gimo“ hipotezė. Pandemijos metu visuomenėje ir žiniasklaidoje labiausiai akcentuotas pasirengimo trūkumas, nepakankamas asmens apsaugos priemonių skaičius, kiek vėliau – mažas sveikatos paslaugų prieinamumas ir gydytojų skaičius, kas išryškino struktūrinių pokyčių poreikį sveikatos sistemoje. Sveikatos apsaugos reformos pradžioje esminiams jos klausimams trūko aktyvesnio politinio palaikymo ir tai leido atsirasti reikšmingam savi-valdybių, rajoninių ligoninių ir medikų bendruomenės pasipriešinimui. Tačiau vėlesniame etape Sveikatos apsaugos ministerijai bendradarbiaujant su Seimo Sveikatos reikalų komitetu buvo pasiektas pritarimas sveikatos apsaugos reformai ir patvirtintos Sveikatos priežiūros įstatymo ir Sveikatos sistemos įstatymo pataisos. Vis dėlto tai buvo padaryta labiau pasitelkiant daugumos sprendimų priėmimo strategiją, o ne platų sutarimą tarp suinteresuotųjų šalių. Tai didina rizikas dėl šios reformos įgyvendinimo ir jos rezultatų tvarumo ateityje.

Po pasikartojusių taršos atvejų priimtas įstatymų pataisų rinkinys

Po „Ekologistikos“ gaisro ir „Grigeo Klaipėda“ taršos atvejo priimtas „Klaipėdos paketo“ vadinamas įstatymų pataisų rinkinys (2 pav.) daugiausia aiškinamas kaip „didžiojo sprogimo“ kaitos kelio pavyzdys. Vienas po kito vykę reikšmingi įvykiai pasižymėjo staigumu, santykinu retumu ir akivaizdžia žala, todėl atkreipė didelį visuomenės bei žiniasklaidos dėmesį. Per mažiau nei keturis mėnesius, skyrus

sius gaisrą „Ekologistikoje“ ir „Klaipėdos paketo“ priėmimą, šalies internetiniuose naujienų portaluose pasirodė beveik tūkstantis straipsnių šių reikšmingų įvykių tema. Juose pabrėžtas aplinkosaugos sistemos neveiksnumas, atsainus verslininkų požiūris į aplinkosaugos reikalavimų laikymąsi bei jų nebaudžiamumas atsidūrė ir pagrindinių šalies sprendimų priėmėjų dėmesio centre. Tai ne tik gerokai paspartino nuo 2019 m. vasaros Seimo komitetuose užstrigusio „Klaipėdos paketo“ priėmimą, bet ir leido išsaugoti jame numatytus aplinkos politikos turinio elementus (pvz., smarkiai didinamus mokesčius už aplinkos teršimą, patikrinimus be išankstinio perspėjimo ar supaprastintą veiklos stabdymo procesą), kurie iki tol nemažos Seimo narių dalies buvo vertinami kaip kraštutinės priemonės, apsunkinančios verslo sąlygas.

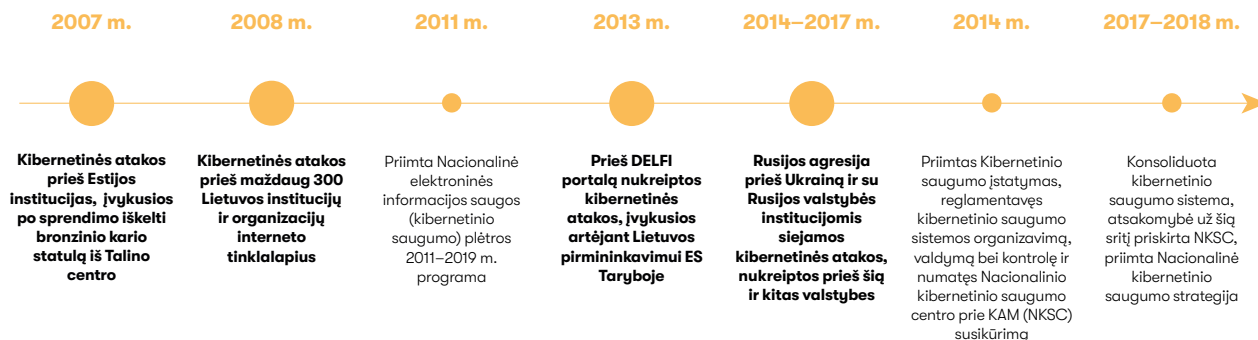
Kibernetinės atakos prisidėjo prie reglamentavimo pokyčių

Pasikartojantys incidentai ir kibernetinės atakos išryškino esamo reglamentavimo ir institucinės struktūros trūkumus, o juos pakoregavus – nepakankamą pokytį (3 pav.). Nors „didžiojo sprogimo“ hipotezėje įvardyti priežastiniai ryšiai veikė, kaita užsitęsė. Nepaisant vertybinių ginčų tarp politikų, Seime Kibernetinio saugumo įstatymas ir jo pataisos buvo priimti absoliučia balsų dauguma (kartais vienbalsiai). Viešosios politikos ir institucijų kaitą lėtino tam nepalanki ekonominė aplinka (dėmesio sutelkimas į artėjančią pasaulinę finansų krizę), energeti-

Pasikartojantys reikšmingi įvykiai veikė kaip kritinės aplinkybės, atveriančios viešosios politikos kaitos galimybes įvairiose srityse.

2 pav. Pagrindiniai su reikšmingais įvykiais aplinkos politikos srityje susiję viešosios politikos kaitos sprendimai 2019–2020 m. Sudarė autoriai

3 pav. Pagrindiniai su reikšmingais įvykiais kibernetinio saugumo srityje susiję viešosios politikos kaitos sprendimai 2007–2020 m. Sudarė autoriai

niam saugumui skiriama pirmenybė, institucinė fragmentacija ir lyderystės trūkumas, pasireiškęs su kibernetiniu saugumu susijusius klausimus kuruojant 4–6 institucijoms. Viešosios politikos kaita paspartėjo tada, kai geopolitinės aplinkos pokyčiai (2014 m. Rusijos agresija prieš Ukrainą) ir įrodymai dėl kibernetinių grėsmių aktualumo sutelkė politikų dėmesį į šią problemą. Kitu svarbiu veiksmu tapo po 2016 m. Seimo rinkimų suformuotos Vyriausybės paskirtos Krašto apsaugos ministerijos vadovybės lyderystė, turėjusi ir prezidentės Dalios Grybauskaitės bei premjero Sauliaus Skvernelio palaikymą.

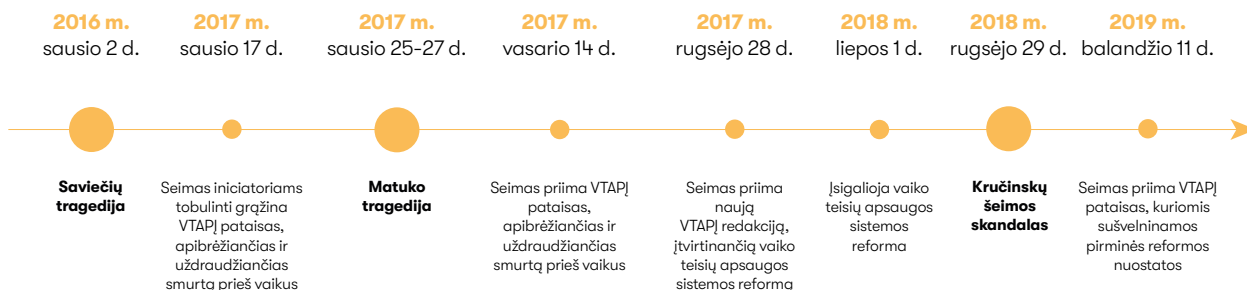
Po tragedijų šeimose – vaiko teisių apsaugos centralizacija

Saviečių ir Matuko tragedijų analizė leidžia patvirtinti „didžiojo sprogimo“ hipotezę. Saviečių tragedija dėl

tėvo sveikatos būklės dažniau buvo vertinama kaip individuali nelaimė, o Matuko tragedijos atveju ryšys tarp vaiko teisių apsaugos sistemos trūkumų ir nelaimės buvo akivaizdus. Žiniasklaidoje detalios išnagrinėtos problemos rado atramą visuomenėje ir tarp sprendimų priėmėjų, kadangi kadenciją pradėjusios Sauliaus Skvernelio Vyriausybės planuose jau buvo numatyta vaiko teisių apsaugos reforma. Nors Saviečių ir Matuko tragedijos nepakeitė reformai besipriešinusį veikėjų pamatinių įsitikinimų, jausdami visuomenės ir žiniasklaidos spaudimą dėl netinkamo vaiko teisių apsaugos funkcionavimo jie pritarė esminei politikos kaitai – vaiko teisių apsaugos centralizacijai. Po Kručinskų šeimos skandalo suintensyvėjęs žiniasklaidos dėmesys, visuomenės susipriešinimas ir išaugusi klausimo politizacija skatino greičiau imtis veiksmų, nukreipsiančių reformą pagalbos bei

paslaugų teikimo šeimai link. Taigi, užuot paskatinęs mokymąsi iš pirmųjų pertvarkos įgyvendinimo rezultatų, reikšmingas įvykis vedė prie labiau politiniais tikslais paremtos laipsniškos politikos kaitos, leidžiančios patvirtinti „įprastos politikos“ hipotezę.

Apibendrinant – analizė patvirtino, kad pasikartojantys reikšmingi įvykiai veikė kaip kritinės aplinkybės, atveriančios viešosios politikos kaitos galimybes įvairiose srityse. Reaguodamos į šiuos pasikartojančius įvykius, Lietuvos institucijos priėmė esminius viešosios politikos ir valdymo sprendimus. Tačiau šie pokyčiai nebuvo iš anksto nulemti vien tik reikšmingų įvykių ir jų charakteristikų. Svarbu tai, kad jie tapo įmanomi sutelkus visuomenės, žiniasklaidos ir politinių institucijų dėmesį po pasikartojusių reikšmingų įvykių, kaip aiškinama „didžiojo sprogimo“ teorijoje.

4 pav. Pagrindiniai su reikšmingais įvykiais vaiko teisių apsaugos srityje susiję viešosios politikos kaitos sprendimai 2016–2020 m. Sudarė autoriai

SAULĖS ENERGIJA

Saulės energija Lietuvoje – misija įmanoma?

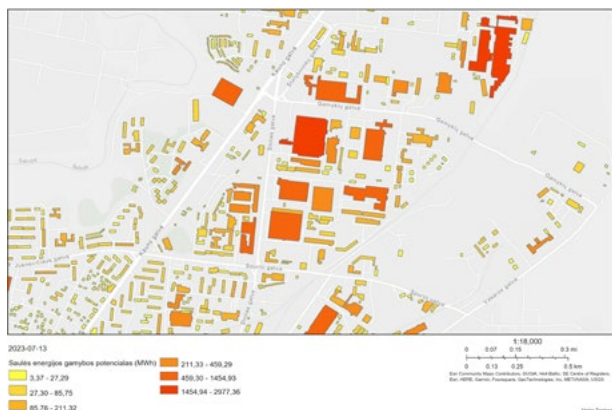
Miglė Girdauskaitė

Vilniaus universiteto
Chemijos ir geomokslų fakultetas

Šiaurietiškas klimatas, nedaug saulės šviesos, „cepelininis“ dangus – taip dažnai apibūdiname Lietuvos orus, tad kalbant apie saulės energijos panaudojimą kyla abejonių, ar tikrai tai atsiperkanti investicija. Tačiau Vilniaus universiteto Chemijos ir geomokslų fakulteto studentas Neilas Žarskas, vadovaujamas dokt. Neringos Mačiulevičiūtės-Turlienės, įrodė, kad nemaža Lietuvos dalis iš tiesų gali apsirūpinti saulės energija, įsirengdama saulės jėgaines ant pastatų stogų, ir ją naudotis ištisus metus.

Nemaža Lietuvos dalis gali apsirūpinti saulės energija, įsirengdama saulės jėgaines ant pastatų stogų, ir ją naudotis ištisus metus.

1 pav. Saulės energijos potencialo modelis. Sudarė tyrimo autorius

2 pav. Saulės spinduliuotės modelis. Sudarė tyrimo autorius

Didžiausią potencialą turintis energijos šaltinis

leškant alternatyvų iškastiniam kurui, vis labiau populiarėja atsinaujinančios energijos šaltiniai. Anot tyrėjų, saulės energija tarp jų turi didžiausią pritaikymo potencialą, tačiau vis dar yra mažiausiai panaudojama. Didėjanti vidutinė saulės spindėjimo trukmė per metus ir tūkstančius kartų už kitus atsinaujinančios energijos šaltinius didesnis metinis saulės energijos potencialas skatina šalį intensyviau naudoti saulės energiją šilumos ir elektros energijos gamybai įrengiant saulės elektrines ant pastatų stogų. Dėl to kilo mintis apskaičiuoti, kokį saulės energijos kiekį gali sugeneruoti visi tinkami mūsų šalyje esantys pastatų stogai ir ar tokiu būdu būtų realu patenkinti

Lietuvos gyventojų elektros energijos poreikį. „Nusprendėme tirti 9 vidutinio dydžio miestus nuo Alytaus iki Ukmergės ir juos palyginti. Šie miestai pasiskirstę visoje Lietuvoje, tad galėjome pamatyti platų vaizdą ir sužinoti, ar jų išsidėstymas lemia saulės energijos potencialą“, – paaiškina N. Žarskas.

Anot jo, tokį tyrimą atlikti padėjo šiuolaikinės kartografijos ir geografijos informacinių sistemų (GIS) galimybės. „GIS padėjo atlikti statistinę ir erdvinę analizę ir sukurti saulės potencialo modelio įrankį. Saulės potencialo modelis (1 pav.) yra skaičiuojamas pagal NASA palydovus, galima išskirti duomenis pagal metus, dieną, valandą, rinktis labai saulėtą arba nesaulėtą dieną ir taip žaisti skaičiais“, – pasakoja jaunasis tyrėjas.

Iš pradžių modeliui parengti buvo naudojami lazerinio skenavimo taškų duomenys, kitaip vadinami LiDAR (angl. *Light Detection and Ranging*) duomenys. Pagal juos pasidarytas saulės spinduliuotės modelis (2 pav.). Jis leido išskirti keturis kriterijus, kuriais vadovaujantis ir buvo atrinkti saulės elektrinėms įrengti tinkami pastatų stogai:

- Stogų nuolydis turi būti ne didesnis nei 45 laipsniai.
- Stogai turi gauti ne mažiau kaip 800 kWh/m² saulės spinduliuotės.
- Stogai neturi būti orientuoti šiaurės kryptimi.
- Pastatas turi turėti daugiau nei 30 m² tinkamo stogo paviršiaus.

Įvertinus šiuos kriterijus, tokių pastatų iš visų tirtų miestų daugiausia – kone kas antras – buvo nustatyta Tauragėje.

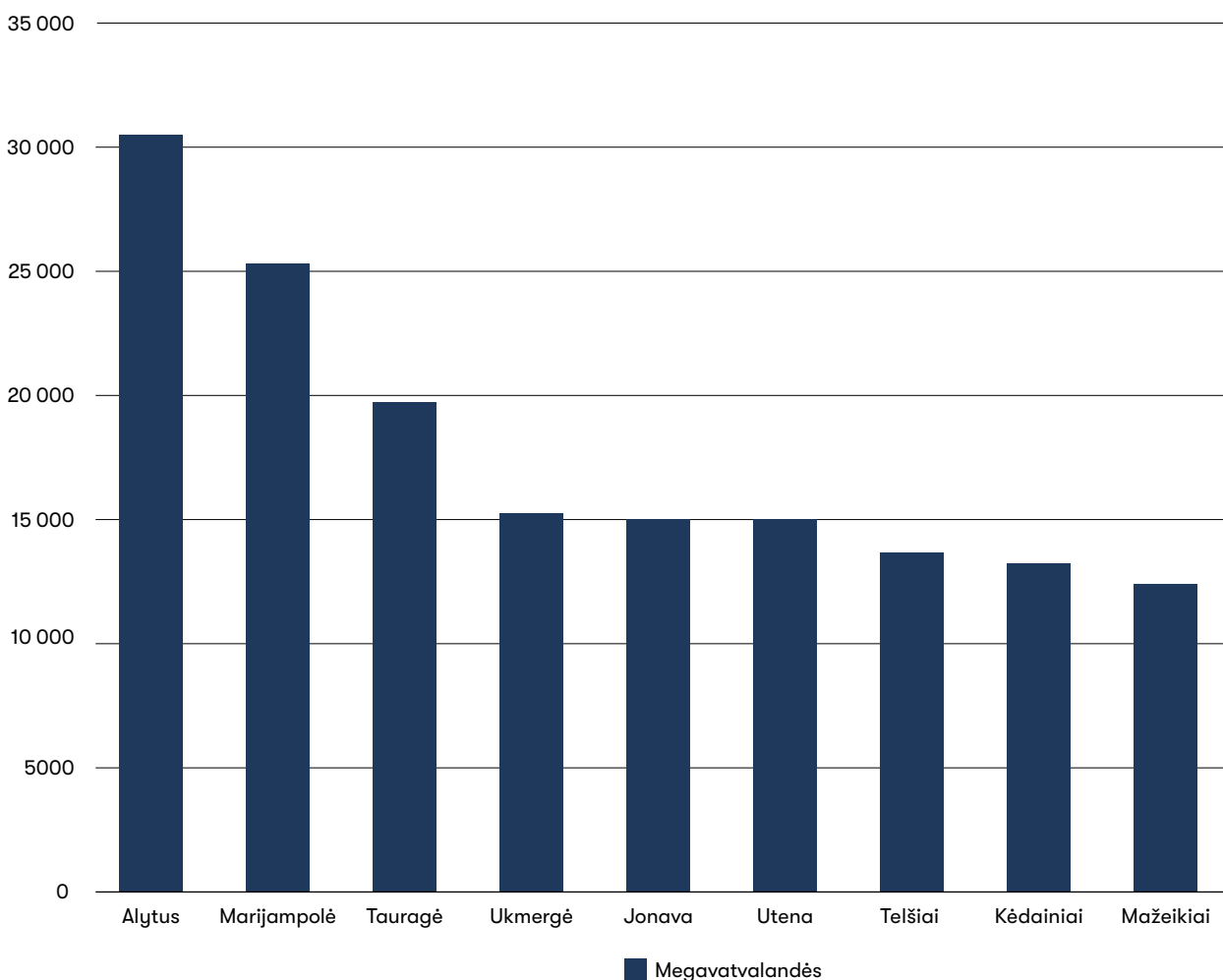
Lyderis – Alytus

Tačiau pagal įvairius saulės energijos potencialo vertinimo kriterijus – tiek pastatų tinkamumą, tiek saulės spindėjimo trukmę – visus tirtus miestus gerokai lenkė Alytus (3 pav.). Daugiau nei pusė jame esančių pramoninės ir gamybinės paskirties pastatų galėtų naudotis saulės energija. Tuo tarpu visai kitoje Lietuvos pusėje esantys Mažeikiai atsidūrė paskutinėje vietoje. Tačiau, anot tyrėjų, reiktų atskiros analizės norint sužinoti, kodėl būtent Mažeikiuose esantys pastatai netinkami – rodikliams įtaką daro ir pastato padėtis, aplink esantys ir saulę užstojančios objektai, ir stogų nuokrypis. Vis dėlto, lyginant Mažeikius su Alytumi,

reikia turėti omenyje, kad vienas miestas yra Lietuvos šiaurėje, o kitas – pietuose, tad ir gamtinės sąlygos juose skirtingos.

Apskaičiuota, kad saulės jėgainės ant pastatų stogų įvairiuose miestuose galėtų sugeneruoti tokį kiekį elektros energijos, kurio pakaktų visiškai patenkinti šeimos poreikius kiekvienam gyventojui. Pavyzdžiui, Marijampolėje vienam gyventojui iš saulės būtų galima gauti 209 kWh elektros energijos. „Kalbant apie metinį energijos poreikį, mūsų vidurkis labai panašus į Vokietijos, Lenkijos, Austrijos ar Danijos. Tad galime sakyti, kad neatsiliekame nuo Vidurio Europos. Aišku, turime žiemos laikotarpį, kai saulės energi-

Saulės potencialo modelis yra skaičiuojamas pagal NASA palydovų duomenis.

3 pav. Gyvenamosios paskirties pastatų elektros energijos gamybos potencialo išsidėstymas Lietuvos miestuose. Sudarė tyrimo autorius

jos sugeneruojama mažai. Pavyzdžiui, kaip šiemet, kai sausio mėnesį buvo labai mažai saulėtų valandų. Tačiau vasarą tas skaičius gerokai padidėja, todėl metinis vidurkis išeina gana neblogas“, – aiškina N. Žarskas.

Tyrimas parodė, kad įvairiuose miestuose skirtingo tipo pastatai turi skirtingą saulės energijos potencialą. Pavyzdžiui, Marijampolėje tinkamiausi yra sporto pastatai, tuo tarpu

Telšiuose jie yra patys netinkamiausi. Todėl pastato tinkamumą reikėtų vertinti individualiai. Anot N. Žarsko, galima naudoti specialius laikiklius saulės jėgainių plokštėms, skirtus nuokrypiui padidinti arba sumažinti. Tačiau svarbu, kad aplink nebūtų kliūčių – aukštesnių pastatų ar medžių, užstojančių saulę: „Skaičiuojant saulės spinduliuotę, modelis automatiškai sureaguodavo: jei šalia būdavo aukštas pastatas, tai modelis jo neįtrauk-

davo arba suskaičiuodavo labai mažus celių rodiklius.“

Įrankis padės gyventojams nuspręsti, ar įsirengti saulės elektrinę

Nors apie atsinaujinančią energiją šaltinius kalbama jau seniai, dažnai vis dar baiminamasi, kad tai nėra atsiperkanti investicija. Tačiau, pasak N. Žarsko, saulės jėgainių įrengimas paprastai atsiperka per 3–5 metus.

Marijampolėje tinkamiausi yra sporto pastatai, tuo tarpu Telšiuose jie yra patys netinkamiausi.

Saulės jėgainių įrengimas paprastai atsiperka per 3–5 metus.

Tiesa, sudėtingesnė daugiabučių situacija: nors jų stogai iš esmės yra tinkami, įsirengimo sąnaudos būtų gerokai didesnės nei vieno ar dviejų butų pastatui, o sprendimas priklausytų nuo visų gyventojų.

Tačiau keičiantis klimatui ir šylant orams Lietuvoje didėja ir vidutinė saulės spindėjimo trukmė. Lietuvos hidrometeorologijos tarnybos

duomenimis, metinė saulės spindėjimo trukmė nuo praėjusio amžiaus 7-ojo dešimtmečio padidėjo 7 proc., daugiausia – Klaipėdoje ir Nidoje.

Siekdami paskatinti gyventojus atkreipti dėmesį į šį energijos šaltinį, Vilniaus universiteto kartografai kuria ir įrankį, kuris leis žmonėms pasitikrinti, ar verta savo namuose įsirengti saulės elektrinę. „Kol kas esame įkėlę 9 tirtų

miestų duomenis. Planuojame užbaigti programėlę ir padaryti ją pasiekiamą, tik tam dar reikia laiko“, – sako N. Žarskas.

NEŽEMIŠKOS GYVYBĖS PAIEŠKOS

Ar mes Visatoje esame vieni?

Dr. Gintautas Bagdžiūnas

Vilniaus universiteto
Gyvybės mokslų centras

Stebėdami žvaigždėtą dangų dažnai sau leidžiame pasvajoti ir užduoti klausimus: kaip atrodo kiti nežemiški pasauliai ir ar ten egzistuoja gyvybė, ar ji panaši į Žemėje esančią, o gal mes esame vieni visoje Visatoje? Astrofizikai ir chemikai nežemiškos gyvybės bando ieškoti įvairiais moksliniais metodais. Jie stebi dangų ir atlieka astronominius tyrimus įvairių bangos ilgių teleskopais. Radioteleskopais, tartum didelėmis ausimis, klausosi dangaus laukdami nežemiško signalo. Stebėdami kitų žvaigždžių egzoplanetas stengiasi aptikti gyvybės požymių, pavyzdžiui, junginių, susijusių su gyvybės buvimu. Tiria meteoritus, kometas ir mūsų Saulės sistemos planetų paviršius ir bando rasti įrodymų apie ten esančių mikroorganizmų liekanas arba biogeninius junginius, kurie pateiktų užuominų apie nežemiškos gyvybės egzistavimą.

Ar Marse kada nors egzistavo gyvybė?

Viena iš perspektyviausių nežemiškos gyvybės buvimo vietų yra Marsas, nes ši planeta priklauso gyvybės zonai Saulės sistemoje. Marse gali būti tinkamos sąlygos skystam vandeniui išsilaikyti planetos paviršiuje arba tokios sąlygos kadaise ten buvo. Amerikos ir Europos kosmoso agentūros yra išsiuntusios į Marsą nepilotuojamas misijas, pavyzdžiui, „Mars Exploration Rover“ su marsaeigiais „Perseverance“, „Opportunity“ ir „Curiosity“. Šie marsaeigiai yra aprūpinti instrumentais, skirtais tyrinėti Marso paviršių ir ieškoti gyvybės požymių. Pasitelkus šiuos nepilotuojamus aparatus, cheminės ir geologinės analizės metodais ieškoma organinių junginių arba kitų potencialių gyvybės žymenų. Dabar tyrinėjamų uolienų ir dirvožemio mėginiai, paimti iš senovinio ežero ir upės deltos Marso Jezero krateryje (1 pav.), galėtų paro-

dyti, ar Raudonojoje planetoje kada nors egzistavo gyvybė. Šiuose mėginiuose netgi gali būti senovėje gyvenusių mikroorganizmų liekanų – mikrofosilijų. Todėl planuojamos misijos, iš kurių bus galima pargabenti Marso grunto mėginių.

Be jokios abejonės, nežemiškos gyvybės atradimas padarytų revoliuciją gamtos pažinimo filosofijoje, nes žengtume didelį žingsnį link atsakymo į klausimą „Ar mes Visatoje esame vieni?“. Kokia ta nežemiška gyvybė galėtų būti? Galbūt mes darome klaidą manydami, kad ši mūsų ieškoma nežemiška gyvybė bus panaši į žemiškąją. Iš ko ji gali būti sudaryta? Gal ji turės dar mums nepažintus metabolizmo mechanizmus ir į žemiškąją bus visiškai nepanaši? Todėl mokslininkai turi rasti vieną visoms gyvybės formoms būdingą žymenį. Manoma, kad šis žymuo galėtų būti vienachiraliai junginiai.

Mokslininkai turi rasti vieną visoms gyvybės formoms būdingą žymenį.

1 pav. Pirmoji Jezero kraterio nuotrauka, daryta marsaeigio „Perseverance“. Wikimedia / NASA nuotr.

2 pav. Chiralinės molekulės yra gyvosios gamtos žymuo. Jos yra tartum rankos, nes negali sutapti viena su kita. Iliustraciją sugeneravo dirbtinis intelektas DALL-E

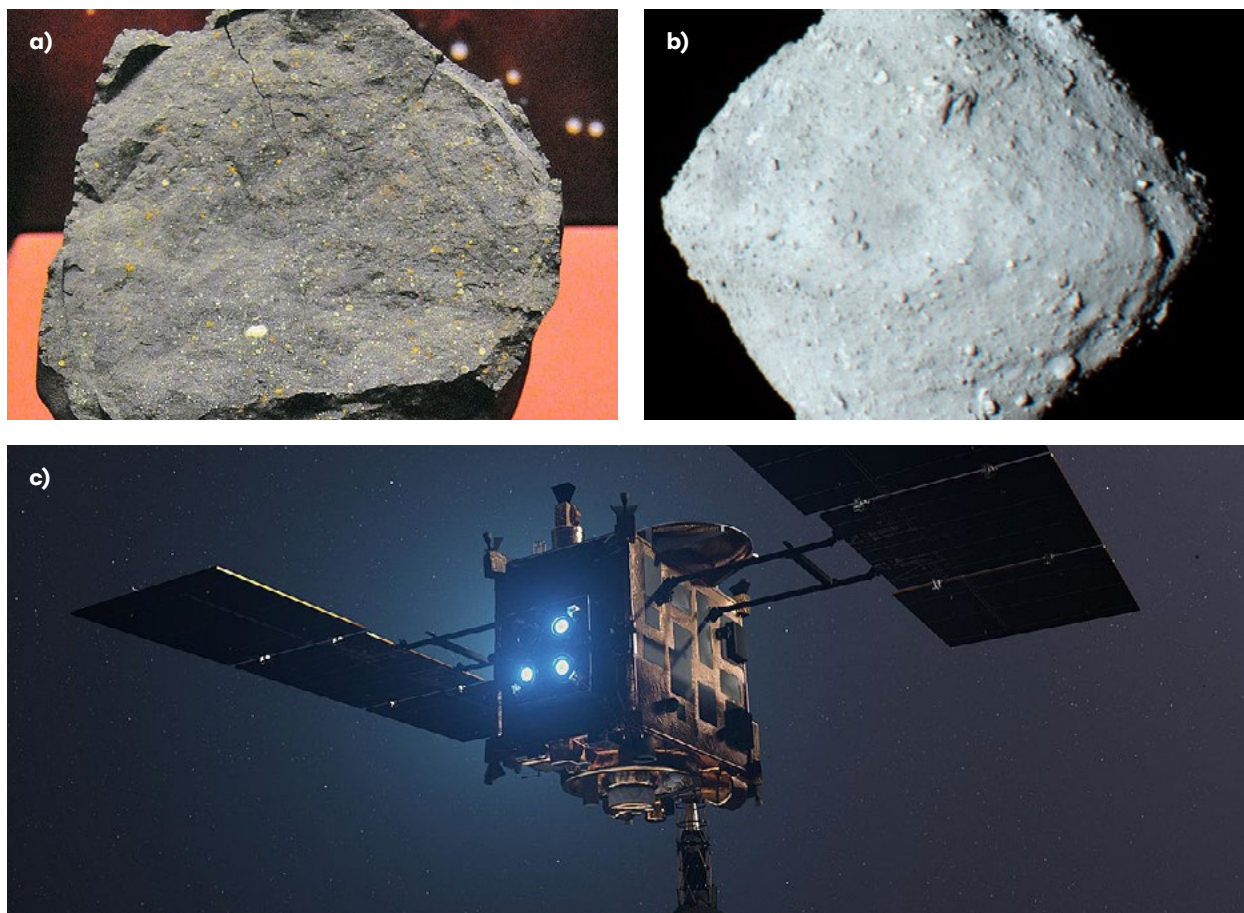
Svarbiausias gyvybės žymuo – vienachiralizmas

Chiralizmas yra visur Visatoje paplitęs reiškinys, būdingas įvairiems objektams – nuo molekulių iki galaktikų. Tai cheminės struktūros savybė, kuria pasižymintys junginiai negali būti sutapatinti su savo veidrodiniais atspindžiais ir neturi simetrijos centrų. Pagrindinė chiralinio junginio ypatybė yra ta, kad jis turi du enantiomeras, tai yra struktūriškai ir cheminės sudėties atžvilgiu vienodus, bet tarpusavyje nesutampančias struktūras. Šiuos enantiomeras galima įsivaizduoti kaip dešinės ir kairės rankos delnus, kurie yra vienas kito veidrodiniai atspindžiai. Taigi enantiomerai yra tos pačios cheminio junginio molekulės, bet skirtingai išsidėsčiusios erdvėje. Tai reiškia, kad dešinysis (D) enantiomeras – tartum dešinė ranka – negali būti sutapatinamas su kairiniu (L) enantiomeru – kaire ranka (1 pav.). Enantiomerai turi vienodas chemines (reagtingumas) ir fizikines (lydymosi, virimo

temperatūra ir pan.) savybes, tačiau skiriasi savo sąveika su poliarizuota šviesa, todėl jie dar vadinami optiškai aktyviais junginiais. Junginius, kurie egzistuoja vieno enantiomero forma, vadiname vienachiraliais.

Negyvojoje gamtoje chiralinių molekulių – vienos ir kitos pusės rankų – yra vienodi kiekiai, tačiau biologinės kilmės sudėtingos molekulės (baltymai, DNR, RNR) yra vienachiralės. Ir kas dar įdomiau, biologinės molekulės yra vieno chiralizmo, t. y. beveik 100 proc. dominuoja vieno tipo – D arba L – enantiomerai. Pavyzdžiui, aminorūgštys, iš kurių sudaryti visi baltymai ir fermentai, gamtoje yra L-enantiomerai, o karbohidratai (cukrūs) – D-enantiomerai. Vienachiralizmas yra svarbiausias gyvybės žymuo, nes ši struktūrinė molekulių savybė reguliuoja jų atpažinimo atrankumą. Gyvybiškai svarbios molekulės, tokios kaip fermentai, DNR, RNR ir receptoriai bei kiti baltymai, yra vienachiralės ir gali atpažinti tik tam tikrą enantiomerą –

**Vienachiralizmas
yra svarbiausias
gyvybės
atsiradimo
ir vystymosi
veiksny.**

3 pav. a) Merčisono meteorito nuolauža; b) asteroido Ryugu (162173) nuotrauka, padaryta erdvėlaivio „Hayabusa2“; c) Wikimedia nuotr.

tartum viena ranka gali pasisveikinti su kita tokia pat ranka. Tai leidžia organizmui tikslingai kontroliuoti cheminių junginių sąveikas ir procesus. Jei gyvuose organizmuose nebūtų vienachiralinių molekulių, juose negalėtų vykti tiek daug įvairių biocheminių atpažinimo, informacijos perdavimo, oksidacijos bei redukcijos reakcijų. Be to, vienachiralės molekulės gali formuoti unikalias struktūras, kurios yra gyvybiškai svarbios. Pavyzdžiui, DNR ir RNR molekulės – esminės genetinės informacijos dalys – yra vienachiralės ir turi spiralinę struktūrą. Dėl molekulių vienachiralės formuojasi save organizuojančios sudėtingos ir stabilios biologinės struktūros, o tik tokios biostruktūros gali atlikti informacijos saugojimo, organizmo struktūros

palaikymo ir biokatalizatoriaus funkcijas. Taigi galima sakyti, kad chiralizmas yra susijęs su gyvybės evoliucija. Ankstyvosios gyvybės formos, kurios įgavo galimybę atpažinti ir naudoti tam tikrą chiralinę informaciją, vykstant evoliucijai galėjo įgyti pranašumą. Tai gali paaiškinti vienachiralio pasirinkimo tendenciją biologinių sistemų molekulėse. Visų šių priežasčių sąveika leidžia teigti, kad vienachiralizmas yra svarbiausias gyvybės atsiradimo ir vystymosi veiksnys.

Chiralinės molekulės yra paplitusios ne tik Žemėje

Pastebėta, kad kai kurie meteoritai turi aminorūgščių ir kitų organinių vienachiralinių junginių. Pavyzdžiui, anglin-

gųjų chondritų klasės Merčisono meteorite (3a pav.), 1969 m. nukritusiame netoli Merčisono miestelio Australijoje, buvo rasta α -metilaminorūgščių, kuriose iki 18 proc. pertekliaus būta L-enantiomerų. Prisiminkime, kad L-aminorūgštys dominuoja Žemės gyvojoje gamtoje! Vėliau vienachiralės aminorūgštys buvo aptiktos ir kituose į Žemę nukritusiuose meteorituose. Visa tai rodo, kad chiralinės molekulės yra paplitusios ne tik Žemėje, bet ir kosminėje aplinkoje. Tai suteikia mums viltį, kad šio chiralizmo molekulių bus ir kitose mūsų Saulės sistemos planetose, taip pat – kad ten galbūt esančios ar buvusios gyvybės pagrindas bus anglis, t. y. L-aminorūgštys, kurių nežemišką kilmę patvirtino anglies izotopų analizė. Daug vilčių teikė angli-

nio asteroido Ryugu (162173) (3b pav.) tyrimai, nes visai nesenai buvo gauti jo mėginiai, kuriuos atgabeno automatinis erdvėlaivis „Hayabusa2“ (3c pav.). Šiuose mėginiuose buvo rasta didelė įvairovė organinių junginių, taip pat ir mažas kiekis aminorūgščių. Tačiau šiuose mėginiuose L- ir D-aminorūgštys buvo aptiktos kaip raceminis – abiejų rankų mišinys. Kol kas nėra išsamiai ištirtas vienachiralių molekulių Marso grunte buvimas. Tačiau su naujomis kosminėmis misijomis ir tobulėjant analizės metodams ateityje gali būti gauta daugiau informacijos apie vienachirales molekules Marso grunte ir jų reikšmę šios planetos biochemijoje. Taip pat ir Mėnulio grunte iki šiol nebuvo rasta jokių vienachiralių molekulių, nes jo grunto tyrimai, atlikti naudojant „Apollo“ misijų mėginius, labai ribotai apėmė organinius junginius, įskaitant aminorūgštis ir jų chiralumą.

Tik pati pradžia

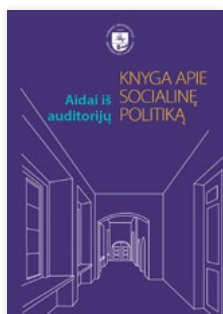
Kaip matote, žmonija tik pradeda ieškoti atsakymo į klausimą, ar mes Visatoje esame vieni. Atrasta nežemiška mikroskopinė gyvybė būtų astronominis žingsnis mūsų pačių pažinimo link, be to, šios naujos žinios praplėstų

mūsų supratimą ir apie gyvybės Žemėje ištakas. Tai yra fundamentalus mokslo klausimas, tačiau norint jį atsakyti reikia didelių taikomųjų ir technologijos mokslų tyrėjų pastangų. Tobulėjantys moksliniai tyrimų metodai, kaip spektroskopija, jau leidžia mūsų laboratorijose aptikti mažas vienachiralių molekulių koncentracijas. Šią įrangą būtų galima miniatiūrizuoti, automatizuoti ir įdiegti į būsimus marsaeigius. Kaip jau minėta, jei būtų aptiktos Saulės sistemos kūnuose, šios molekulės būtų rimta užuomina apie ten esančią ar buvusią gyvybę, be to, galėtų atskleisti paslaptį ir apie mūsų gyvybės atsiradimą. Spektroskopiškai aptiktų vienachiralių molekulių struktūra gali suteikti duomenų siekiant išsiaiškinti, ar ši galima gyvybė yra tokio pat vienachirališkumo kaip ir mūsų, o galbūt ji yra sudaryta ne anglies pagrindu, galbūt šiai gyvybei nereikia vandens ir ji gali gyvuoti speiguotuose angliavandeniliniuose Titano ežeruose ar kepinančiame Veneros ar Merkurijaus grunte. Kokia gyvybinga yra Žemė, mes jau žinome, nes gyvybę galime aptikti visuose, net neįtikėtiniuose Žemės kampeliuose, bet ar gyvybė egzistuoja už Žemės ribų ir kokia – klausimas, vertas išsamiausių tyrimų, nes jis – apie mus pačius.

Atrasta nežemiška mikroskopinė gyvybė būtų astronominis žingsnis mūsų pačių pažinimo link.

Vilniaus universiteto leidykla rekomenduoja

Aidai iš auditorijų: knyga apie socialinę politiką

Daiva Skučienė

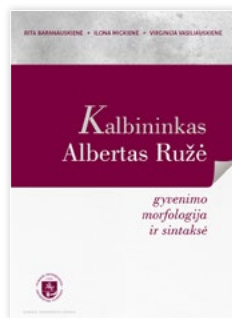
Knygoje aptariama, kas yra socialinė politika ir gerovės valstybė bei jos mitai, socialinis draudimas ir parama, užimtumas ir socialinės paslaugos, šeimos ir jaunimo politika, žmogaus teisės ir neįgalųjų socialinė apsauga, socialinės politikos iššūkiai, migracija ir klimato kaita, ilgalaikės globos klausimai visuomenės senėjimo kontekste. Knyga aktuali visiems norintiems plačiau susipažinti su socialine politika ir jos aprėpiamomis temomis.

Lietuvos modernios visuomenės (ne)modernėjimas: vertybių kaita lyčių lygybės aspektu

Virginija Jurėnienė, Giedrė Purvaneckienė

Lietuvos visuomenė, atkūrusi valstybę, pergyveno ne tik pakilimo, bet ir nuosmukio bangas. Didžiulį indėlį į visuomenės modernėjimą įnešė atsikūręs feministinis Lietuvos moterų judėjimas, įsitraukęs į antrąją pasaulinę feminizmo bangą ir įgavęs savų bruožų. Juos atspindi akademinis, valstybinis ir aktyvistinis (moterų NVO ir politinis) feministiniai judėjimai, šiuo metu peraugantys į trečiąją pasaulinio feminizmo bangą. Pažymėtina, kad Lietuvos visuomenės socialinis-ekonominis išsivystymas pasiekė modernybę tarybiniu laikotarpiu, per nepriklausomybės metus jis vis labiau priartėjo prie postmodernybės. Postmodernios nuostatos yra dar tik pačioje užuomazgoje ir būdingesnės jaunesniems žmonėms. Šiuo visuomenės vystymosi laikotarpiu tradicinės nuostatos lyčių atžvilgiu gali būti kliūtis harmoningai visuomenės raidai.

Kalbininkas Albertas Ružė: gyvenimo morfologija ir sintaksė

Rita Baranauskienė, Ilona Mickienė, Virginija Vasiliauskienė

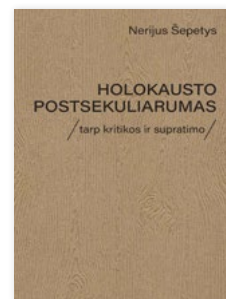
Monografijoje apžvelgiama profesoriaus Alberto Ružės gyvenimo ir šeimos istorija, visuomeninė veikla, iš jo gyvenamojo laikotarpio ir šių dienų perspektyvos pristatomi bei vertinami profesoriaus moksliniai ir mokomieji darbai, atskleidžiamas universitetinių studijų kontekstas. Knyga skiriama mokslininkams, kolegoms, studentams, kraštiečiams ir visiems, besidomintiems XX a. antrosios pusės ir XXI a. pradžios mokslininkų biografijomis bei jų darbais.

Nuotolinio darbo iššūkiai ir galimybės: individualių veiksmų analizė

Jurgita Lazauskaitė-Zabielskė, Arūnas Žiedelis, Ieva Urbanavičiūtė

Mokslo studijoje pristatomi nuotolinio darbo tyrimai, skirti efektyvaus nuotolinio darbo individualių prielaidų analizei. Nuotoliniam darbui tampant įprasta darbo organizavimo forma, kyla poreikis atsakyti į klausimą, kokių veiksmų gali imtis organizacijos ir darbuotojai, kad optimaliai pasinaudotų šios darbo formos teikiamomis galimybėmis ir išvengtų jos trūkumų. Studijoje pristatomuose tyrimuose atskleidžiama, kokie individualūs veiksniai tampa svarbūs renkantis darbą nuotoliu ir kokių įgūdžių svarbu įgyti norint sėkmingai veikti naujajame darbo pasaulyje.

Holokausto postsekuliarumas. Tarp kritikos ir supratimo

Nerijus Šepetys

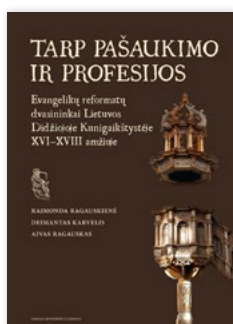
Knygoje užsimojama postsekuliarybės požiūriu apmąstyti ir aprašyti nacionalsocialistinės Vokietijos vykdyto masinio žydų naikino vizijas ir praktikas, jų patyrimą iš apačios, aiškinimus dabartyje, vertinimą iš šono. Ypatingas dėmesys skiriamas liudytojų balsų paieškai, skaitymui, interpretavimui nacionalsocialistinio savęs ir žydų matymo, jų naikino organizavimo ir vykdymo; asmeninio viso to patyrimo – nuo tapimo auka iki sukinėjimosi aplinkui situacijose, apsistojančios ties tomis vietomis, kurios galbūt iškalbingos sekuliarybės ir religijumo santykio požiūriu.

Politika ir moralė. Ontologinė perspektyva

Simas Čelutka, Alvydas Jokubaitis,
Aistė Noreikaitė

Monografijos autoriai siūlo naują politikos ir moralės santykio supratimo būdą. Knygoje kritikuojama racionalistinė trečiojo asmens perspektyva, vietoj jos plėtojama pirmojo asmens, personalistinė perspektyva. Jos tikslas – suprasti, kaip moralę ir politiką patiria asmuo, kuris vienu metu yra ir moralinis subjektas, ir pilietis. Tyrimas vykdomas pasitelkiant I. Kanto, C. Schmitto, R. Spaemanno, P. Kahno, H. Arendt, S. Šalkauskio ir A. Maceinos teorijas. Šios ir kitos knygoje nagrinėjamos temos bus įdomios visiems, kurie domisi šiuolaikine politika, etika ir politine filosofija, Lietuvos istorija.

Tarp pašaukimo ir profesijos. Evangelikų reformatų dvasininkai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI– XVIII amžiuje

Raimonda Ragauskienė,
Deimantas Karvelis, Aivas
Ragauskas

Knygoje analizuojamas LDK XVI a. susiformavusios naujos visuomenės grupės – evangelikų reformatų dvasininkų – kolektyvinis portretas. Aptarti dvasininko kelių pasirinkusių asmenų socialiniai ir profesiniai pagrindai, jų teisinis statusas, bažnytinės karjeros raida. Nagrinėtas dvasininkų santuokos klausimas, turitinė padėtis. Knygoje taip pat pateikiamas XVI–XVIII a. LDK evangelikų reformatų dvasininkų sąrašas.

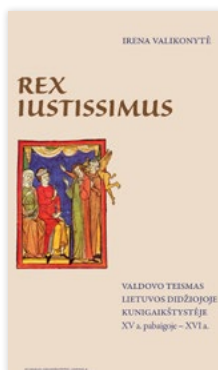

Senojo Vilniaus skoniai

Rimvydas Laužikas, Antanas
Astrauskas, Aleksandras Belyj,
Tomas Rimydis

700-ojo sostinės gimtadienio proga autorių komanda – Rimvydas Laužikas, Antanas Astrauskas, Aleksandras Belyj ir Tomas Rimydis – kviečia mėgautis Vilniaus istorijomis ir skoniu patiekalų, pasigamintų pagal

autentiškus knygoje pateikiamus receptus. Knyga kiek primena restauratoriaus darbą, kai, pašalinus naujausius dažų sluoksnius, randami ankstesni, be galo įdomūs istoriniai sluoksniai. Taip sluoksnis po sluoksnio atidengiamas bendras istorinis Vilniaus veidas.

Rex iustissimus. Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a.

Irena Valikonytė

Monografijoje nagrinėjama LDK valdovo teismo veikla XV a. pabaigoje – XVI a.: teismo organizavimas, jo funkcionavimo mechanizmas ir naujų efektyvesnių veiklos formų paieškos procesas, valdovo teismo kompetencija ir aukščiausiojo teisėjo (*iudex supremus*) prerogatyva. Pristatomas valdoviškojo teisingumo modelis ir bajorų visuomenėje vyravusi „viršiausio pono“ bei teisingiausio monarcho (*rex iustissimus*) samprata. Daug dėmesio skiriama teismo procesui ir įrodymų hierarchijai. Valdovo – svarbaus Lietuvos teisės šaltinio ir valstybės suvereno – juridinė galia ir jo teismo praktika tirama kaip teisinės kultūros reiškiny, akivaizdžiai prisidėjęs prie bajorų teisės žinijos įsisavinimo ir teisinės sąmonės formavimo.

Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje

Justinas Dementavičius

Monografijoje nagrinėjama Lietuvos politinės centro dešinės, krikščioniškosios demokratijos ir konservatizmo, ideologinė vaizduotė, jos atsiradimas XIX a. pabaigoje, kaita ir būklė šiuolaikinėje Lietuvoje. Remiantis Oksfordo ideologijų analizės mokykla, išskiriamos ašinės centro dešinės sąvokos (asmuo, bendruomenė, pasaulėžiūra, valstybė, socialinis teisingumas, demokratija, laisvė, istorija) ir reflektuojama jų interpretavimo tradicija tiek įtakingų Lietuvos intelektualų mąstysenoje, tiek apskritai Lietuvos bei Europos politinės minties tradicijoje.

**Vilniaus
universiteto
leidykla**

ANTIKNĖ KOSMOLOGIJA

Antikinė religija ir kosmologija: kodėl planetas vadiname graikiškais ir romėniškais vardais?

Dr. Gintarė Bidlauskienė

Vilniaus universitetas

Antikinė tradicija – reiškinys, turėjęs bene didžiausią įtaką Vakarų civilizacijai. Kodėl graikai buvo tokie įtakingi, kad net planetas vadiname graikiškais, o tiksliau – į lotynų kalbą išvertais graikiškais, vardais? Klasikos mokslų daktaras Vilius Bartninkas, kurio monografiją „Traditional and Cosmic Gods in Later Plato and the Early Academy“ (liet. „Tradiciniai ir kosminiai dievai vėlyvuosiuose Platono darbuose ir ankstyvojoje Akademijoje“) šių metų balandį išleido Kembridžo universiteto leidykla, teigia, kad maždaug iki XX a. vidurio, aiškinant antikinės Graikijos fenomeną – graikų demokratijos ir mokslo filosofijos suklestėjimą, jis buvo apibūdinamas kaip niekur kitur nenutikęs stebuklas. Nors ši teorija gali sužavėti paprastumu, ji paviršutiniška, nereikalaujanti mokslškai gilintis į temą, todėl šiuolaikinės antikinės Graikijos kultūros studijos remiasi kitokiu aiškinimu.

Kalbant apie graikų religiją ir mitologiją, reikia turėti omenyje, kad nėra vieno autoritetingo pasakojimo, užfiksuoto tekste, tokiam kaip, pvz., Biblija.

Sunku atsekti, kiek graikų kultūra perėmė iš kitų

„Moksliškai toks teiginys neteisingas, kadangi negalime akivaizdžiai įrodyti, kokios kultūros, kaip, kada ir ką paveikė. Pavyzdžiui, kiek graikai perėmė iš Babilono ar Egipto civilizacijų, ir pan. Atsekti šias įtakas tampa lengviau maždaug nuo IV–III a. pr. Kr., prasidėjus helenizmui – graikams keliaujant į rytus ir maišantis kultūroms. Tuo metu lengviau atsekti tiesiogines kultūrinės įtakos, nes žinome autorius, jų tekstus ir daugmaž galime nustatyti, kas buvo perimta graikiškajame tekstų korpuse“, – aiškina dr. V. Bartninkas.

Tačiau su ankstesniu laikotarpiu, V a. pr. Kr., sudėtingiau. Pasak klasi-

kos mokslų daktaro, galime stebėti įvairias kultūras ir sakyti, kad jos visos turi, pavyzdžiui, tvano mitą: „Bet ar tai reiškia, kad yra kažkokia kultūra, iš kurios jis perimtas? O gal tai bendras indoeuropiečių mitas, kurį skirtingomis formomis pasakoja skirtingos kultūros? Abudu variantai tobulai tinka. Vis dėlto dažnai šios teorijos sukonstruotos ignoruojant dalį medžiagos. Taip teorijos tampa gražesnės už įrodymus. Paraleles įžvelgti galima, nors jos nereiškia tapatumo.

Kalbant apie graikų religiją ir mitologiją, reikia turėti omenyje, kad nėra vieno autoritetingo pasakojimo, užfiksuoto tekste, tokiam kaip, pvz., Biblija. Yra daug skirtingų mitų versijų, turinčių skirtingus tikslus. Tai reiškia, kad

graikai propagavo pasakojimo meną tikėdamiesi, kad kitas papasakos dar išmoningesnę, įdomesnę ir galbūt smagesnę savo mito versiją. Vėliau susiklostė taip, kad tarp skirtingų mitų versijų ėmė dominuoti Homero ir Hesiodo.“

Morališkai nepatogi tradicija

„Graikų kalboje „uranas“ reiškia du dalykus. Pirmiausia, tai yra tiesiog fizinis dangus. Be to, jis turi ir teologinę prasmę, nes Hesiodo mite Uranas ir Gaja yra visų dievų protėviai. Taigi Hesiodo versijoje Uranas gimsta iš Gajos ir įjiedu tampa pirmąja pora. Galima tai įsivaizduoti kaip seksualinį procesą, tačiau galima ir kaip metaforą. Pavyzdžiui, kad tokiu būdu atskiria dangus nuo žemės, o paskui ima maišytis ir taip sukurama visa kita“, – pasakoja dr. V. Bartninkas.

Mokslininko teigimu, susilaukęs su Gaja vaikų – milžinų ir galingųjų titanų – Uranas nenori jų priimti. Jis tiesiogine to žodžio prasme neleidžia savo vaikams išnirti iš žemės. Vėliau Uranas bus nubaustas – iškastruotas savo sūnaus Krono, kurį pakurstys motina Gaja.

„Toks yra paveldas. Kai vėliau Platonas imasi aprašyti reiškinius, kaip ir kitiems filosofams, jam rūpi papasakoti apie jų ištakas. Čia susiduriama su dviem problemomis. Pirmą, ką daryti su tradicija, kurioje vyras prievartauja moterį arba tėvas yra iškas-truojamas sūnaus? Tai keisti ir morališkai nepatogūs dalykai: kodėl dievai, tobulos būtybės, turėtų taip elgtis? Antra, šie pasakojimai susiję ne tik su teologija, bet ir su fizika. Hesiodo

Dr. Viliaus Bartninko teigimu, negalime akivaizdžiai įrodyti, kokios kultūros, kaip, kada ir ką paveikė

pasaulio tvarka paprasta: yra žemė, ji laikosi ant Tartaro – požemio karalystės, o dangaus skliautą laiko Atlantas. Tačiau kas laiko požemį? Šis pasaulis per paprastas, be to, nėra tinkamo visą šį pasaulį nusakančio žodžio. Juk ir mūsų kalboje „pasaulis“ pirmiausia nusako dalykus po saule, tačiau jį vartojame nusakyti visumai. Panašiai ir graikai galvoja apie dangų kaip apie viską, kas apima šį pasaulį, nors, žinoma, dangus nėra tapatus visumai“, – teigia pašnekovas.

„Kosmosas“ – žodis, madingas nuo Platono laikų

„Platonas vykdo revoliuciją. Viena revoliucija – jis įtvirtina naują tarp filosofų madingą žodį „kosmosas“. Šio žodžio ištakos – grožis, tvarkinga visuma. Tačiau šis žodis tuo metu dar nereikia dievo – tik visatą, kur viskas vyksta gana dėsningai: yra priežastis, pasekmė, atsinaujinimas, kaita. Vėlesnėje literatūroje žodis „kosmosas“ ima dominuoti ir išstumia „uraną“, – sako dr. V. Bartninkas.

Anot jo, Platonas imasi dvigubo darbo: „Viena vertus, jis ima kalbėti apie

kosmoso ir Urano santykį, vartodamas šiuos žodžius sinonimiškai. Mokslinėje literatūroje tai nėra dažnai pastebima, nes daugiausia dėmesio joje skiriama tam, kaip „kosmoso“ sąvoka įsitvirtino teologinėje mintyje ir ėmė reikšti pasaulį ir dievą-visatą. Tačiau aš bandau įrodyti, kad Uranas yra ne ką mažiau svarbi to dalis, nes tai yra dažniau pasitaikantis žodis, vartojamas kartu su „kosmosu“ įvardyti visatą.

Kita vertus, tas ryšys su Uranu labai svarbus teologiškai, nes Uranas-kosmosas nurodo, kad tai yra dievas. Jei būtų kalbama tik apie kosmosą, auditorijai tai gali signalizuoti, kad vyksta kažkas „nereligiško“, kad dievai išstumiami. Platonui buvo labai svarbu parodyti, kad jo filosofija yra apie ankstesnį etapą, po kurio bus ir Gaja, ir Uranas. Tik geresni, tvarkingesni, labiau atspindintys pasaulio tvarką. Tačiau už jų yra dar galingesnis dievas paslaptingu vardu – Demiurgas.“

Demiurgas – dieviškasis amatininkas

„Aiškinant pasaulį galima rinktis biologinius procesus, apibrėžiančius, kaip du skirtingi dalykai sąveikauja tarpusavyje, sukurdami naują rezultatą

Platonas vykdo revoliuciją – jis įtvirtina naują tarp filosofų madingą žodį „kosmosas“.

Jeį stalius gali pagaminti stalą, tai superbūtybė gali pagaminti kosmosą.

(pvz., vyras + moteris = vaikas). Tačiau Platonas kaip pagrindinį pasaulio aiškinimo būdą renka technologinį modelį. Šis susijęs su amatu: yra materija, kurią apdirbant galima pasiekti tikslą. Jeigu rezultatas yra kosmosas – tvarkinga visuma, tuomet technologinis modelis yra daug prasmingesnis. Pagal šį modelį, jei stalius gali pagaminti stalą, tai superbūtybė gali pagaminti kosmosą. Todėl Platonas kalba apie Demiurgą. Ši pažodžiui „amatininką“ reiškianti figūra žymi kūrėją bei tėvą ir tampa filosofijoje įtakinga. Tai – antroji Platono revoliucija“, – pasakoja dr. V. Bartninkas.

CAMBRIDGE CLASSICAL STUDIES

Traditional and Cosmic Gods in Later Plato and the Early Academy

VILIUS BARTNINKAS

Dr. Viliaus Bartninko knyga
„Traditional and Cosmic Gods in
Later Plato and the Early Academy“

Mokslininkas pabrėžia, kad vis dėlto Platonui labiausiai rūpi kitas dalykas. Tuo jis nori parodyti, kad tvarkingas rezultatas – kosmosas – reikalauja tvarkingos priežasties – Demiurgo. Demiurgas – protinga būtybė ir, kas labai netipiška kitiems graikų dievams, nejaučianti jokio pavydo. Linkėdama gero ir galvodama, kaip tą gėrį įkūnyti ir perkelti iš idėjų erdvės į tai, kas yra laikiška ir kinta, ji sukuria pasaulį. Todėl Demiurgo sprendimas – sukurti gyvybę, pasaulį kaip gyvą, dievų pilną būtybę.

Platonas „pakrikštijo“ tik vieną planetą

„Nors graikai identifiko mėnulį (Seleną) ir saulę (Heliją), jie neskyrė žvaigždžių nuo planetų, nes žiūrint plika akimi abi ne ką tesiskiria, be to, planetas sunku ilgiau stebėti – jos „bėgioja“ po dangų. Net ir pats graikų kilmės žodis „planeta“ reiškia „klajoklė“. Babilone buvo jau gana anksti supastas skirtumas tarp planetų ir žvaigždžių judėjimo. Kada tai supranta ir graikai, atsakyti sunku, tačiau Platonas galėtų būti geras kandidatas. Be to, problema yra ir kas konkrečiai juda. Anksčiau nei Platonas kūręs filosofas Anaksagoras dangaus kūnus laikė įkaitusiais akmenimis danguje, taip juos deteologizuodamas. Nes jei tai akmenys, gal tuomet ir Selena su Helija yra akmenys? Vadinasi, tai nėra dievai“, – komentuoja dr. V. Bartninkas.

Jo aiškinimu, Platonas bando tvarkyti su šia situacija iš dalies plėtodamas naują mokslą, astronomiją, iš dalies galvodamas apie dievus. O jam šie dalykai neturėjo skirtumų, nes galvoti apie mokslą ir teologiją reiškė tą patį: „Pirmiausia, Platonas nėra tas, kuris sėdi ir stebi dangų, nors turėjo tokių

gabių mokinių, stebėjusių dangaus kūnus ir įrodžiusių jų tvarkingą judėjimą. Šis įrodymas Platono teorijoje tik patvirtino, kad planetos ir žvaigždės yra dievai, nes, kaip ir pasaulis, jos tvarkingai juda ir dėsningai veikia. Tam tikras tvarkingas judesys erdvėje Platonui indikuoja ir protingas mintis. Vadinasi, ir tvarkingą sielą bei esamą ryšį tarp tvarkingo judėjimo ir tvarkingos sielos. O kadangi dangaus kūnai yra itin tvarkingi, niekada nenuklystantys nuo savo tako ir amžini, jų siela geresnė ir jie patys geresni už mus.“

Likę vardai – Platono mokinių nuopelnas

„Taigi Platonas įsivaizduoja dangaus kūnus kaip gyvybės formas, todėl reikia duoti jiems vardus, – tęsia pašnekovas. – Tačiau kažkodėl Platonas duoda tik vieną vardą – Hermis, arba lotyniškai (perėmėme būtent šią tradiciją) Merkurijus. Keista, bet net Afroditė (Venera) Platono raštuose neturi vardo, nors pats dangaus kūnas yra aiškiai aprašomas.

Graikų laikais jau išskiriamos penkios planetos – Hermis, Afroditė, Arėjas, Dzeusas ir Kronas. Atitinkamai jų lotyniški pavadinimai – vertiniai iš graikų, kuriuos mes vartojame – yra Merkurijus, Venera, Marsas, Jupiteris ir Saturnas. Pirmieji tekstai, kur mes juos aptinkame – tai Platono sekretoriaus Pilypo Opuntiečio pseudoplatoniškas tekstas ir kito Platono mokinio, Aristotelio, raštai. Taigi IV a. Platono akademijos aplinkoje jau yra vartojami šie penki planetų pavadinimai: nors mokytojas vartojo tik vieną, jo mokiniai pridėdą dar keturis. Kyla klausimas: kodėl taip yra ir kodėl šie vardai?“

Mokslininkai negali atsakyti, iš kur kilo planetų vardai

Pasirodo, yra daug spekuliacijų. „Viena versija teigia, kad šie vardai paveldėti iš Rytų pasaulio. Tačiau aš savo knygoje tvirtinu, kad net jeigu tai tiesa, neturime jokių to įrodymų. Juolab kad mes randame alternatyvių sąrašų, kur, pvz., Afroditė vadinama Hera. Dėl to sunku pasakyti, iš kur tie vardai. Gal graikai sugalvojo, o gal tam yra geros teologinės priežastys“, – svarsto dr. V. Bartninkas.

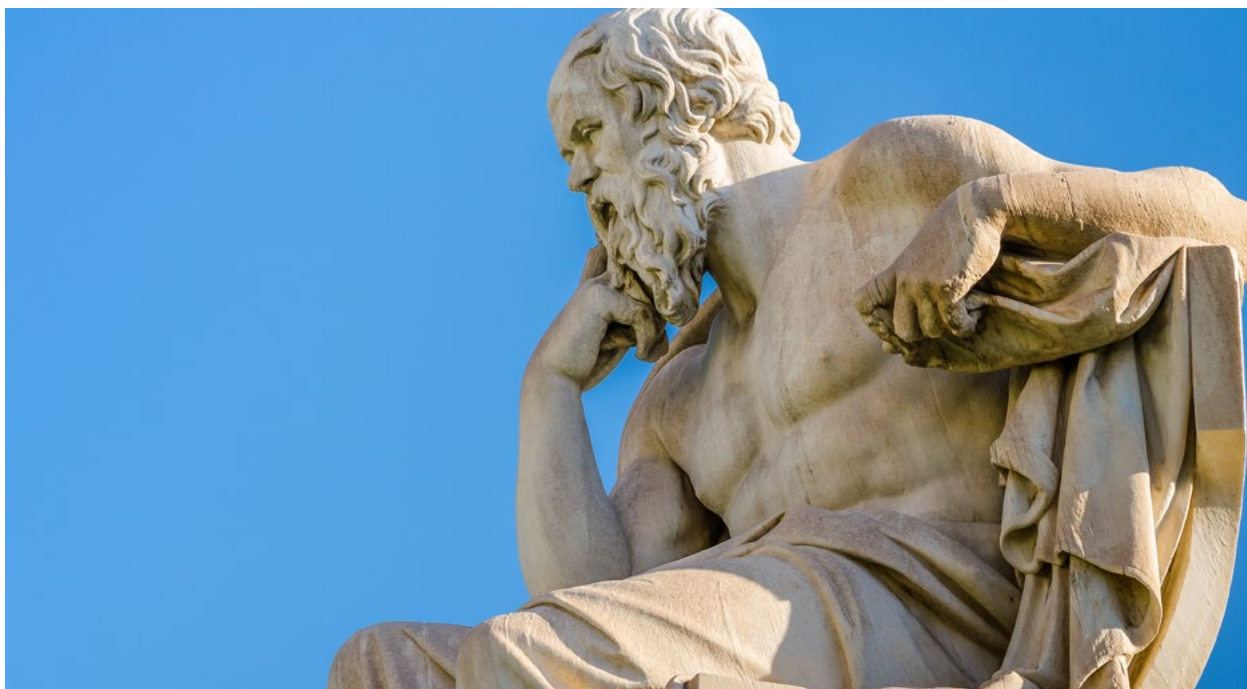
Pasak tyrėjo, žmonės mėgsta gražias istorijas. „Viena iš dominuojančių istorijų apie pavadinimų perėmimą iš kitų kultūrų yra susijusi su kelionėmis. Graikai prekiaavo su Viduržemio regiono miestais, todėl plaukiojo. Galbūt kartu su pirkliais ir irkluotojais keliavo ir mąstytojai. Pavyzdžiui, Herodotas. Galbūt taip keliavo ir dangaus kūnais besidomintys filosofai. Dalis jų nuplaukė ten, kur astronomija buvo geriau išsivysčiusi, todėl grįžę apie tai galėjo papasakoti savo polio gyventojams. Galbūt taip nutiko ir pitagorininkams, kurie visą savo filosofinės

sektos gyvenimą grindė matematiniais reiškiniais ir domėjosi astronomija. Be to, iš šaltinių aišku, kad Platonas bendravo su pitagorininkais. Galiausiai yra žinoma, kad Babilone jau penkios planetos turėjo vardus. Tai sužinojęs Platonas galėjo juos išversti į graikų kalbą. Deja, šiai versijai neužtenka argumentų.

Visų pirma, nėra jokio teksto ar teksto fragmento, įrodančio šio pasakojimo vientisumą. Net Platono raštuose minimas tik vienas planetos vardas. Antra, kas yra vertimas? Tai reiškia tikslų vardo perteikimą. Ištar – švytinti ir gražiausia planeta babiloniečiams, turinti meilės deivės statusą – gal ir gali būti tapatinama su Afrodite-Venera. Tačiau su likusiomis planetomis taip nėra. Atitinkamų Babilono kultūroje neturi nei teologiniai santykiai tarp Dzeuso ir Krono, nei Hermio figūra. Pastarasis – keliautojų, vagių, įvairių transgresijų dievas – graikų mituose nėra išminčius, koks yra babiloniečių Nabu. Jei ne vertimas, gal adaptacija? Bet ką tuomet daryti su alternatyvių vardų sąrašu?“ – klausia dr. V. Bartninkas.

Taigi, pasak pašnekovo, turime faktą, bet, deja, neturime jokio gero konteksto nustatyti, iš kur tas faktas kyla: „Belioka spėlioti. Pitagorininkai netinka. Žinoma, kad gražiausia planeta turi būti meilės deivė, kruviniausia – turėti karo dievo vardą, greičiausia – vadintis greičiausio dievo vardu. Tokie paaiškinimai tinka, bet ar jie yra tikri? Pasakojimas gražus, bet tikros istorinės vertės jis neturi.“

Mokslininkas tvirtina, kad šiuo metu antikos studijose vyksta didelis lūžis. Pirmoji paradigma teigė, kad graikai viską patys sugalvojo. Antroji – kad matematikoje, filosofijoje, astronomijoje jie viską perėmė iš Rytų. Naujausia, vis dar veikianti, bet jau silpstanti, teigia, kad nors nėra priežastinio ryšio, bet kažkoks bendrumas yra: mes negalime pasakyti, kas iš kur, bet kai kurie bruožai sutampa. Ketvirtoji, kuri šiuo metu įgauna pagreitį, nepateikia jokio visuotinio paaiškinimo, bet siūlo pasirinkti konkretų laikotarpį, specifinius regionus ir tirti, ar gali būti lokalus priežastinis ryšys.

Platono skulptūra

Andrej Suchomlinov: „Kol būsime gyvi, nebus geresnio mokymosi metodo nei donoro kūnas“

Liudmila Januškevičienė

Vilniaus universitetas

„Pageidauju, kad man mirus mano palaikai būtų panaudoti mokslo ir mokymo tikslu“, – tokį paskutinės valios pareiškimą pasirašo žmonės, nusprendę savo kūną po mirties paaukoti medicinos mokslui.

Pirmoji Lietuvoje savo kūną šiam tikslui paaukojo 75 metų moteris 2008 m., bet kūno donorystės programa pagreitį įgavo tik po dešimtmečio – 2018 m. O dabar, anot Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dėstytojo ir mokslininko dr. Andrejaus Suchomlinovo, dirbančio su potencialiais kūno donorais, universitetą pasiekia iki 10 donorių kūnų per metus. Šiemet vieno iš tokių donorių dėka plastikos chirurgai turėjo galimybę techniškai išbandyti ir birželį pacientui pirmą kartą pritaikyti visiškai naują nervo funkcijos atkūrimo metodą – nervų transpoziciją, kuri leido atkurti paciento plaštakos judesius po stipininio nervo pažeidimo.

Anksčiau naudoti benamių kūnai

Mokslininkas pasakoja, kad Lietuva kūnų donorystės srityje dabar pereina tą etapą, kurį Europa perėjo jau prieš 50 metų, kai medicinos studijoms ir mokslui nusprendė naudoti palaikus tik tų žmonių, kurie patys yra pareiškę tokią valią. Sovietmečiu medicinos studentai Lietuvoje praktikuodavosi su mirusių benamių ar neatsiimtais kūnais, vėliau – su iš sovietmečio likusiais balzamuotais kūnais, kurie buvo laikomi dešimtmečius, arba eidavo į rezidentūrą be praktinių įgūdžių, nes tiesiog nebuvo kur jų įgyti.

Paaukoti kūną po mirties savo valia mūsų šalyje pasidarė įmanoma tik tada, kai 2007 m. buvo priimtas Žmonių palaikų laidojimo įstatymas. Jame reglamentuojama, kas gali laidoti, kaip tai daryti, kas gali balzamuoti, kas palaikus gali naudoti mokslo tikslams. Lietuvoje palaikus priimti ir naudoti mokymui gali tik dvi įstaigos: Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas (Vilniuje) ir Lietuvos sveikatos mokslų universitetas (Kaune). Šiame įstatyme buvo įteisintas ir valios pareiškimas, kurį žmogus, apsispre-

dęs dėl kūno dovanojimo, turėtų pasirašyti.

„Lietuvoje priimtas palaikų laidojimo įstatymas yra liberalesnis nei kitose šalyse, nes lietuviai gali ne tik patys nuspręsti po mirties padovanoti savo kūną mokslui, bet tą gali padaryti ir mirusiojo pirmos eilės artimieji. Ir tokių atvejų Lietuvoje jau yra buvę bent keli. Dažniausiai situacija būna tokia, kad miršta žmogus, kuris nebuvo pareiškęs valios pareiškimo, bet jo artimieji tikrai žino, kad jis taip norėjo pasielgti“, – pasakoja dr. A. Suchomlinovas.

Kai kur pasaulyje (pavyzdžiui, Ispanijoje) yra taikomas dar liberalesnis donorystės modelis – visi, kurie nėra išreiškę nesutikimo, yra laikomi potencialiais kūnų (arba organų) donorais.

Tik vienetai nusiteikę prieš kūno donorystę

Pirmąjį paaukotą kūną Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedra gavo jau po metų nuo šio įstatymo priėmimo – 2008-aisiais. Pirmąjį donorą, jo vardą, pavardę, mirties

**Medicinos
studentai Lietuvoje
praktikuodavosi
su iš sovietmečio
likusiais
balzamuotais
kūnais.**

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto prozektoriumas

Dr. Andrejaus Suchomlinovo teigimu, idealiu atveju reikėtų 30 kūnų per metus, bet tam reikia ir daugiau bei kitokio masto infrastruktūros

metus katedros darbuotojai atsimena kuo puikiais, nes tai buvo didžiulis įvykis. Atsiradus pirmam kūnui jį buvo galima tik parodyti 200 studentų kursui, bet patiems preparuoti faktiškai nebuvo galimybės.

Vėlesniais metais medicinos studentus kasmet pasiekdavo po 1–3 kūnus per metus, o nuo 2018 m. statistika pradėjo sparčiai augti. „Pastaruosius 3–4 metus mes gauname iki 10 kūnų per metus, kas dabartiniu momentu yra visai neblogai: su tiek kūnų mes galime mokyti studentus, ruošti preparatus, suteikti tobulinimosi galimybes pavieniams chirurgams, duoti medžiagos studentų mokslo darbams ir patys iš to rašyti mokslo darbus. Idealiu atveju reikėtų 30 kūnų per metus, bet tam reikia ir daugiau bei kitokio masto infrastruktūros.“

Valios pareiškimų kasmet taip pat daugėja – tai lemia platesnė informacijos apie galimybę paaukoti kūną po mirties medicinos pažangai sklaida.

„Pasirodo, griežtai nusiteikusių prieš kūno donorystę iš tiesų yra vienetai, dauguma žmonių tiesiog nežino, nesusimąsto apie tai, o kai išgirsta, pagalvoja, kad tai yra visai geras dalykas. Šiuo metu Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto gyvųjų donorų registre iš viso saugoma 300 užpildytų valios pareiškimų“, – pasakoja dr. A. Suchomlinovas.

Iš donorų sulaukia specifinių prašymų

Paklaustas, kas dažniausiai pasiryžta tapti kūno donoriais Lietuvoje, medikas sako, kad tai labai įvairaus išsilavinimo, amžiaus ir profesijų žmonės. „Du trečdalius kūno donorų sudaro moterys. Donorų amžiaus vidurkis – apie 67 metus. Jauniausias žmogus, paršęs valios pareiškimą, buvo 19 metų, vyriausias – 98 metų. Iš paaugotų kūnų jaunausiam buvo 37, vyriausiam – 99 metai. Didžioji dauguma kūno donorų yra vilniečiai, bet donorų yra kiekviename Lietuvos regione. Lietuvoje

nėra didelio miesto, kuriame nebūtų bent vieno valios pareiškėjo. Nemažai donorų yra ir iš mažesnių miestų, miestelių bei kaimų.“

Dr. A. Suchomlinovas tikina, kad Lietuvoje yra priimami visi kūnai – amžius, lytis, kūno sudėjimas nesvarbu. Studentai turi matyti visokias galimas variacijas. Tačiau tokiose šalyse, kuriose kūno donorystės programa veikia ilgą laiką ir donorų kūnų per metus gaunama šimtais, pavyzdžiui, Olandijoje, daroma atranka. Olandai gali nepriimti labai apkūnaus žmogaus arba kūno po didelių operacijų, su dideliais odos paviršiaus defektais.

Tiesa, medikas sako, kad kartais iš valios pareiškėjų sulaukia specifinių prašymų, kurių įgyvendinti negali. Pvz., vienas tokių prašymų – kad donoro širdis būtų palaidota, o kūnas atiduotas tyrimams. Deja, tokio prašymo įgyvendinti nebuvo įmanoma, nes pagal įstatymus kūnas turi būti kremuojamas ar laidojamas visas. Tačiau didžiosios daugumos donorų norų yra paisoma.

„Šiuo metu prozektoriūme (kūnų skrodimo patalpoje) turime vieną donorų, kuris prašė tyrimams nenaudoti dešinės plaštakos ir širdies. Ir mes to paisome – šių dalių nepreparuojame“, – patikina pašnekovas.

Svarbiausia – sutikimas, artimųjų palaikymas ir laikas

Žmonės aukoti kūną po mirties gali paskatinti tai, kad jie yra vieniši, neturi artimųjų, kurie juos palaikys, pasimels ir prižiūrės kapą. Bet dr. A. Suchomlinovas, nuolat bendraujantis su valios pareiškėjais, dažniausiai girdi kitą motyvą: žmonės taip nori atsidėkoti medikams, nes jie kadaise labai padėjo – diagnozavo, išoperavo, pagydė.

Būna ir atvejų, kai žmogus, jau pasirašęs valios sutikimą, apsigalvoja. Pašnekovo teigimu, dažniausiai apsigalvoti dėl kūno aukojimo priverčia artimųjų reakcija ir tokio sprendimo nepalaikymas. Todėl vos tik pradėjęs kalbėtis su potencialiu kūno donoru medikas visų pirma paklausia, ar apie šį apsisprendimą žino šeimos nariai. Nors teisiškai jie negali daryti jokios

įtakos giminaičio sprendimui, tačiau psichologinis spaudimas gali lemti donoro nuomonės pasikeitimą.

„Buvo atvejų, kai močiutė, nepasikalbėjusi su šeima, pasirašė valios pareiškimą, vėliau šeima apie tai sužinojo ir prasidėjo spaudimas. Ir, aišku, ji labai apgailestaudama valios pareiškimą atsiėmė, nes tokia galimybė yra numatyta ir ja galima pasinaudoti bet kuriuo metu laisva forma parašius prašymą ir notariškai jį patvirtinus“, – paaiškina pašnekovas.

Giminaičių žinojimas apie valios pareiškimą ir pritarimas tokiam sprendimui yra svarbu dar ir todėl, kad būtent artimieji praneša mokslo įstaiagai apie donoro mirtį ir tai turi padaryti gana greitai.

Mirusio donoro kūnas Medicinos fakultetą turi pasiekti per tris paras nuo mirties, ir jeigu tas brangus laikas praeina, aukojimas nebetenka prasmės, nes, pasak dr. A. Suchomlinovo, kūnas pradeda keistis, irti, todėl tas tris dienas jis bent pusę laiko irgi turi būti laikomas šaltai. Pavyzdžiui, jei miręs žmogus tas tris dienas vasarą

išgulės lauke ant saulės, nes jo niekas neras, jo medicinos studentai jau negalės panaudoti. Tas pats yra su užsienyje mirusiais valios pareiškėjais – jų tiesiog nespėjama per tokį trumpą laiką parsivežti, todėl jų valios pareiškimo sutartis netenka galios.

Kaip ir kiek ilgai naudojami donorų kūnai?

Anatomas dr. A. Suchomlinovas pasakoja, kad gautas kūnas visų pirma konservuojamas cheminiais tirpalais. Yra du pagrindiniai kūno paruošimo būdai, kurie naudojami Vilniaus universiteto Medicinos fakultete. Kūną galima balzamuoti – tai daroma į arterijas įnekuojant spirito, formalino pagrindu pagamintus tirpalus. Skystis pasiskirsto po visus organus ir jie užsikonservuoja. Balzamuotas kūnas porai mėnesių dedamas į šaldytuvą, po to jau iškeliamas į prozektoriaus ir ten ilgą laiką gali būti kambario temperatūroje.

„Tačiau po balzamavimo žmogaus kūnas pasidaro ne toks minkštas ir elastingas kaip gyvo žmogaus. Toks kūnas puikiai tinka studentų moky-

mui, bet netinka chirurgų tobulinimui. Chirurgas, norėdamas išbandyti naują operacijos būdą ar pasitobulinti jį dominančioje srityje, turi labai gerai jausti audinius, kad jie būtų kuo panašesni į gyvo žmogaus. Todėl tokiam tikslui naudojamas donorų kūnus mes tik gavę iš karto dedame į šaldytuvą, palaikantį -20°C ar -25°C temperatūrą“, – paaiškina medikas.

1–3 dienas prieš chirurgui ateinant pasitobulinti kūnas išimamas iš šaldytuvo, kad atšiltų. Tokią procedūrą galima kartoti vidutiniškai 3 kartus. Gilaus užšaldymo metodus dažniausiai naudojamas donorams po autopsijos (mirusiojo skrodimo, atliekamo siekiant nustatyti mirties priežastį) arba tiems, kas kūną paaukoja vienerių metų laikotarpiui, kadangi balzamavimas užtrunka iki pusės metų ir tada lieka mažai laiko studentų mokymui.

Medicinos fakulteto prozektoriuose paprastai yra naudojami keli demonstraciniai kūnai, kuriuos kurso temai paruošia atvykęs prozektorius. Jei tema, pavyzdžiui, yra rankos nervai, jis išpreparuoja ranką, kurią dėstytojui

Tik gauti donorų kūnai po balzamavimo saugomi šaldytuvuose, palaikančiuose teigiamą kelių laipsnių temperatūrą

Jauniausias žmogus, parašęs valios pareiškimą, buvo 19 metų, vyriausias – 98 metų.

po to demonstruoja studentams. Taip pat yra kūnų, kuriuos studentai gali preparuoti patys.

Anot dr. A. Suchomlinovo, visi medicinos studentai pamato ir pačiupinėja prozektoriaus išpreparuotus kūnus, tačiau patys preparuoja tik tie, kurie to nori, kurie turi mokslinį tikslą – rašo mokslinį darbą iš anatomijos ar chirurgijos srities.

„Dauguma mūsų donorų kūną dovanuoja neribotam laikotarpiui, tačiau praktiškai jis yra naudojamas iki 5 metų. Dabar ilgiausiai pas mus esančiam donoro kūnui yra ketveri metai, bet jis dar tikrai gali būti naudojamas kelerius metus“, – tikina medikas.

Kada donoro kūnas laidojamas?

Dažniausiai valios pareiškime yra numatomas 1–3 metų kūno naudojimo terminas, kadangi artimieji nenori laukti labai ilgai, kol galės palaidoti mirusįjį.

„Kai donoras miršta, kūnas gali būti iš karto pašarvotas ir artimieji gali atsisveikinti su juo. Ypatingos skubos nėra, nes kūną mes turime gauti per tris paras. Per tą laiką žmonės tikrai spėja atsisveikinti ir toks scenarijus pasitaiko

gan dažnai. Žinoma, būna donorų, kurie to nenori ir, pasitarę su šeimos nariais, paprašo kūną vežti iš karto į universitetą“, – sako pašnekovas.

Kitas variantas – laidotuvis gali būti organizuojamas po metų, dvejų ar kaip numatyta valios pareiškime. Tuomet donoro kūnas vežamas kremuoti (Medicinos fakultete esantys kūnai dažniausiai kremuojami kartą per metus), artimieji kviečiami atvažiuoti atsisveikinti prieš kremavimą. Po to urna arba atiduodama šeimos nariams ir jie gali planuoti laidojimo ceremoniją, arba lieka mokslo įstaigai, kuri vėliau organizuoja laidojimą ir į jį pakviečia artimuosius (jei tokių yra) dar kartą atsisveikinti. Tiesa, kol kas Medicinos fakultetas donorų dar nelaidojo, tai darys nuo kitų metų, bet už donorus kasmet yra užsakomos mišios Šv. Jonų bažnyčioje.

„Mes turime savivaldybės skirtą sklypą Antakalnio kapinėse. Kol kas jis yra tvarkomas, bet šių metų pabaigoje jau turi būti mums atiduotas. Tuomet ten bus pastatytas paminklas ir patalpa, kurioje saugosime urnas. Todėl tikėtina, kad kitais metais jau galėsime palaidoti tas urnas, kurias turime dabar“, – viliasi dr. A. Suchomlinovas.

Iš vadovėlio operuoti neišmoksi

Žinoma, anatominių žinių galima įgyti ir nepreparuojant – tiesiog skaitant vadovėlį ar studijuojant žmogaus kūno atlasą. Tačiau be praktinio darbo su kūno donorais, dr. A. Suchomlinovo manymu, studentai neįgis profesionalumo, rankų miklumo, anatominių skirtumų pažinimo, realaus audinių struktūros pajutimo. „Joks dirbtinai užaugintas organas dar ilgai negalės pakeisti kūno donorystės. Muliažas gali parodyti vieną dažniausiai pasitaikančią žmogaus sandarą, o keli donorų kūnai gali atskleisti keliasdešimt anatomijos variacijų, kurias privalo žinoti visi chirurgai. Per metus iki šiol atrandama ne tik naujų mums gerai žinomų organų funkcijų, bet ir visai nauji organai. Jokia technologija nespės su natūralia žmogaus kūno anatomijos raida. Todėl, kol būsimie gyvi, nebus geresnio mokymosi metodo nei donoro kūnas. Visos technologijos yra tik pagalbinių mokymosi

metodai“, – įsitikinęs mokslininkas.

Kūnai yra nepakeičiami ir atliekant mokslinius darbus tiems studentams, kurie ruošiasi tapti chirurgais. Jie kelerius metus ateina į prozektoriaus preparuoti tą sritį, kuria domisi. Skirtumas tarp to, kaip jie pradeda, ir to, kaip tai daro po kelerių metų pratybų, yra didžiulis. Jie pas pacientus į kliniką ateis jau turėdami labai neblogų praktinių įgūdžių.

Kūno po mirties panaudojimą kilniems tikslams medikas prilygina net tvarumo idėjoms. „Mirusio žmogaus kūno niekam nereikia, jis yra užkasa mas po žeme, o galėtų atnešti didžiulę naudą ir prisidėti prie medicinos pažangos, ilgesnėje perspektyvoje – pagerinti būsimų pacientų gyvenimo kokybę ir net išgelbėti jų gyvybes.“

**Šiuo metu
prozektoriuje
turime vieną
donorą, kuris
prašė tyrimams
nenaudoti dešinės
plaštakos ir širdies.**

KŪNO DONORŲ DAUGĖJA: KAS JIE, KAIP PADEDA MOKSLUI?

Medicinos fakultetui padovanojama vidutiniškai iki 10 kūnų per metus

19
98

Tiek metų yra jauniausiam ir vyriausiam valios pareiškėjui

37
99

Tiek metų yra jauniausiam ir vyriausiam kūno donorui

Idealiu atveju reikėtų 30 kūnų per metus (vienai studentų grupei – vieno kūno)

300

Tiek užpildytų valios pareiškimų šiuo metu yra Medicinos fakulteto gyvųjų donorų registre

Du trečdaliai kūno donorų sudaro moterys

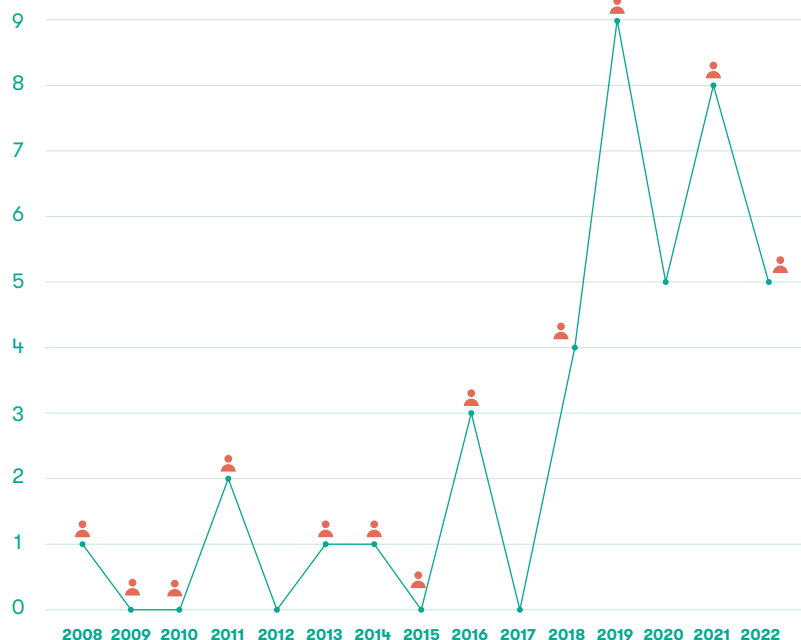
23

Tiek donorų kūnų šiuo metu turi Medicinos fakultetas

3-5

Tiek metų vidutiniškai naudojamas vienas donoro kūnas

Kūno donorystės statistika Medicinos fakultete 2008-2022 m.

Donorų kūnai padeda:

- studentams tapti geresniais gydytojais,
- mokyti medicinos studentus apie žmogaus kūno sandarą ir jos variacijas,
- medicinos mokslo pažangai,
- gydytojams išbandyti naujus chirurgijos metodus,
- pagerinti gyvenimo kokybę ateinančioms kartoms
- ir net išgelbėti būsimųjų pacientų gyvybes.

Galima būti ir **organų donoru**, ir **viso kūno donoru** vienu metu.

Lietuvoje kūną paaukoti galima dviem mokslo įstaigoms – **Vilniaus universitetui** ir **Lietuvos sveikatos mokslų universitetui**.

Ar Lietuvos visuomenė pasiruošusi veikti krizės sąlygomis?

Raminta Labanauskienė

Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakultetas

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto mokslininkės profesorė Renata Matkevičienė ir partnerystės docentė Dalia Bankauskaitė pernai tyrė Lietuvos visuomenės atsparumą karo Ukrainoje kontekste. Jos aiškinosi, ar karas Ukrainoje sukėlė stresą ir įtampą mūsų šalyje, kaip vertinamas individų, visuomenės ir atskirų institucijų pasiruošimas ir kompetencija veikti krizės sąlygomis. Vilniaus universiteto komunikacijos ekspertės ir tokį patį tyrimą atlikę Ukrainos, Lenkijos, Sakartvelo, Čekijos, Estijos, Izraelio, Latvijos mokslininkai siekė nustatyti, kiek individai, bendruomenės ir visuomenės yra atsparūs grėsmėms, krizėms, karui ir kitoms gyvybei pavojingoms būsenoms ir kaip šios būsenos keičia visuomenės požiūrį į tautinę tapatybę.

PUTIN
HANDS
OFF
UKRAINE
♡

Visuomenės atsparumas svarbus kilus grėsmei, kad ir kokia ji būtų – žemės drebėjimas, potvynis ar karas.

Menkas atsparumas reiškia pažeidžiamumą

Visuomenės atsparumas – kompleksinis reiškiny, jį lemia ir individo gebėjimas grėsmės sąlygomis greitai priimti sprendimus: ar prie jų prisitaikyti, ar imtis tam tikrų veiksmų. Individo ir visuomenės atsparumui įtakos turi žmonių tarpusavio santykiai, pasitikėjimas ir tikėjimas, kad, esant poreikiui, galėsi sulaukti aplinkinių pagalbos. Be to, ir visuomenės stiprumas, kuris pasireiškia pasitikėjimu visuomenės institucijomis ir jų priimamais sprendimais. Kaip teigia prof. R. Matkevičienė, visuomenės atsparumas svarbus kilus grėsmei, kad ir kokia ji būtų – žemės drebėjimas, potvynis ar karas, nes jis padeda individui, o ir pačiai visuomenei jaustis užtikrintai dėl savo

ir kitų (individo ar institucijų) veiksmų, lemiančių saugumą ir gyvybės išsaugojimą.

Partnerystės docentės D. Bankauskaitės teigimu, visuomenės atsparumo tema tampa ypač svarbi krizių akivaizdoje. Menkas visuomenės atsparumas rodo visuomenės pažeidžiamumą. Šiuo atveju kalbame apie egzistencines krizes, kai kyla realus pavojus žmonių gyvybėms. Tokiomis aplinkybėmis lemiami veiksniai yra žmogaus susikaupimas, žinojimas, ką jis turi daryti, optimistinė dvasios liepsna ir nusiuteikimas spręsti problemas, kiek tai įmanoma esamomis sąlygomis.

Visuomenės atsparumas – tai visuomenės, bendruomenės ir individo gebėjimas atlaikyti ir atsigauti po šoko ar kritinių situacijų. Jis apima

įvairius veiksnus, įskaitant socialinį visuomenės vientisumą, bendruomenės stiprumą, įsitraukimą, pasirengimą krizių valdymui, išradinimumą ir gebėjimą mokytis ir priimti sprendimus iššūkių akivaizdoje. „Kai nagrinėjame visuomenės atsparumą, reikia vertinti visuomenės nuostatas ir vertybes, visuomenės dvasią, pasiryžimą atsilaikyti, identitetą, tarpusavio pasitikėjimą ir pasitikėjimą visų lygių valdžia bei valstybe. Kai kalbame apie visuomenės atsparumą, atrodo, kad kalbame apie nelabai konkrečius dalykus, bet jie, deja, krizės atveju įgyja labai konkrečių išraiškų – visuomenė organizuotai sprendžia kritinėje situacijoje kylančias problemas, pasipriešina grėsmėms arba prapuola“, – tvirtina partnerystės docentė.

Dauguma lietuvių jaučia didelę grėsmę dėl karo

Pasak D. Bankauskaitės, lietuviai geopolitinę situaciją ir karo Ukrainoje poveikį savo ir savo artimųjų gyvenimui vertina adekvačiai.

Vertindami karą Ukrainoje, Lietuvos gyventojai suvokia situacijos rimtumą ir galimą karo poveikį šalies ateičiai: net 34 proc. tyrimo dalyvių teigė, kad Ukrainai yra kilusi didelė grėsmė, o 38 proc. grėsmę apibūdino kaip vidutinę.

Tyrimo metu surinkti duomenys rodo, kad susidariusi padėtis žmones verčia mobilizuotis, susimąstyti, ką reikėtų daryti tokios egzistencinės grėsmės akivaizdoje, kelti klausimus, kurių paprastomis sąlygomis žmogus nekelia.

„Tokią prielaidą leidžia daryti atsakymai į klausimus apie jaučiamą galimą pavojų savo gyvenimui. Beveik

Partnerystės docentė Dalia Bankauskaitė

**Visuomenė
organizuotai
sprendžia kritinėje
situacijoje
kylančias
problemas,
pasipriešina
grėsmėms arba
prapuola.**

Prof. Renata Matkevičienė

2/3 tyrimo dalyvių teigė, kad jaučia didelę ar vidutinę gyvenimui kylančių grėsmę, ir tik 11 proc. – kad grėsmės nėra. Tokius atsakymus gali lemti tai, kad vis dėlto esame santykinai netoli karo zonos, taip pat ir tai, kad turime bendras sienas su mums nedraugiškomis valstybėmis Rusija ir Baltarusija“, – tyrimo duomenis komentuoja prof. R. Matkevičienė.

Lietuvoje nėra stiprių bendruomenių

Žmogus jaučiasi saugiau ir labiau pasitiki savimi, kai jis yra kolektyvo, bendruomenės narys. Žmonės, esantys tarp žmonių ir su žmonėmis, pažįstantys kitus bendruomenės narius, nesijaučia vieniši ir tampa mažiau paveikiami išorės veiksnių.

Tyrimo rezultatai rodo, kad, kilus grėsmei, individai yra linkę kitiems padėti ir to paties tikisi iš esančių šalia – taip teigė apie pusę visų dalyvavusiųjų tyrimo. Tačiau nemažai ir abejojančių – net 38 proc. tyrimo dalyvių negalėjo atsakyti, ar žmonės yra linkę teikti pagalbą ir padėti vieni kitiems.

„Kadangi vertinant visuomenės atsparumą svarbus vaidmuo tenka bendruo-

meni, į tyrimą buvo įtraukti klausimai, kuriais siekiama nustatyti santykius su žmonėmis, gyvenančiais artimoje aplinkoje – vienoje gatvėje, kaime ar mieste, viename rajone“, – pasakoja prof. R. Matkevičienė ir priduria, kad Lietuvoje neturime stiprių bendruomenių. Taip yra dėl keleto priežasčių: visų pirma, dėl kultūrinio identiteto, išryškinančio lietuvių individualumą, antra, dėl sovietinės praeities, kai bendruomenės, kurios buvo formuojamos dirbtinai ir priverstinai, nebuvo grįstos stipriais socialiniais saitais ir tarpusavio pasitikėjimu, trečia, Lietuvoje kaimo bendruomenės nyksta žmonėms keliantis į miestus ir taip prarandant galimybes geriau pažinti artimoje aplinkoje esančius asmenis, kurti su jais santykius. Tokių bendruomenių situaciją Lietuvoje patvirtina ir tyrimo duomenys: tik 26 proc. tiriamųjų, paklaustų, ar, jų manymu, bendruomenės nariai pasitiki vieni kitais, pritarė tokiam teiginiui, o daugiau nei pusė apklaustųjų (52 proc.) neturėjo nuomonės. Anot prof. R. Matkevičienės, menkas pasitikėjimas bendruomene, o tiksliau, nesusimąstymas apie bendruomenę ir jos vaidmenį kiekvieno mūsų gyvenime, rodo ir tai, kad galbūt

Žmogus jaučiasi saugiau ir labiau pasitiki savimi, kai jis yra kolektyvo, bendruomenės narys.

didžioji mūsų dalis nesame patyrę krizės ar stichijos sukeltos grėsmės, kuriai kilus būtų naudinga bendruomenės pagalba, dalis, nors esame patyrę, tačiau gyvendami ramiai nebeprišime name Sąjūdžio mitingų, Baltijos kelio ar Sausio 13-osios įvykių, subūrusių į bendruomenę, atidžią ir susiklausiusią, kartu kovojančią ir kartu švenčiančią.

Reikia paminėti ir dar vieną svarbų dalyką, apie kurį daug kalbama politiniame ir viešajame diskurse, tačiau kuris dažnai nėra iki galo suprantamas ir įprasminamas pačiose bendruomenėse – tai bendruomenių įgalinimas. Prof. R. Matkevičienė pabrėžia ne tik poreikį suteikti bendruomenėms reikalingus išteklius veikti, bet ir tai, kokia svarbi yra komunikacija apie aktyvias bendruomenes, jų kuriamą vertę tiek pačioms bendruomenėms, jų stiprybei, tiek visai visuomenei, šaliai: „Rizikos atveju galime tikėtis ir tikimės iš atskingų valstybės institucijų tam tikrų veiksmų, padedančių įveikti problemas, tačiau paprastai valstybės veiksmai būna uždelsti (tai normalu, juk reikia tam tikro laiko situacijai išanalizuoti ir sprendimams priimti), tad ypač svarbus vaidmuo tenka bendruomenei, kuri turi būti tinkamai pasiruošusi kritinėms situacijoms. Kad žmonėms trūksta informacijos apie pasiruošimą kritinėms situacijoms, rodo ir tyrimo rezultatai.“

Paklausus respondentų, ar jie sutinka su teiginiu „Mano bendruomenė pasirėngusi kritinėms situacijoms, taip pat ir šiai krizei“, manančių, kad bendruomenė pasirėngusi, buvo tik 23 proc., tai yra mažiau nei tų, kurie su tuo nesutinka (26 proc.). Daugiau nei pusė (51 proc.) respondentų nei sutinka, nei nesutinka su minimu teiginiu.

Skaityti instrukcijas ištikus krizei – vėlu

D. Bankauskaitės teigimu, žmogus kaip socialinė būtybė kritiniu atveju yra linkęs mobilizuotis: „Mes dažniausiai chaoso nekeliamo, mes linkę saviorganizuotis, burtis ir spręsti problemas. Bet klausimas – kiek esame pasirėngę. Kuo daugiau yra pasirėngusių, žinančių savo vaidmenį žmonių (kai žinai, ką turi daryti, patiri mažiau streso), tuo esame atsparesni tiek kaip individai, tiek kaip bendruomenė atlaikyti pirmąjį streso smūgį, tuo labiau sugėbame prisitaikyti ir vėliau atkurti savo funkcionalumą. Tai yra gebėjimas prisitaikyti prie krizės ir būti veiksniam.“

Partnerystės docentė pabrėžia, kad pasimetimas ir nežinojimas, ką daryti, gali būti išnaudoti ir blogiems tikslams: „Kalbame apie įtakos operacijas, kuriomis siekiama stiprinti žmonių pasimetimą, sukelti tam tikrą sąmyšį, atitraukti dėmesį nuo problemų sprendimo. Krizės metu turi būti tikras dėl savo veiksmų – turi būti sukaupęs atsargas, žinoti, kur slėptuvė, pažinti žmones ir žinoti, kam skambinti ir ką pasakyti, žinoti, ką daryti, kai dingsta interneto ryšys – tu turi žinoti, kaip elgtis.“

Krizės metu skaityti instrukciją – vėlu, antrina prof. R. Matkevičienė. Būtina iš anksto telkti bendruomenes, skatinti bendravimą ir bendradarbiavimą, kurti ir stiprinti komunikacijos kanalus, kuriais bendruomenės nariai būtų informuojami.

Pasak D. Bankauskaitės, tyrimas parodė, kad šiandien bendruomenės yra silpnoji visuomenės atsparumo vieta. Kita vertus, iš tyrimo rezultatų aišku, kokių darbų reikia imtis nedel-

siant, t. y. burti, stiprinti bendruomenes, stiprinti tarpusavio pasitikėjimą. Tai realus veiksmų planas politikams, bendruomeninėms organizacijoms, nevyriausybiniam sektoriui. „Karo atveju, kaip matome Ukrainoje, kariuomenė gina šalį, tuo tarpu gyventojai, bendruomenės kartu su viešojo sektoriaus tarnybomis užtikrina energijos, maisto, vandens tiekimą ir t. t., kad valstybė vietos lygiu funkcionuotų. Šalies piliečių užduotis yra nepasimesti ir netapti papildoma našta valstybės institucijoms, karinėms organizacijoms, kurios turi atlikti tiesiogines savo funkcijas“, – apibendrina partnerystės docentė.

Visuomenės pasitikėjimas valdžios sprendimais – menkas

Trečiasis lygmuo, analizuotas tyrimo metu – tai visuomenės pasitikėjimas valdžios įstaigomis nacionaliniu mastu. „Formuojant tvarų visuomenės atsparumą, svarbūs tokie veiksniai kaip įtraukti, atvira ir atskaityta valdysena, nuosekli teisinė sistema, sudaranti pagrindą visuomenės atsparumo formavimui, ugdymui. Be to, labai svarbu informacinė ekosistema, informacinės erdvės dalyviai ir jų sąveika, švietimas ir atsparumo kompetencijų ugdymas. Taip pat ir vyriausybės strateginė komunikacija, valdžios institucijų kuriami naratyvai, ką ir kaip valdžios institucijos perduoda visuomenei, komunikuoja su ja“, – įžvalgomis dalijasi D. Bankauskaitė.

Iš daugelio atliekamų tyrimų Lietuvoje jau kurį laiką matomas nedidelis pasitikėjimas valdžios institucijomis (Seimu, Vyriausybe), tad šis tyrimas taip pat atskleidė panašius rezultatus.

Šiandien bendruomenės yra silpnoji visuomenės atsparumo vieta.

„Valstybė ir visuomenė yra pažeidžiamos, pasitikėjimas tiek vienu kitais, tiek valstybės įstaigomis yra menkas. Norint, kad valstybė veiktų efektyviai, turi būti glaudžiai bendradarbiaujama ir stiprinamas pasitikėjimas tiek tarp visuomenės, tiek tarp visų lygių valdžios organų. Tyrimo duomenys tik patvirtina, kad valdžios institucijos smarkiai uždelsė arba nesugebėjo kompleksiskai ir efektyviai formuoti visuomenės atsparumo, kuris yra valstybės ir visuomenės išlikimo pagrindas“, – teigia partnerystės docentė.

Tyrimo metu paklausus, ar kilus krizėms, tokioms kaip karas Ukrainoje, visuomenė palaiko valdžios sprendimus, gauti atsakymai patvir-

tino ribotą visuomenės pasitikėjimą valdžios institucijomis ir jų veikimu: tik 23 proc. respondentų mano, kad per krizes visuomenė yra linkusi pasitikėti valdžios sprendimais ir juos palaikyti.

Stipriausia galia – noras kovoti už savo šalį

Lietuvos istorija parodė, kad stipriausia galia – ne ginklai, o žmonių valia, noras kovoti, kurti, noras išlikti, noras būti atspariems. Tai labai svarbi valstybės, visuomenės identiteto dalis, teigia D. Bankauskaitė.

Galų gale, atliekant tyrimą, 46 proc. apklaustųjų teigė optimistiškai vertinantys šalies ateitį, 57 proc. tvirtino,

kad Lietuva yra jų namai ir, net į situaciją žvelgdami kritiškai, neketina jų palikti.

Apibendrinama komunikacijos ekspertė D. Bankauskaitė sako, kad mūsų visuomenė, mūsų piliečiai yra geri žmonės ir jų nusiteikimas yra optimistiškas – būti su savo šalimi ir sunkiu jai metu. Nors nėra blogai, jei žmogus nutaria ir pasitraukti, krizės atveju emigruoja – kartais žmonės iš toliau gali padaryti daug gero savo valstybei. Tačiau iš esmės galima sakyti, kad žmonės Lietuvoje krizes vertina ramiai ir yra pasirengę spręsti problemas, jei jų atsirastų.

Pradėjus gydymą hormoniniais vaistais, gerėja translyčių asmenų psichologinė būklė

Benita Kaselytė

Vilniaus universitetas

2022 m. rugpjūtį Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras patvirtino Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašą. Šis teisės aktas ne tik leidžia vieningai teikti sveikatos paslaugas pilnamečiams asmenims, kuriems įtariamas ir / ar diagnozuotas lyties tapatumo sutrikimas, bet ir suteikia galimybę pradėti gydymą hormoniniais vaistais Lietuvoje.

Psichiatras yra vienas pirmųjų medicinos specialistų, į kurį kreipiasi asmuo, norintis Lietuvoje pradėti gydymą hormoniniais vaistais. Vilniaus universiteto ligoninės Santaros klinikų gydytoja psichiatrė Donata Lukošutė – viena iš nedaugelio psichiatrų Lietuvoje, konsultuojančių translyčius asmenis. Gydytoja psichiatrė sako, kad didžiausias jos pastebimas pokytis translyčiams asmenims pradėjus gydymą hormoniniais vaistais – spartus psichologinės būklės gerėjimas.

Kas yra translytiškumas?

Translytiškumas – būklė, kai asmens lytinė tapatybė nesutampa su lytimi, priskirta asmenims gimus. Pasak gydytojos psichiatrės D. Lukošiu-tės, translytiškumas gali apibrėžti tiek translyčius vyrus (asmenis, kurių biologinė lytis yra moteriška, tačiau jie save identifikuoja kaip vyrus) ir translytes moteris (asmenis, kurių biologinė lytis yra vyriška, tačiau jie save identifikuoja kaip moteris), tiek kitas lytines tapatybes, kurios nesutampa su tradicinių socialinių lyčių sąvokomis.

„Translytiškumas gali apibrėžti ir asme-nis, kurie nesitapatina nei su vyriška, nei su moteriška lytimi. Tai gali būti nebinarinė lytis ir dar tam tikros, rečiau pasitaikančios lytinės tapaty-bės“, – paaiškina gydytoja.

Nebinarinių (angl. *non-binary*) lytinių tapatybių asmenys netelpa į tradi-cines, visuomenės nubrėžtas lytinio tapatumo sąvokas ir egzistuoja už binarinio (iš dviejų narių sudaryto) lyties suvokimo ribų. Nebinarinių tapa-tybių asmenys neidentifikuoja savęs nei kaip vyro, nei kaip moters, tačiau gali identifikuoti save ir kaip vyrą, ir kaip moterį ar kaip esantį ar esančią

kažkur lyties spektre. Ši lytinė tapa-tybė iš esmės apima bet kokią savo lyties suvokimą, kuris yra už griežtai apibrėžtos dvinarės vyriškos ir mote-riškos lyties sistemos ribų.

„Vis daugiau kalbama, kad lytis yra tam tikras spektras, dėl to, pavyz-džiui, asmuo gali turėti moters tapa-tumo aspektų, tačiau visiškai nesita-patinti su moteriška lytimi. Tokie asme-nys taip pat kreipiasi pagalbos, nes kartais jų lytinį tapatumą apibrėžia kitos savybės, nei jie turi, ir šie asme-nys nori vienokios ar kitokios tranzici-jos“, – pasakoja psichiatrė.

Tranzicija – tai procesas, kurio metu atliekami medicininiai, socialiniai, teisiniai asmens lytinės raiškos pakei-timai, siekiant užtikrinti, kad asmens lytinė raiška atitiktų jo pageidaujamą lytinės tapatybės požymių visumą.

Kuo skiriasi transseksualumas nuo translytiškumo?

Transseksualumo ir translytiškumo sąvokos Lietuvoje nėra tinkamai ir aiškiai apibrėžtos. Abi šios sąvokos vis dar nėra įtrauktos į Dabartinės lietu-vių kalbos žodyną, Tarptautinių žodžių

Transseksualumo sąvoka yra kilusi iš senų klasifikacijų, kai ši būklė vis dar buvo patologizuojama, laikoma psichikos sutrikimu.

žodyną ir Didįjį lietuvių kalbos žodyną. Vis dėlto transseksualumo sąvoka yra įtraukta į Lietuvoje galiojančią Tarptautinę ligų klasifikaciją (TLK-10-AM).

Anot psichiatrės D. Lukošūtės, transseksualumo sąvoka yra kilusi iš senų klasifikacijų, kai ši būklė vis dar buvo patologizuojama, laikoma psichikos sutrikimu. Dėl to pirmenybė teikiama translytiškumo sąvokai, skatinama vartoti sąvokas „translytis“ arba „translytė“, apibūdžiant asmens lyties tapatybę, o transseksualumo sąvoka laikoma nebevertotina translyčių asmenų atžvilgiu.

Šiuo metu pasaulyje siekiama translytiškumą depatologizuoti. Naujausioje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK-11) transseksualumas ir translytiškumas yra depatologizuoti. Šioje klasifikacijoje atsiranda diagnozių grupė „būklės, susijusios su seksualine sveikata“, prie kurių priskirta „lyties netapatumo“ (angl. *Gender incongruence*) būklė. Naujoji klasifikacija skatina suvokti lyties tapatumo sutrikimą ne kaip psichikos sutrikimą, kurį reikėtų gydyti, o kaip būklę, dėl kurios asmeniui prireikia specialių sveikatos priežiūros paslaugų, padedančių translyčiam asmeniui jaustis gerai savo kūne.

Kadangi Lietuvoje vis dar galioja senesnė, 1992 m. priimta Tarptautinė ligų klasifikacija (TLK-10-AM), kurioje transseksualumas yra apibrėžiamas kaip psichikos sutrikimas, asmeniui, norinčiam pradėti gydymą hormoniniais vaistais, pirmiausia nustatoma transseksualumo diagnozė.

Ką daryti norint pradėti gydymą hormoniniais vaistais?

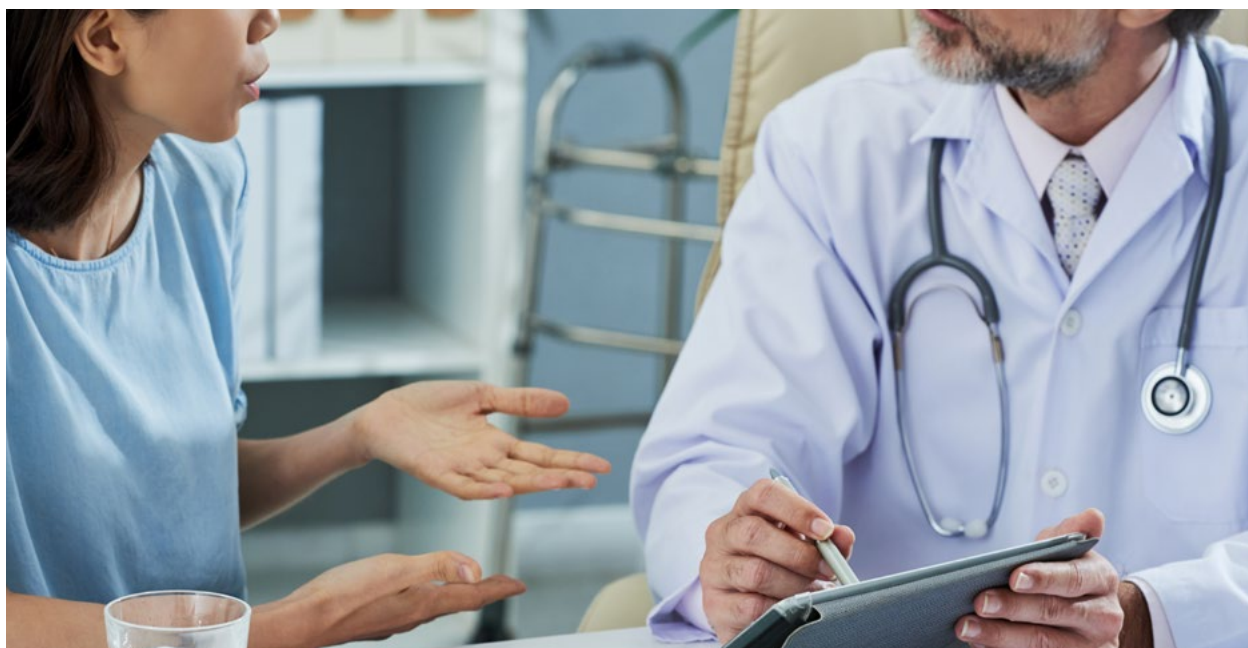
2022 m. patvirtinus Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašą, buvo suteikta galimybė translyčiams asmenims taikyti medicininę tranziciją Lietuvoje. Pilna medicininė tranzicija, apimanti chirurgines operacijas (lytinių organų, krūtinės ir kt.), Lietuvoje yra neregamentuota, šiuo metu galimas tik gydymas hormoniniais vaistais.

Pagal priimtą teisės aktą asmuo, norintis pradėti gydymą hormoniniais vaistais Lietuvoje, pirmiausia turi kreiptis į šeimos gydytoją arba į pirminės ambulatorinės psichikos sveikatos priežiūros paslaugas teikiantį gydytoją psichiatrą dėl siuntimo į antrinio ar tretinio lygio specializuotas asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančias įstaigas, kuriose yra rengiami

gydytojų specialistų konsiliumai dėl kompleksinio gydymo ir stebėsenos plano sudarymo.

Gydytojų specialistų konsiliumas yra sudaromas iš ne mažiau kaip keturių gydytojų, iš kurių bent vienas yra gydytojas psichiatras, bent vienas – gydytojas endokrinologas ir bent vienas – gydytojas akušeris ginekologas ir (ar) gydytojas urologas (priklausomai nuo paciento lyties). Vieni pirmųjų, pas kuriuos apsilanko asmuo, norintis pradėti medicininę tranziciją Lietuvoje, yra gydytojai psichiatrai. „Psichiatras – tai specialistas, palydin-tis translytį asmenį medicininės tranzicijos keliu. Viena pagrindinių gydytojų psichiatrų užduočių – nustatyti, kad lyties tapatumo sutrikimas nėra sukeltas kito psichikos ar elgesio sutrikimo, ir patvirtinti translytiškumo diagnozę“, – sako gydytoja psichiatrė D. Lukošūtė.

Konsultacijose gydytojas psichiatras įsitikina, kad asmuo neturi psichikos sutrikimų, dėl kurių lyties tapatumo sutrikimai reiškiasi kaip vienas iš simptomų (pavyzdžiui, ūmi psichozė). Atmetus galimus psichikos sutrikimus, įvertinama, ar tai nėra trumpalaikė būseną, ir įsitikinama, kad asmuo supranta tranzicijos padarinius. Tuomet įverti-

Pilna medicininė tranzicija, apimanti chirurgines operacijas (lytinių organų, krūtinės ir kt.), Lietuvoje yra neregamentuota.

namos gretutinės būklės, tokios kaip depresiniai ar nerimo sutrikimai, kurios nėra kontraindikacijos asmeniui toliau eiti tranzicijos keliu. Galiausiai gydytojas psichiatras, nustatęs translytiškumo diagnozę, siunčia asmenį gydytojų konsiliui, kuris sudaro specialų gydymo hormoniniais vaistais planą.

Dažniausiai kreipiasi jauni žmonės

Nuo 2022 m. spalio dėl translytiškumo į gydytojų psichiatrų Vilniaus universiteto ligoninėje Santaros klinikose kreipėsi 26 asmenys, iš jų – 13 translyčių moterų, 11 translyčių vyrų ir 2 nebina-rinės lyties asmenys. Pacientų amžius varijuoja nuo 18 iki 43 metų. Didžiausia grupė – 18–20 metų amžiaus, kadangi, pasak gydytojos psichiatrės, dauguma pacientų laukia pilnametystės, kad galėtų kreiptis dėl medicininės tranzicijos.

„Pacientai, jau pradėję gydymą hormoniniais vaistais, išties vizualiai pasikeičia. Bet turbūt svarbiausias ir ryškiausias pokytis, kurį stebiu – tai translyčių asmenų psichologinė būseną. Pradėję gydymą jie pasijaučia daug geriau ir visi depresiniai simptomai, visas nerimas, kurį jie anksčiau išgyveno, suma-

žėja. Kaip vieną iš teigiamų pavyzdžių galiu paminėti translytę merginą. Gimusi jai buvo priskirta vyriška lytis. Apie savo lyties tapatumo sutrikimą mergina suvokė jau pradinėse klasėse. Ryškėjant lytiniam brendimui ir antriniams lyties požymiams, ji išgyveno lyties disforiją (ryškų nepasitenkinimą esamais vyriškos lyties požymiais), patyrė nemažai depresijai būdingų požymių, turėjo net suicidinių minčių. Kūnui vis labiau įgaunant vyriškas proporcijas (platėjant pečiams ir pan.) pradėjo ryškėti valgymo sutrikimai. Kaip mergina pasakoja, augantis svoris išryškindavo jos vyriškumą, kurio ji labai nekenčė. Translytė mergina pradėjo hormoninį gydymą sava-rankiškai, įsigijusi hormoninių vaistų nelegaliu būdu ir savo lėšomis tikrin-damasi sveikatos rodiklius, kad nepakenktų sveikatai. Pas mane ji kreipėsi jau pradėjusi hormoninį gydymą, po keleto mėnesių. Didžiausią džiaugsmą kelia tai, kad su hormoninio gydymo pradžia atsiradę vizualūs išvaizdos pokyčiai jai ne tik padėjo pagaliau priimti savo kūną, bet ir reikšmingai atsiliepė bendrai psichologinei būklei. Medicininė tranzicija buvo lemiamas veiksnys, ją pradėjus sumažėjo nuotaikų svyravimai, emocinis labilu-

mas, visiškai išnyko suicidinės mintys ir valgymo sutrikimai. Nuo hormoninio gydymo pradžios mergina priaugo daugiau nei 10 kilogramų kūno svorio ir dėl to jaučiasi puikiai, kūno proporcijų pokyčiai džiugina, nes, kaip sakė pacientė, svoris dabar pabrėžia jos tikrąjį lyties tapatumą. Šiuo metu translytė mergina laukia gydytojų konsiliumo, kad jie sudarytų oficialų gydymo hormoniniais vaistais planą ir ji galėtų gauti gydymą legaliu būdu“, – pasakoja gydytoja.

Kodėl translyčiai Lietuvoje negali dirbti advokatais?

Nepaisant tam tikrų teigiamų pokyčių, translyčiai asmenys Lietuvoje susiduria su daugybe iššūkių. Jiems tenka įveikti kliūtis daugelyje svarbių gyvenimo sričių. Oficialioje kriminalinėje statistikoje translyčių asmenų padėtis nėra atspindėta, prokuratūros metinėse ataskaitose neskiriama dėmesio ne tik translyčiams asmenims, bet ir apskritai veikoms, padarytoms iš neapykantos jiems. Darbo rinkoje translyčiai asmenys dažnai patiria diskriminaciją, ypač dėl išvaizdos ypatybių. Be to, translyčiai asme-

nys susiduria su rimtais iššūkiais norėdami dirbti tam tikrų profesijų darbą (pavyzdžiui, advokatais, notarais, prokurorais, antstoliais), kadangi vis dar yra galiojančių teisės aktų, kurie apriboja galimybę dirbti asmenims, turintiems transseksualumo diagnozę. Dėl Lietuvoje galiojančios Tarptautinės ligų klasifikacijos, kurioje transseksualumas yra priskiriamas psichikos sutrikimams, translyčiai asmenys ne tik negali pasirinkti specifinių profesijų, bet ir gali susidurti su sunkumais siekdami įgyti teisę laikyti ginklą, be to, translytiškumas gali tapti pagrindu nepriimti asmens atlikti privalomosios karo tarnybos.

Translyčiai asmenys, kuriems yra nustatyta transseksualumo diagnozė, Lietuvoje turi galimybę administraciniu būdu pasikeisti vardą ir pavardę. Tačiau norėdami pasikeisti ir lyties įvardį, rašomą asmens dokumentuose, translyčiai asmenys turi kreiptis į teismą.

„Daugelis translyčių eina teismo keliu, kadangi jiems pasikeisti tik vardą ir pavardę neužtenka, o šis kelias yra kur kas sudėtingesnis. Tuomet reikalaujama ir daugiau išrašų, vien psichiatro išvados nepakanka, yra

rašoma motyvacija, su kokiais sunkumais translyčiai susiduria. Be to, šis teismo procesas nemažai ir kainuoja“, – teigia gydytoja psichiatrė D. Lukošūtė.

Sveikatos priežiūros srityje translyčiai asmenys patiria didelių iššūkių gaudami pirminės sveikatos priežiūros paslaugas. Jų atžvilgiu nuolat pasitaiko neetiško, neprofesionalaus medicinos ar aptarnaujančio personalo elgesio atvejų. Dažnai trūksta kompetentingų specialistų, išmanančių translyčių asmenų sveikatos priežiūros specifiką.

Gydytoja psichiatrė D. Lukošūtė atkreipia dėmesį į užsienyje esančius specializuotus sveikatos paslaugų centrus, skirtus translyčiams asmenims: „Lietuvoje įkūrus tokius specializuotus centrus, translyčiai asmenys galėtų gauti įvairiapusišką pagalbą.“

Lietuvos visuomenei vis dar trūksta žinių apie tai, kas yra translytiškumas ir lytinė tapatybė, kaip ji formuojasi ir kokių problemų gali patirti translyčiai asmenys. Tai gali vesti ir prie priešiško kumo. Vilniaus universiteto ligoninės Santaros klinikų gydytoja psichiatrė D. Lukošūtė skatina sklaidyti baimes ir nežinių daugiau kalbant apie translytiškumą ir šviečiant visuomenę.

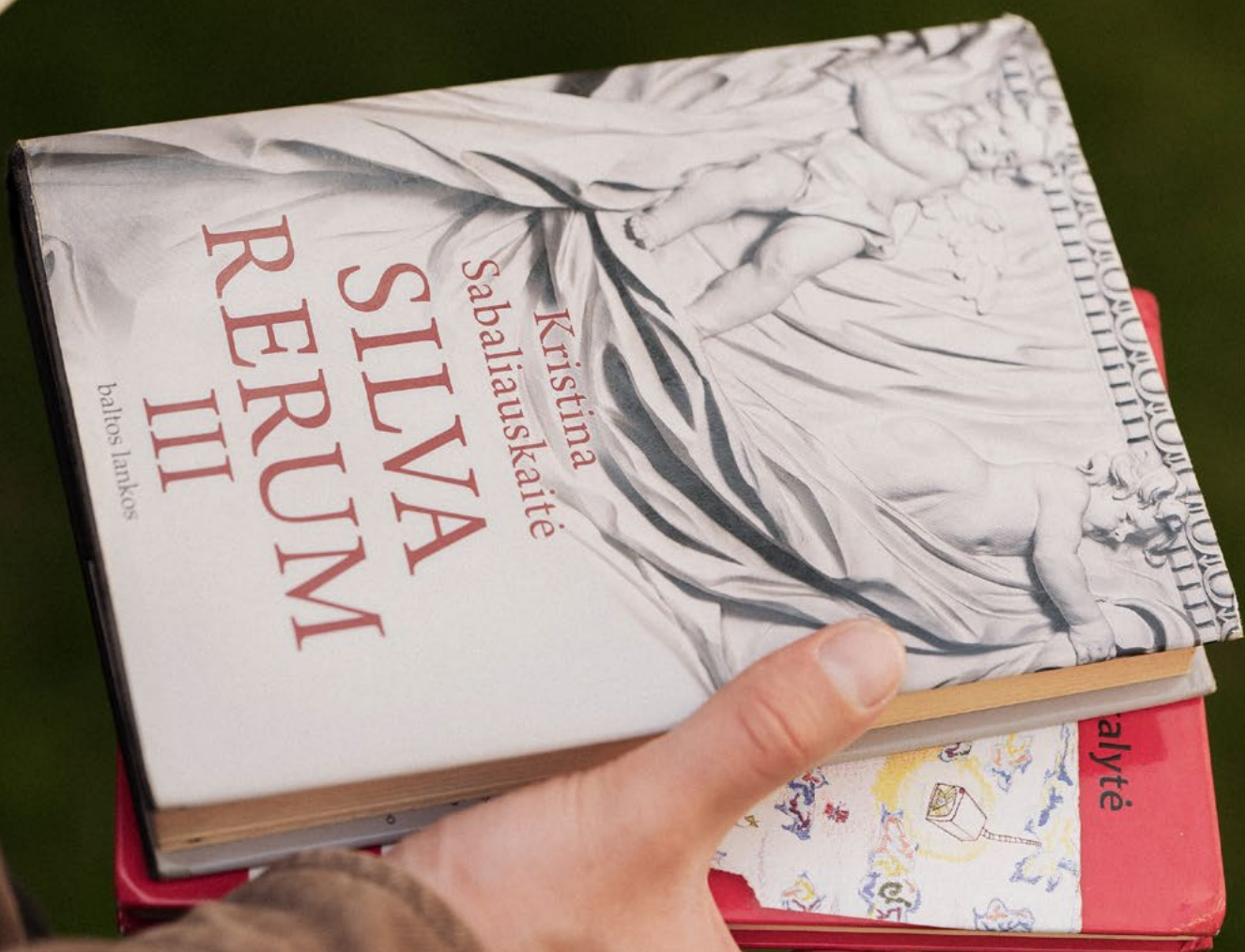
ŠIUOLAIKINĖ LIETUVIŲ LITERATŪRA

Šiuolaikinė lietuvių literatūra: svarbiausi etapai, autoriai, problemos

Doc. Audinga Peluritytė-Tikuišienė

Vilniaus universiteto
Filologijos fakultetas

Literatūros dabarties ir istorijos klausimas yra sudėtingesnis, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Istorija yra sisteminis žvilgsnis į proceso raidą, tačiau į tyrimo lauką, be pačios literatūros, patenka labai daug konteksto dalykų: politinių, socialinių, ekonominių. Iki Atgimimo nei krašto, nei išeivijos, nei partizanų, tremtinių ir disidentų literatūra nefunkcionavo kaip vientisas istorinis procesas, tai buvo nesusisiekiančios tikrovės, todėl nepriklausomybės pradžioje literatūros visumos vaizdą teko susidėlioti iš naujo ir dėl įvairių priežasčių tai gerokai užtruko. Lietuvių egzodo literatūros istorija (1945–1990) buvo parašyta pačios išeivijos, o procesas krašte tapo savotišku iššūkiu ir literatūrologams, ir skaitytojams, nes kėlė daugybę vertybinių klausimų ir dėl sovietmečio pripažintų, ir dėl atstumtų autorių, ir dėl užtrukusio partizanų, tremtinių ir disidentų kūrybos viešinimo.

Pirmieji ledus pralaužė „Literatūra ir menas“

Skirtingos patirtys ir lūkesčiai atgavus nepriklausomybę reikalavo didžiulio pervertinimo darbo, o juk lygia greta politinių įvykių vyko kultūros spurtas: steigėsi naujos leidyklos, redakcijos ir leidiniai, keitėsi kūrėjų kartos ir literatūros edukacijos principai, tvirtinosi nauji autoritetai. Įvykių spartą diktavo didžiuliai geopolitiniai pokyčiai Europoje, kai totalitarinį pasaulį keičianti nacionalinio išsivadavimo idėja supurtė ne tik sovietinės įtakos zonoje atsidūrusias Vidurio Europos šalis, bet ir okupuotas Rytų Europos valstybes prie Baltijos jūros: Lietuvą, Latviją, Estiją. Įvykių smaigalyje lietuvių literatūra atsidūrė 1987 ir 1988 m., kai vieši Lietuvos kultūros fondo, Laisvės lygos ir Sąjūdžio renginiai įsiūbavo politinį judėjimą už šalies nepriklausomybę, o ryškiausiu įvykiu tapo atšaukta cenzūra.

Atšaukta cenzūra yra pagrindinė laisvos literatūros sąlyga, nes net ir pati kūrybiškiausia Ezopo kalba, grįsta užuominomis, parabolėmis ir nutylėjimais, negali to, ką gali pasakyti menininkas, literatas ar rašytojas savo visuomenei. Visuomenė laisvės sąly-

gomis taip pat kitaip suvokia kalbą, viešą žodį, ir pokyčiai politinio lūžio momentu yra geriausias to pavyzdys. Reikia prisiminti, kad greta informacinio biuletenio pobūdžio „Sąjūdžio žinių“ ir „Atgimimo“ aukšto lygio erdvė viešoms intelektualų, humanitarų, menininkų politinėms diskusijoms lemtais 1988 m. pasiūlė tuo metu LTSR kultūros ministerijai ir sovietinei rašytojų sąjungai atskaitingas, vadinasi – ir jų prižiūrimas, savaitraštis „Literatūra ir menas“. Tokia erdvė buvo būtinybė, tačiau veikiančio Glavito ir redakcijai priskirtų cenzorių požiūriu toks sprendimas buvo rizikingas.

Nepriklausomybės tekstų bruožas – tiesos sakymas

Daugiau ar mažiau iki nepriklausomybės paskelbimo cenzūros atsisakė ir kiti leidiniai, tačiau literatūros ir meno leidiniai, pavyzdžiui, mėnraštis „Pergalė“ (dabartiniai „Metai“), buvo pirmieji, ir jų drąsa lėmė daug. Tuo metu milžiniškas naujos informacijos srautas, politinės, žurnalistinės, humanitarinės, meninės, mokslinės ar tiesiog vertingos diskusijos ieškojo savo egzistavimo nišos, sąveikos su auditorija, nes Sąjūdžio į viešumą pakviestos

**1987 ir 1988 m.
vieši renginiai
įsiūbavo politinį
judėjimą už šalies
nepriklausomybę,
o ryškiausiu įvykiu
tapo atšaukta
cenzūra.**

minios klausėsi ne tik politinių kalbų, bet ir labai aukšto lygio publicistikos, poezijos, pagal jaunosios kartos poetų eiles sukurtų ir atliekamų roko dainų. Visuomenės sąveika su viešu žodžiu buvo grindžiama originaliais tekstais, tiek rašytais pačių poetų, rašytojų, tiek politikų ir žurnalistų. Skiriamasis šių tekstų bruožas buvo ne propagandinė ar ideologinė veikla, bet tiesos sakymas – istorinės, tautinės ir asmeninės. Ši sąveika, be abejo, buvo nulemta ir lietuvių istorijoje reikšmingos poezijos tradicijos, ir „slaptųjų sielų suokalbų“ (laki poeto Sigito Gedos frazė), kurie susiklostė paskutiniaisiais cenzūros dešimtmečiais. Ezopo kalba rašytose knygose skaitytojai ne tik mokėsi užčiuopti paslėptas prasmes, bet ir plėtojo savotišką komunikaciją. Vystant politiniam lūžiui ši suokalbio situacija leido įvertinti ne tik neblogai per stagnacijos dešimtmečius išsaugotą nacionalinę savimonę, bet ir visuomenės gebėjimą suvokti daugia-reikšmę kalbą, klausytis paslėptų prasmų, skaityti tarp eilučių. Sąjūdžio pakilimo metu poezija ir poetai viešuose mitinguose buvo aukštai kotiruojami, o poezijos ir politikos tekstų pasiektas efektas buvo moralinis ir estetiškas laisvės ir tiesos išgyvenimo triumfas.

Sąjūdžio balsu tapo geriausi Lietuvos poetai

Lemtingu istoriniu momentu literatūrinės spaudos aplinkoje kūrėsi tai, ką šiandien būtų galima įvertinti kaip kažką visiškai nauja lietuvių literatūros tikrovėje. Be abejo, tai neatsirado tuščioje vietoje: dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių Ezopo kalbos išugdytas jautrumas kalbai buvo nulemtas geros poezijos ir gerų poetų autoriteto. Nuo Maironio „Pavasario balsų“ (1895) politiniais sunkmečiais poezija įkūnijo tautos balsą. Ir dėsninga, kad Sąjūdžio veidu ir balsu Lietuvoje leiamą akimirką tapo Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, Sigitas Geda, o išėivijoje – Bernardas Brazdžionis ir visa žemininkų karta. Be abejo, „veidas“ šiuo atveju yra bendrinis, nes gerų poetų Lietuvoje visada buvo ir yra nemažai.

B. Brazdžionio vizitas Lietuvoje 1989 m. vasarą vyko pačiu svarbiausiuoju tautinio pakilimo momentu, ir tai buvo ne tik pirmosios nepriklausomybės metais išugdyto ir jau pripažinto jauno poeto, bet ir išėivijoje kūrybinę brandą pasiekusio gyvo poezijos klasiko sugrįžimas, tikros poezijos mokyklos ir tradicijos susitikimas su

savo amžiaus ir jauniausia skaitytojų karta. Minių minios kartu su eiles mitinguose skaitančiu poetu kartojo eilėraščių posmus mintinai, o klasiko autoritetą stiprino šimtatūkstantiniu tiražu perleista ir išsyk išpirkta rinktinė „Poezijos pilnatis“. Tuo pat metu sovietmečiu brendusio Just. Marcinkevičiaus vaidmuo, itin svarbus politiškai bundančioje visuomenėje, buvo daug labiau kvestionuojamas, ir tai truko iki pat poeto mirties.

Kritika dėl kompromisinės Just. Marcinkevičiaus laikysenos tiesos atžvilgiu sovietmečiu (Tomas Venclova), dėl poetinės retorikos, kviečiančios jausti, bet ne mąstyti (Ričardas Gavelis), rodėsi įvairiausiomis formomis – ir anoniminės kritikos, ir užuominų kūrinuose, ir tai buvo simptomiška tam laikui. Just. Marcinkevičiaus kritika tiesiog išryškino autoritetų ir istorinės tiesos klausimą. Sąjūdžio metais įsivyravusi tiesosaka reikalavo naujo kalbėjimo formato, naujos kalbos strategijos. Daugiareikšmė Ezopo kalba tapo neberekšminga politinio lūžio informacijos lauke. Tuo metu spaudoje kalbėjo sovietinės sistemos kankiniai – raštai, liudininkų prisiminimai, o ne oficiozo globoti autoriai. Tremtinių, partizanų ir politinių kalinių liudijimų, kad ir Juozo Urbšio, fone viešas žodis kėlė nuostabą savo istorinės tiesos svoriu ir tikslumu.

Atsiminimai apie tremtį įkvėpė šiandienos literatūros tendencijas

Dalios Grinkevičiūtės memuarinės apybraižos „Lietuviai prie Laptevų jūros“ ištraukos, paskelbtos 1988 m. literatūrinėje spaudoje, buvo bene ryškiausias tiesos balsas to meto aplinkoje ir, galėtume sakyti, stipriausią išsilaisvinimo poveikį turėjęs literatūrinis įvykis. Cenzūruojamoje sovietinėje spaudoje tremties faktas apskritai buvo ignoruojamas, tad dokumentiškai tikslus asmeninės D. Grinkevičiūtės patirties liudijimas tapo precedento neturintiu artefaktu, nes tremtis paveikė beveik visą visuomenę, ne tik aukas, bet ir jų šeimas, likusias Lietuvoje. Beje, D. Grinkevičiūtės memuarai – tai ne tik istorinės vertės asmeninių patirčių dokumentas, bet ir grožinės literatūros bruožų turintis kūrinys.

Galima būtų visai nedviprasmiškai tvirtinti, kad kaip tik D. Grinkevičiūtės memuarai tapo keletu itin reikšmingų šiandienos lietuvių literatūros tendencijų šaltinių, arba mažų mažiausiai – jų pirmtaku.

Pirma, tai tremtinių atsiminimų lavina, kuri buvo itin reikšminga pirmuoju nepriklausomybės dešimtmėčiu, o iki antrojo dešimtmečio vidurio dėl natūralių priežasčių išseko. Jei žvalgysimės po šiuos atsiminimus, matysime, kad didelė jų dalis perima unikalų D. Grinkevičiūtės kalbėjimo stilių – tai ir objektyvus pasakojimas apie sukrečiančias, nežmoniškas, beprasmiškas tikrų žmonių patiriamas kančias, ir itin jautri reakcija į šias kančias, išsakoma taupiais įvertinimais ir atjautos pilnais pastebėjimais. Jokio teismo ar moralizavimo nei budeliams, nei aukoms, gilus egzistencinės situacijos refleksavimas.

D. Grinkevičiūtės memuarų stiliaus pėdsaką šiandien galėtume atsekti bendroje Sąjūdžio spaudoje: tikslaus, bet kartu ir efektyvaus objektyvumo tuo metu siekė politinė publicistika, humanitarinės diskusijos, visa humani-

tarinė spauda. Tiesos nereikia pagražinti – toks bendras šios tendencijos leitmotyvas, ir, žvelgiant iš šiandienos pozicijų, tokia tiesos stilistika, nuėjusi nemenką trijų dešimtmečių kelią, evoliucionavo į keletą itin stiprių literatūrinių fenomenų, raidos tendencijų ar krypčių. Viena jų užsimezgė kone iškart, kai buvo atgauta nepriklausomybė, ir ją galbūt geriausiai atspindi paskelbta poetų ir rašytojų eseistika ir dienoraščiai.

Ne visa šio pobūdžio literatūra pasiekė tokį skaitomumą, kaip Sigito Gedos „Žydintys lubinai piliakalnių fone: septynių vasarų dienoraščiai (1992–1998)“ (1999), tačiau to siekė daugelis rašančiųjų, o besižvalgydami platesniuose žanro horizontuose, šiandien rasime Alvydo Šlepiko tarptautinio rezonanso sulaukusį romaną „Mano vardas – Marytė“ (2016). A. Šlepiko romanas yra tokio paties stilistinio sprendimo. Ir ši antroji Sąjūdžio metais susiformavusi tendencija iš esmės perlaūžė Ezopo strategijos kodą, nes neišvengiamą kalbos gražbylystę laisvės akivaizdoje keitė taupaus ir pasverto žodžio literatūra – poezija, eseistika ir proza.

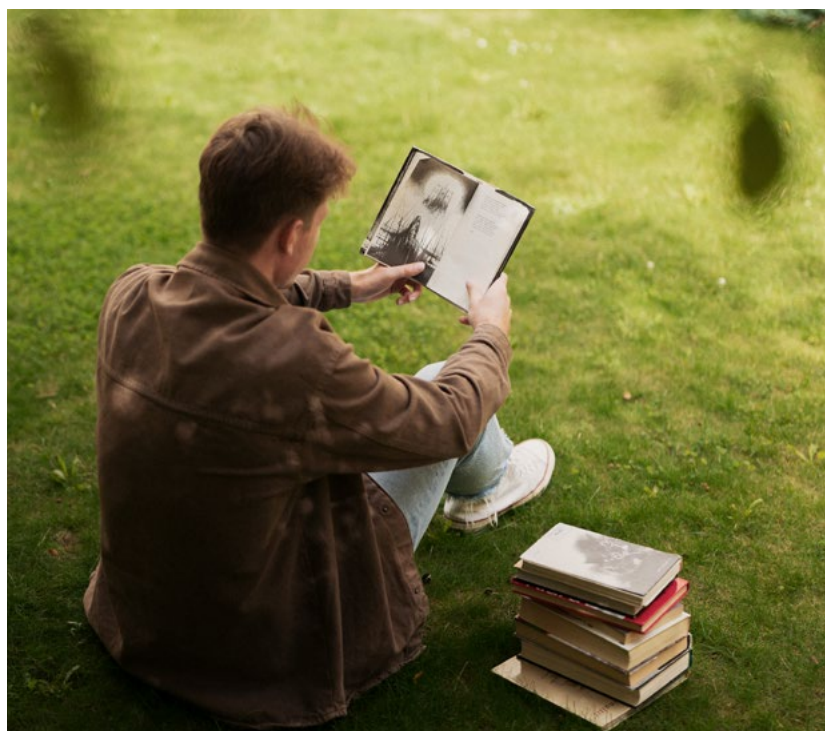
Nepriklausomybės prozoje – grėžinimas į save istorijoje

Nėra lengva trumpai apžvelgti tirštą vykusio proceso medžiagą, tačiau svarbu bent sudėlioti vieną kitą ryškesnį punktą pakitusiai situacijai nužymėti: minimalistine maniera rašyta Nijolės Miliauskaitės, Donaldso Kajoko poezija fiksuoja naują poeto santykį su kalba ir ja pasakojama tikrove, nors lygiagrečiai toliau evoliucionuoja ir Rimvydo Stankevičiaus, Mindaugo Nastaravičiaus tęsiama Just. Marcinkevičiaus, Vytauto Bložės poetinės raiškos tradicija.

Perlaužtas Ezopo kalbos kodas bene stipriausiai paveikė prozos gyvenimą, ir prozininkų autoriteto kaitos drama nepriklausomybės pradžioje buvo daug gilesnė už poetų. Gero pasakojimo meistrais, kolaboravusiais su totalitarizmu, nusivilta dar sovietmečio pabaigoje – tuomet imta ieškoti būdų, kaip rašyti prozą be privalomų komunizmo statybos siužetų. Aštuntojo dešimtmečio viduryje prasidėjo pasipriešinimas socrealizmo standartams ir vietoje pasakojimo susitelkta į vidinį monologą, archetipinę vaizduotę ir tirštas metaforas.

Sąjūdžio metais jau buvo galima kalbėti apie poetinę prozą, kuri taip pat panašiu metu palinko į tiesosaką ir minimalizmą. Toks minimalizmas, nors ir gerokai priartėja prie poezijos, visada išsaugo epinės struktūros šerdį, ir tai trečioji svarbi tendencija šiuolaikinėje lietuvių literatūros raidoje. Tokie poetinės prozos meistrai kaip Bitė Vilimaitė, Antanas Ramonas, Vanda Juknaitė iš esmės suformavo naują stilistinę kryptį, kurios tęsinius šiandien matome Danutės Kalinauskaitės, Vido Morkūno, Dainos Opolskaitės kūryboje. Minimalizmo tendencijoms nepasidavusi poetinė proza, pavyzdžiui, Valdo Papievio, vis tiek nuėjo naujų stilistinių paieškų keliu: pasitelkta sakinio fiktyvumo galia.

Visa plejada jaunesnės kartos prozininkų ir prozininkų sunkiai dėliojasi į naujas nišas, nes yra labai marga, tačiau naujausią lietuvių prozą vienija kalbos gražmenų atmetimas (Gabija Grušaitė), kurio taip troško Ričardas Gavelis, raiškūs dialogai

Šiandien eseistika figūruoja kaip vienas reikšmingiausių, įdomiausių ir skaitomiausių kūrybos žanrų.

(Undinė Radzevičiūtė), kuriuos vertino Jurgis Kunčinas, personažų socialinių, psichologinių vaidmenų ribos tyrimas (Eglė Frank), svarbus Jolitai Skablauskaitei, Jurgai Ivanauskaitei. Galbūt šiek tiek keista, kad iš lietuvių prozos radikalčiai išstumtas siužetinis pasakojimas grįžta tarsi pro galines duris: tarptautinio ir nacionalinio susidomėjimo sulaukė istorinio romano tema. Ir tai ketvirtoji tendencija, kurią galima stebėti jau visoje nepriklausomybės prozoje: gręžiamasi į save istorijoje.

Originaliausia tendencija – grožinė eseistika

Kristinos Sabaliauskaitės, Birutės Jonuškaitės, Agnės Žagrakalytės, Kazimieros Kazijevaitės, Akvilinos Cicėnaitės romanų centre – istorinėse pervartose atsidūrusi šeima, pats jos branduolys. Valstybės ir karalystės paslaptis itin domino rašytoją Petrą Dirgėlą, kurio epiniai užmojai demonstravo vyrišką požiūrį į istoriją tradiciją nepriklausomybės pradžioje, tuo tarpu moterys į istoriją priverčia pažvelgti iš

naujo, iš asmeninių tiesos istorijų perspektyvų antruoju ir trečiuoju dešimtmėčiais. Profesionalų aukštai vertinamas P. Dirgėla šioje asmeninės tiesos perspektyvoje užleidžia populiarumo pozicijas moterims rašytojoms – tą liudija nacionalinės ir tarptautinės auditorijos susidomėjimas istorinės tematikos kūriniais.

Vienas įdomiausių atšauktos cenzūros ir naujų tiesosakos būdų aplinkoje susiformavusių šiuolaikinės lietuvių prozos reiškinių – grožinė eseistika, kurios debiutas pačioje nepriklausomybės pradžioje atrodė kaip tiesiog patrauklus ir suprantamas kalbėjimas apie ką nors įdomaus iš kasdienybės. Ir tai penktoji iš ryškiausių tendencijų – gali būti, kad ir pati originaliausia, nes nieko panašaus kaimyninių šalių literatūroje nėra. Susiformavusi kaip dienos aktualijų refleksija „Šiaurės Atėnų“ puslapiuose, šiandien eseistika figūruoja kaip vienas reikšmingiausių, įdomiausių ir skaitomiausių kūrybos žanrų (Gintaro Beresnevičiaus, Sigito Parulskio, Kęstučio Navako, Giedros Radvilavičiūtės, Regimanto Tamošaičio knygos).

Ar įmanoma užtikrinti moterų poreikius į vyrus orientuotoje bausmių vykdymo sistemoje?

Dokt. Goda Norvaišytė

Vilniaus universiteto
Teisės fakultetas

Moterys sudaro mažumą visoje pasaulio kalėjimų populiacijoje. Kitaip tariant, viso labo tik 3 procentai visų nuteistų ir įkalintų asmenų yra moterys. Daug moterų vis dar atlieka ilgas laisvės atėmimo bausmes, nepaisant gausybės įrodymų, kad bet koks įkalinimo laikotarpis moterims ir jų šeimoms, ypač vaikams, yra žalingas. Tarptautiniuose teisės aktuose pripažįstama, kad lyčių požiūriu specifinius moterų poreikius bausmių vykdymo sistemoje užtikrinti yra būtina. Vis dėlto į vyrų bausmių atlikimą iš esmės orientuotoje bausmių vykdymo sistemoje moterys neretai atsiduria jų „paraštėse“, moterų sveikata ir psichologinės problemos paliekamos savieigai, o pats įkalinimas primena paprasčiausią „atsėdėjimą“.

Įkalinimo sąlygos vienodos visiems?

Šiandien vis dar pasitaiko trumparegiškų nuomonių, kad tiek vyrams, tiek moterims įkalinimo sąlygos turėtų būti iš esmės vienodos, kadangi kyla grėsmė pažeisti konstitucinį visų asmenų lygybės prieš įstatymą principą. Vis dėlto, detaliau panagrinėjus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo priimtus teisės aktus, galima matyti, kad konstitucinis asmenų lygybės prieš įstatymą principas, kuris reiškia žmogaus prigimtinę teisę būti traktuojamam vienodai su kitais, įpareigoja vienodus faktus vertinti vienodai ir draudžia iš esmės tokius pat faktus savavališkai vertinti skirtingai, bet nepaneigia to, kad įstatymu gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingoje padėtyje, atžvilgiu. Taigi, atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo išaiškinimą, reikia pasakyti, kad ne tik biologiškai nulemti vyrų ir moterų ypatumai bei skirtumai, bet ir įkalinimo įstaigoje esančių moterų

socialinis kontekstas yra itin tvirtas pagrindas, leidžiantis sudaryti moterų poreikius empatiškiau atliepiančias laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygas.

Specifinę ir itin jautrią moterų padėtį bausmių vykdymo sistemoje turėtų nulemti ir moterų socialinis portretas, patirti potrauminiai įvykiai, kurie tampa dar reikšmingesni dėl įvykdytų nusikalstamų veikų bei įkalinimo fakto. Dominuojantys moterų nusikaltimai yra susiję su nužudymais, disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ir turtiniais nusikaltimais (vagystėmis, plėšimais). Išsamiau analizuojant vieną dažniausiai įvykdomų nusikalstamų veikų – nužudymus – matyti, kad, nepaisant sudėtingos „išorinės“ nusikalstamos veikos pusės, jų struktūra, aplinkybės bei motyvai paprastai yra tapatūs. Lietuvoje atlikto tyrimo metu pastebėta, kad agresyvūs moterų veiksmai daugeliu atvejų buvo nukreipti į artimiausius žmones – sutuoktinius, sugy-

ventinius, vaikus, brolius – ir dažniausiai įvykdyti savignyos tikslais. Moterys savo agresyvius partnerius ir kitus šeimos narius sužalojo ar nužudė iš jaučiamos grėsmės, baimės, kurią sukėlė artimojo smurtas ar prievarta. Dar daugiau, moterų smurto motyvas dažnai būna nulemtas liguistų ir skaudžių išgyvenimų, depresijos, nerimo ir baimės. Itin didelė dalis moterų, kurios įvykdo smurtines nusikalstamas veikas, yra kamuojamos ribinės būsenos, įtemptos padėties šeimoje, destrukttyvaus antros pusės elgesio, finansinių sunkumų, galimybių įgyti išsilavinimą ar integruotis į darbo rinką trūkumo.

Kali moterys, patyrusios daug trauminių išgyvenimų

Šiam aspektui nagrinėti taikliai tinka kriminologijoje vartojama sąvoka „socialinių sunkumų kuprinė“. Jeigu bandytume praverti laisvės atėmimo bausmę atliekančių moterų „kuprines“, matytume itin skaudų

ir jautrų biografinį turinį. Daugelis jų yra patyrusios nemažai trauminių išgyvenimų, todėl į kalėjimą atsineša gausybę psichologinių problemų, kurios dėl įkalinimo fakto dar labiau intensyvėja. Įkalintos moterys dažniau nei moterys visuomenėje apskritai kenčia nuo depresijos, potrauminio streso, psichozų ar kitų psichikos problemų. Tarpautinėje moterų kalėjimų studijoje atkreipiamas dėmesys, kad moterų kalėjimuose tarpsta atsainus požiūris į moterų sveikatos bei psichologines problemas, galimus depresijos simptomus, problemas dėl žemo savivertės jausmo. Didžiulei nusikaltusių moterų daliai prie šių problemų prisideda menkas užimtumas, nestabilūs darbo santykiai, materialinių ir emocinių priklausomybių patirtys su vyriškos lyties partneriais. Kalėjimų tarnybos pateikti 2022 m. duomenys rodo, kad daugiausia nuteistų moterų yra įgijusios pagrindinį išsilavinimą (36 proc. visų kalinčių moterų), antroje vietoje – vidurinį. Taigi reikia suprasti, kad progresyvi bausmių vykdymo

sistema reikalauja pripažinti moterų gyvenimo tikrovę, jautriai vertinant jų vystymąsi ir faktus iki nusikalstamos veikos padarymo.

Moterys kalėjime lankomos rečiau nei vyrai

Didžioji dalis visų įkaltų asmenų yra pilnamečiai vyrai, tuo tarpu moterys Lietuvoje sudaro tik 4–5 proc. kalėjimų populiacijos. Tai suponuoja, kad visa bausmių vykdymo sistema iš esmės yra orientuota į vyrų bausmių vykdymą, kadangi jie joje sudaro reikšmingą dalį. Įstatyminių nuostatų, tiesiogiai reglamentuojančių moterų padėtį kalėjime, nėra daug, apsiribojama nėštumo ir motinystės klausimų reguliavimu. Vertinant Lietuvos kalėjimų tarnybos skelbiamą informaciją, pažymėtina, kad moterims yra siūlomos krizių įveikos, socialinės integracijos, elgesio keitimo programos, mokymosi galimybės. Kalinčios moterys užsiima rankdarbiais – siuvimu, siuvinėjimu, mezgimu, nėrimu, mokosi kirpėjos, siuvėjos, virėjos specialybių.

Tik 3 procentai visų nuteistų ir įkaltų asmenų yra moterys.

Dominuojantys moterų nusikaltimai yra susiję su nužudymais, disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ir turtiniais nusikaltimais.

Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) savo ataskaitoje pažymi, kad moterims, kaip ir vyrams, turėtų būti suteikta galimybė užsiimti perspektyvesniu darbu, o ne apsiriboti vien tik tariamai moteriškais darbais. Svarbu, kad profesinio mokymo prioritetai atitiktų realybę darbo rinkoje, todėl nereikėtų apsiriboti veikla, kuri tradiciškai laikoma tinkama moterims.

Moterys, vykdančios laisvės atėmimo bausmę, ir po jos dažnai patiria stigmą. Tenka pripažinti, kad nusikalstamą veiką įvykdęs vyras, atlikęs laisvės atėmimo bausmę, dažnu atveju lengviau adaptuojasi ir grįžta atgal į savo bendruomenę, šeimą. Tuo tarpu bausmę atlikusios moterys yra labiau pažeidžiamos, dažniau nukenčia jų šeiminiis gyvenimas, pakinta santykiai su artimaisiais ir vaikais, visuomenė jas smerkia griežčiau nei nusikaltusius vyrus. Mokslininko doc. G. Sakalausko su kolegomis atliktas tyrimas atskleidė, kad net kalėjime moterys yra daug rečiau lankomos artimųjų nei įkalinantieji vyrai, patiria didesnių sunkumų bandydamos išsaugoti ryšius su artimaisiais, kadangi dažnai netenka artimųjų palaikymo dėl įkalinimo fakto. Įkaltintų vyrų (tėvų) vaikai dažniausiai lieka gyventi su savo mamomis, atvirkštinis principas – įkaltintų mamų vaikams – negalioja. Daugelį už kalėjimo ribų gyvenančių vaikų yra priglaudę seneliai, svarbų vaidmenį vaidina ir kiti artimieji, nemaža dalis vaikų gyvena vaikų globos namuose. Būtent todėl nerimas, jaučiamas dėl paliktų vaikų, yra nuolatinis moterų palydovas visą laisvės atėmimo bausmės vykdymo laiką.

Galima kalėti kartu su vaiku, bet vėliau sunku išsaugoti ryšį

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas nustato, kad nėščios moterys ir vaikų iki trejų metų turinčios motinos, jei jos pageidauja pačios auginti savo vaikus, gali gyventi Panevėžio kalėjimo teritorijoje esančiuose vaikų (kūdikių) namuose. Kai bausmės atlikimo vietoje, kurioje veikia vaikų (kūdikių) namai, augi-

namiams nuteistųjų moterų vaikams sukanka treji metai arba kai nuteistos nustoja juos prižiūrėti, šie vaikai perduodami vaikų tėvams, artimiesiems gimineičiaiams ar kitiems globėjams, o kai jų nėra – vaikų (kūdikių) globos įstaigoms. Tokiu atveju kalinčių motinų santykis su savo vaikais silpsta, neretai išsaugoti ryšio nebepavyksta.

Bausmių vykdymo kodeksas nurodo, kad vaikų iki trejų metų turinčioms motinoms kalėjimo administracija gali leisti gyventi ne bausmės atlikimo vietos teritorijoje esančiuose specialiuose vaiko ir mamos gyvenamuosiuose namuose, tačiau įstatyme įtvirtinta formuluotė liudija tik galimybę, bet ne privalomai taikomą praktiką, todėl tenka apgailestauti, kad kalinčių moterų ir jų vaikų interesai bei gerovė yra paliekami interpretacijoms. CPT savo ataskaitoje, skirtoje moterims įkalinimo įstaigose, atkreipė dėmesį, kad daugelis kalinčių moterų yra pagrindinės vaikų ar kitų asmenų, kurių gerovei įkalinimas gali turėti neigiamą įtaką, globėjos. Vienas iš ypač problemiškų klausimų – ar kūdikiai ir maži vaikai gali likti kalėjime kartu su savo motinomis ir iki kurio laiko tai leidžiama. CPT pripažįsta, kad atsakyti į šį klausimą itin sunku, kadangi, viena vertus, kalėjimai akivaizdžiai nėra tinkama aplinka kūdikiams ir mažiems vaikams, kita vertus, prievartinis motinų ir kūdikių atskyrimas taip pat yra itin traumuojantis.

Išsaugoti kontaktus su šeima bei artimaisiais ypač svarbu ne tik dėl kokybiškos kalinčių moterų socialinės integracijos, bet ir kad būtų žinoma, jog kai vaikui sukaks treji metai, artimieji galės pasirūpinti jo globa. Tačiau įkaltintų moterų lankymą dažnai apsunkina tai, kad Lietuvoje turime tik vieną moterų įkalinimo vietą – Panevėžio kalėjimą, todėl didelė dalis kalinčių moterų atsiduria toli nuo savo artimųjų, o tai reiškia, kad joms lankyti prireikia daugiau laiko ir finansinių resursų. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse yra nustatyta, kad renkant konkrečią bausmės atlikimo vietą (kalėjimą), be kita ko, įeigu yra galimybė, atsižvelgiama į nepilnamečio vaiko interesus ir nuteistojo

arba jo artimųjų nuolatinę gyvenamąją vietą. Šios įtvirtintos galimybės Lietuvos moteris automatiškai netenka, kadangi moterų kalėjimas mūsų šalyje yra tik vienas.

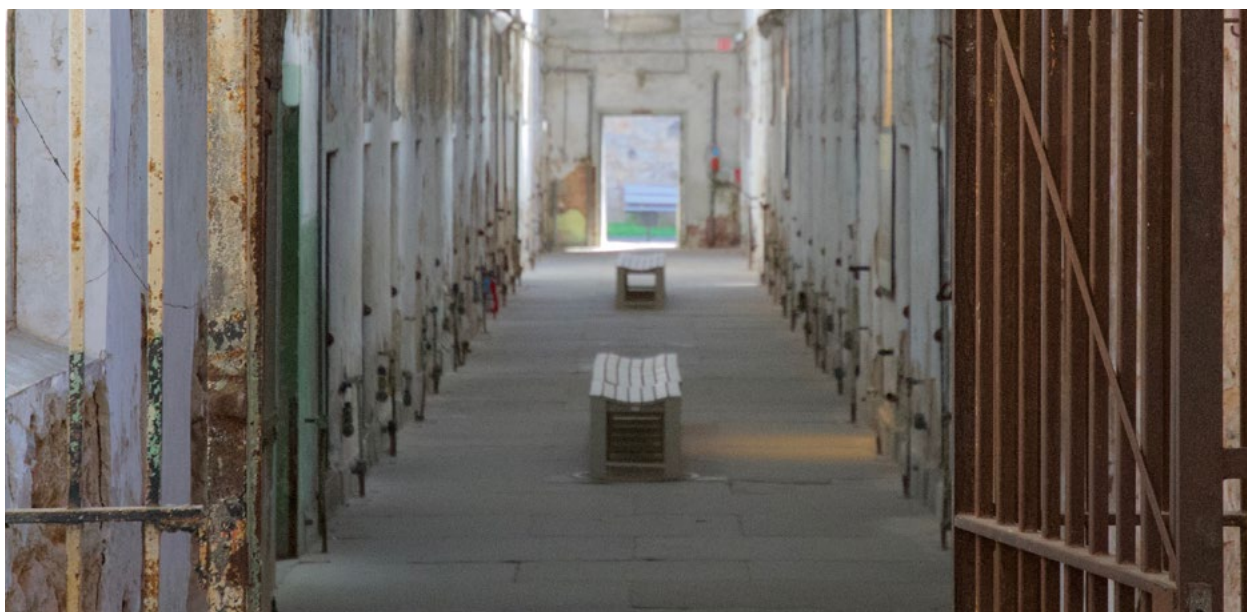
Ar laisvės atėmimo bausmė efektyviausia?

Bandant atsakyti į esminį klausimą, ar Lietuvos bausmių vykdymo sistema yra pajėgi užtikrinti kalinčių moterų poreikius, tenka pažymėti, kad nors įkalinamos moteris turi daug mažesnį grėsmės potencialą nei vyriškos lyties nuteistieji, tačiau kuriant atitinkamas sąlygas įkalinimo įstaigose į šį faktą beveik neatsižvelgiama. Lietuvos kalėjimų tarnybos duomenimis, 2022 m. moteris, kurios buvo priskirtos aukščiau nusakomam elgesio rizikai, sudarė viso labo 15 proc. visų moterų. Tarpautinėje bendruomenėje vis garsiau kalbama, kad daugumoje šiuolaikinių bausmių vykdymo sistemų įkalinimo sąlygos vis dar nėra pajėgios užtikrinti specifinių moterų poreikių, todėl dažnai moterų kalinimas virsta paprasčiausiu „persaugojimu bei atsėdėjimu“ dėl pačios bausmės rūšies absoliutumo. Moterų įkalinimas dažnu atveju yra žalingas sprendimas, kadangi teis-

mai, skirdami laisvės atėmimo bausmes moterims, retai atsižvelgia į joms tenkančią vaikų rūpybos pareigą. Daugelis moterų yra įkalinamos net jei nekelia grėsmės visuomenei, nors jų socialinės reintegracijos poreikius daug geriau atitiktų su laisvės atėmimu nesusijusios priemonės. Jungtinių Tautų taisyklėse dėl elgesio su nuteistomis moterimis yra pažymima, kad „didelė dalis nuteistųjų moterų nebūtinai kelia pavojų visuomenei, o jų įkalinimas gali ne padėti, o trukdyti jų socialinei reintegracijai“.

Pripažįstama, kad didžiajai daugumai įkalinčių moterų alternatyvios bausmės, užtikrinančios pagalbą, paramą ir gydymą, kur kas efektyviau padėtų kurti teigiamą gyvenimą ir kartu prevenciškai apsaugotų nuo nusikaltamo atkryčio. Siekiant sukurti Lietuvoje moterų poreikius atliepiančias bausmių vykdymo sąlygas, visų pirma reikia ne tik priimti moterų gyvenimo realybę, bet ir suprasti, kad daugelis moterų, esančių kalėjime, ten atsideria gindamosi nuo partnerių, artimųjų smurto, diskriminacijos, o bausmių vykdymo sąlygų kitoniškumas, susijęs su motingyste ir nėštumu, nėra pakankamas ir pajėgus užtikrinti kalinčių moterų poreikius.

Didžiajai daugumai įkalinčių moterų alternatyvios bausmės kur kas efektyviau padėtų kurti teigiamą gyvenimą ir kartu prevenciškai apsaugotų nuo nusikaltamo atkryčio.

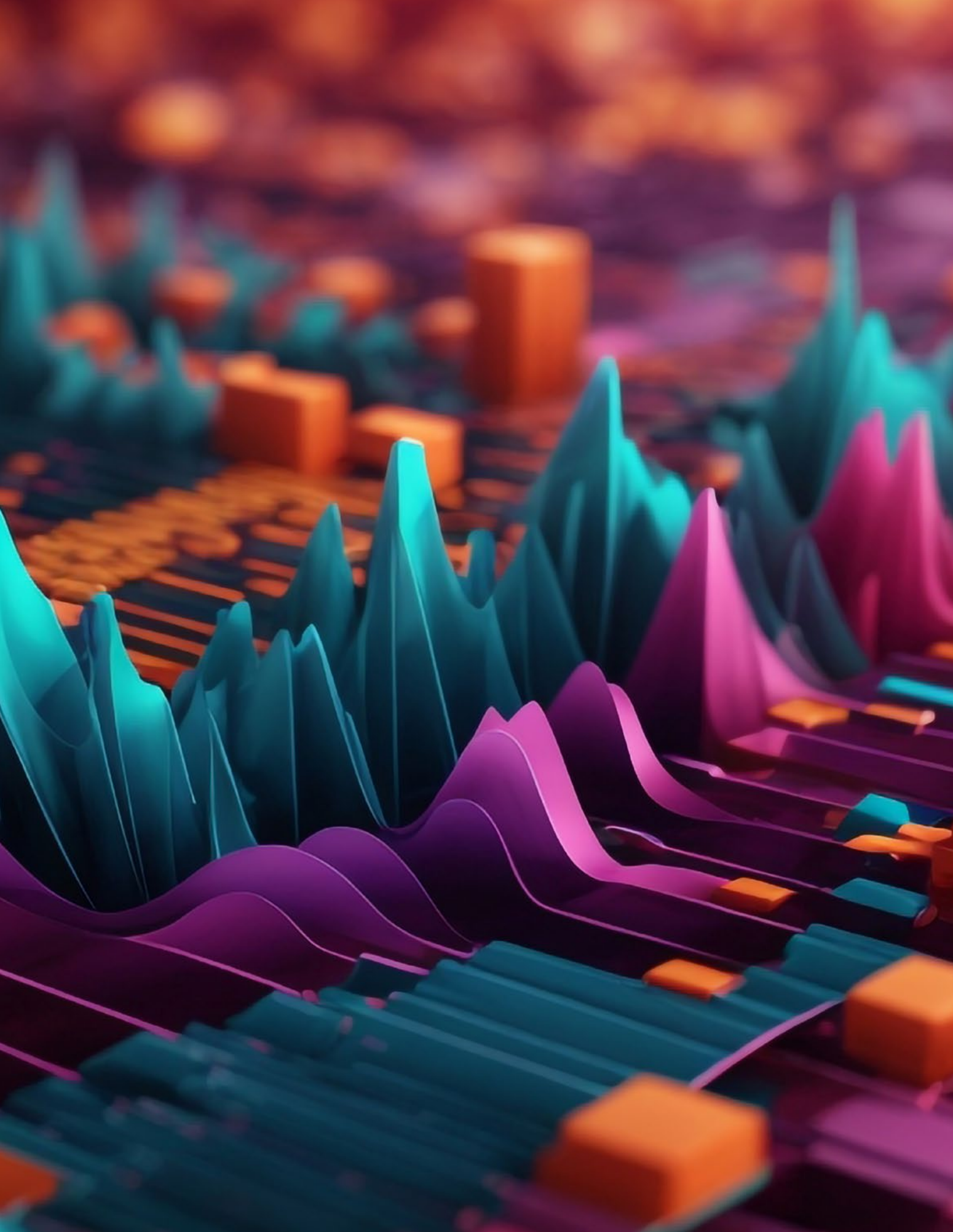
FUNKCINIAI DUOMENYS

Funkcinių duomenų analizė: nuo muzikos iki medicinos

Prof. Jurgita Markevičiūtė
Prof. Alfredas Račkauskas

Vilniaus universiteto
Matematikos ir informatikos fakultetas

Pastarojo dešimtmečio technologijų, interneto ir išmaniųjų įrenginių plėtra lėmė skaitmeninių duomenų kiekio ir įvairovės augimą. Tobulėjant technologijoms vis lengviau išmatuoti žmonių ar gyvūnų smegenyse vykstančius procesus. Žmogaus smegenys dirba be menkiausios pertraukos, tačiau net pačios naujausios technologijos smegenų darbą matuoja diskrečiais laiko tarpais. O kaip gauti nenutrūkstamus duomenis? Ar žinome, kaip jais pasinaudoti, kaip iš jų išgauti informaciją, kaip kurti naujas žinias ir geriau suprasti mus supantį pasaulį?

Kiekvienas iš mūsų – duomenų kūrėjas

Duomenys šiais laikais yra mūsų gyvenimo dalis, nesvarbu, kur dirbame, kiek ir kokių technologijų naudojame ir kaip gauname informaciją apie tai, kas dedasi mus supančiame pasaulyje. Paėmę išmanųjį įrenginį į rankas ir įkėlę nuotrauką ar vaizdo įrašą į socialinius tinklus, tampame duomenų kūrėjais. Nors dar 2005 m. apie tai nė nebūtume pagalvoję, kadangi neturėjome taip kokybiškai fotografuojančių ir filmuojančių mobiliųjų telefonų.

Iki 2003 m. vien „Google“ sugeneravo 5 eksabaitus (daugiau kaip 5 milijardus gigabaitų) duomenų. Iki 2010 m. toks duomenų kiekis buvo sukuriamas kas dvi dienas, o iki 2021 m. – kas 40 minučių. Remiantis naujausiais, 2023 m. paskelbtais vertinimais, kasdien sukuriama 328,77 mln. terabaitų duomenų.

Kito ne tik sukuriamų duomenų kiekis, bet ir jų įvairovė. Greta kategorinių ir kiekybinių duomenų, apibūdinančių atitinkamai kokybines ir kiekybines tiriamųjų objektų savybes, skaitmeninį pavidalą įgavo ir laike ar erdvėje kintantys duomenys: tekstai, garsai, vaizdai, socialinių tinklų įrašai ir t. t.

Pasaulyje išpopuliarėjo terminas „didieji duomenys“, kuris vartojamas petabaitų ar didesniems duomenų,

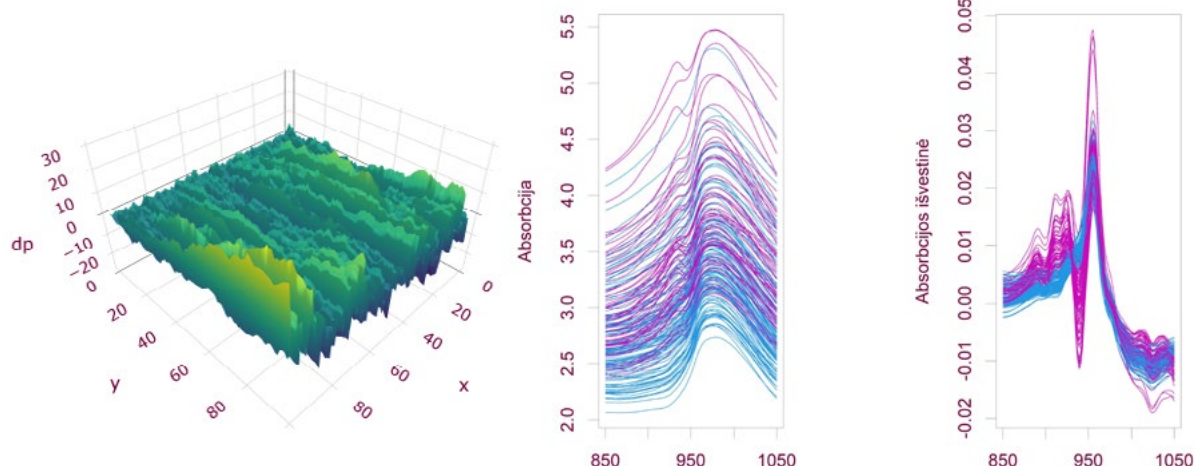
kurie, be to, pasižymi tiek įvairove, tiek kitimo greičiu, kiekams apibūdinti. Duomenys virto turtu, „šiuolaikine nafta“. Be abejo, kaip ir su bet kuriuo turtu, su duomenimis reikia elgtis atsakingai. Neužtenka juos vien kaupti, turime juos įdarbinti, kad gautume naudą. Taigi ką daryti su tokia duomenų gausa? Ar mes teisingai juos suprantame? Ar mokame išgauti informaciją ir sukurti naujas žinias?

Kas yra funkciniai duomenys?

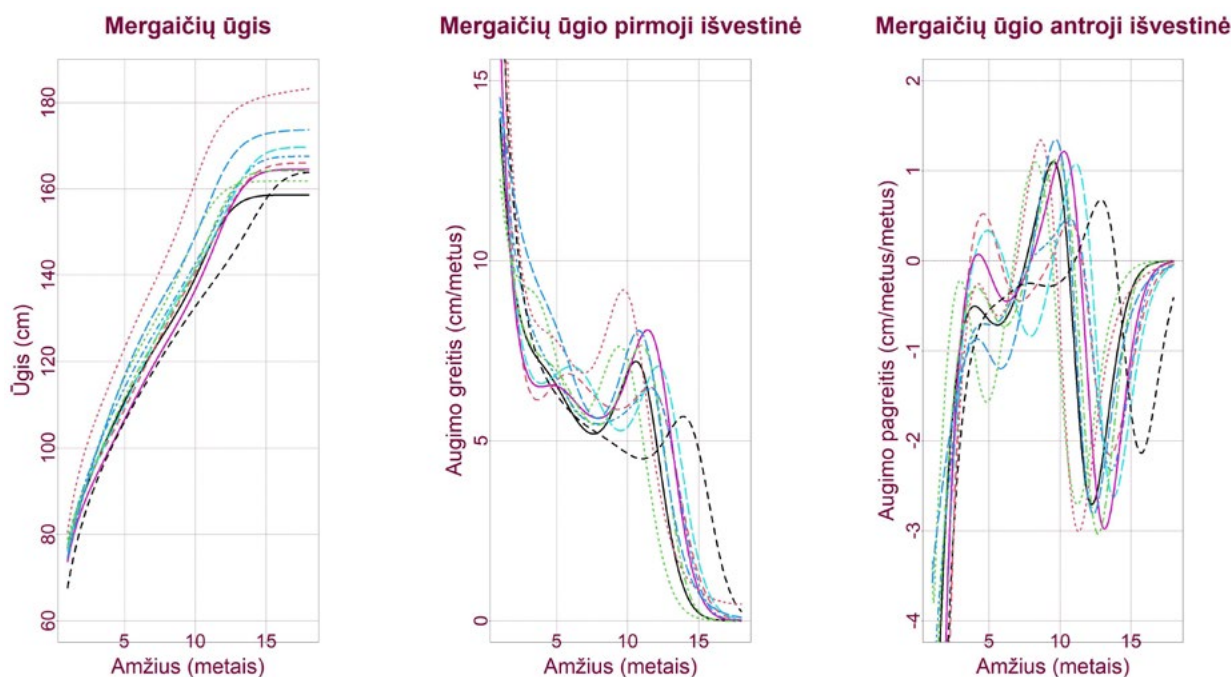
Spartus informacinių technologijų tobulėjimas atvėrė plačias galimybes duomenų analizei. Pradėjo kurtis nauji metodai. Tarp jų yra ir funkcinio duomenų analizė (FDA).

Funkciniai duomenys daugiausia objektus pakeičia begalinės dimensijos objektais. Šių duomenų šaltiniai yra patys įvairiausi: nuo rinkodaros, kai analizuojami vartotojų įpročiai, į internetą keliami jau minėti duomenys, iki medicinos, kai sekamas vaisiaus širdies susitraukimų dažnis, fiksuojamas mirtingumas nuo krūties vėžio pagal amžių ar inkstų anemija sergančių asmenų hemoglobino koncentracija. Lingvistinė duomenų analizė vyksta, kai analizuojami vaikų ir suaugusiųjų priebalsių tarties ypatumai,

Paėmę išmanųjį įrenginį į rankas ir įkėlę nuotrauką ar vaizdo įrašą į socialinius tinklus, tampame duomenų kūrėjais.

1 pav. Funkcinių duomenų pavyzdžiai

2 pav. Mergaičių augimo kreivės. 10 mergaičių ūgio funkcija, apskaičiuota iš 31 stebėjimo, atlikto 1–18 metų laikotarpiu

**Kasdien sukuriamas
328,77 mln.
terabaitų
duomenų.**

stebimi lūpų judesiai kalbant. Apibendrinant galima sakyti, kad visa mus supanti informacija – tai funkciniai duomenys.

FDA yra statistikos kryptis, skirta darbui su funkciniais duomenimis. Ji remiasi paradigma, kad kreivė, paviršius ar kitas begalinės dimensijos elementas yra nagrinėjami kaip vieningas stebėjimas, o jų rinkinys sudaro funkcinę imtį, kuri ir yra FDA tyrimų objektas (1 pav).

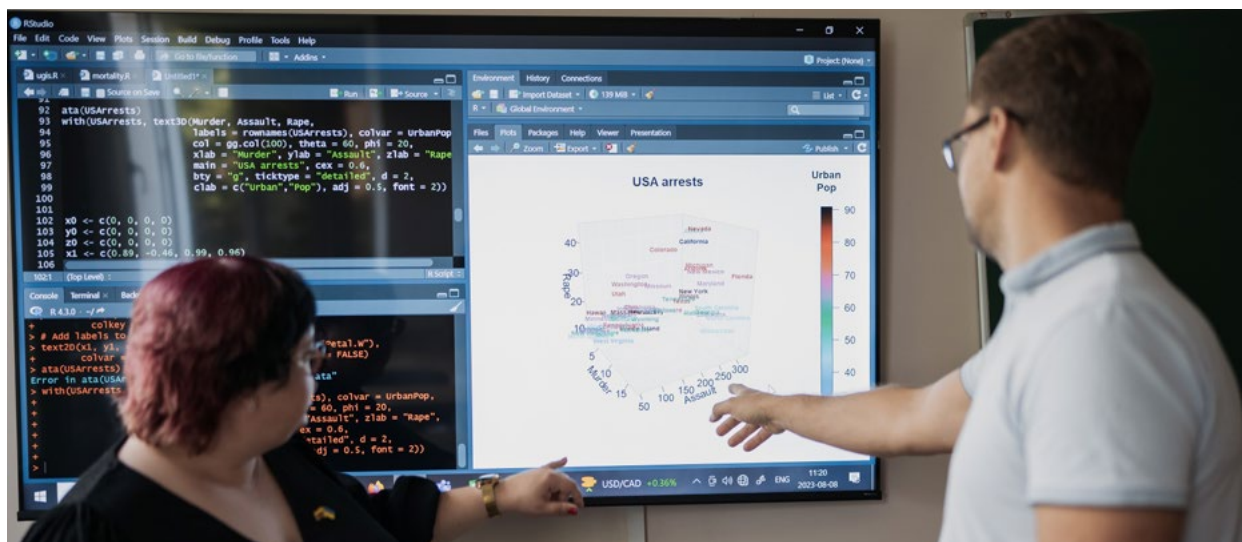
Kadangi funkciniai objektai neišreiškiami matematinėmis formulėmis, labai svarbiais jų analizės įrankiais tapo kompiuteriai. Išaugus jų pajėgumui, atsirado ir programinė įranga, skirta funkciniais duomenimis vizualizuoti, pirminei analizei ir įvairiems sudėtingesniems metodams panaudoti.

Galimybė tyrinėti žmogaus augimo procesus

Pirmieji FDA privalumais galėjo pasidžiaugti auksologai – mokslininkai, kurie tiria žmogaus augimo

procesą. Kruopštus žmogaus augimo dokumentavimas yra būtinas norint apibrėžti tai, ką vadiname normaliu augimu, kad galėtume kuo anksčiau pastebėti, kada augimo procese atsitinka kas nors negero. Felo institutas Ohajo valstijoje renka augimo duomenis nuo 1929 m. ir dabar matuoja kai kuriuos pradinis trečiosios kartos duomenis. Įrašai apie vyresnius vaikus rodo ypatybes, kurias duomenų analitikui sunku modeliuoti klasikinės statistikos metodais. Geriausi modeliai turi aštuonis ar daugiau parametų ir vis dar manoma, kad jiems trūksta kai kurių faktinio augimo aspektų. FDA padėjo atsakyti į daugelį rūpimų klausimų (2 pav).

Pritaikius monotoninio suglodinimo metodus, duomenys konvertuojami į tolydžias du kartus diferencijuojamas kreives. Tai leidžia pažvelgti į vaikų augimo greitį bei pagreitį ir gauti naudingos informacijos, pavyzdžiui, apie tai, kada vaikai auga greičiausiai. Galimybė analizuoti funkcijų išvestines yra išskirtinis FDA privalumas.

Analizuojant augimo greičio bei pagreičio kreives galima pastebėti, kaip keičiasi vaiko augimas brendimo laikotarpiu – fiksuojamas didelis teigiamas greičio šuolis brendimo laikotarpio pradžioje ir neigiamas greičio pokytis paskutinėje brendimo fazėje. Dar svarbesnis šio ankstyvojo tyrimo atradimas yra tas, kad kelioms mergaitėms buvo būdingas vienas ar daugiau mažesnių pagreičio svyravimų prieš lytinio brendimo spurtą.

Kitas FDA privalumas – galimybė atskirti duomenų amplitudės ir fazės kintamumus. Tai vadinama kreivių registravimu. Fazės kintamumą galima sureguliuoti pagal įvairius požymius – ekstremines reikšmes,

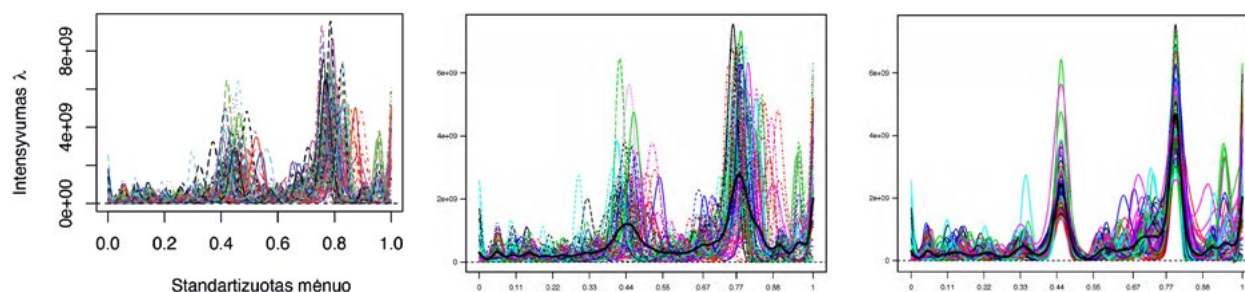
nulius ir pan. arba pagal kurį nors pasirinktą scenarijų (3 pav.).

Funkcinių duomenų analizė leidžia įvertinti COVID-19 poveikį

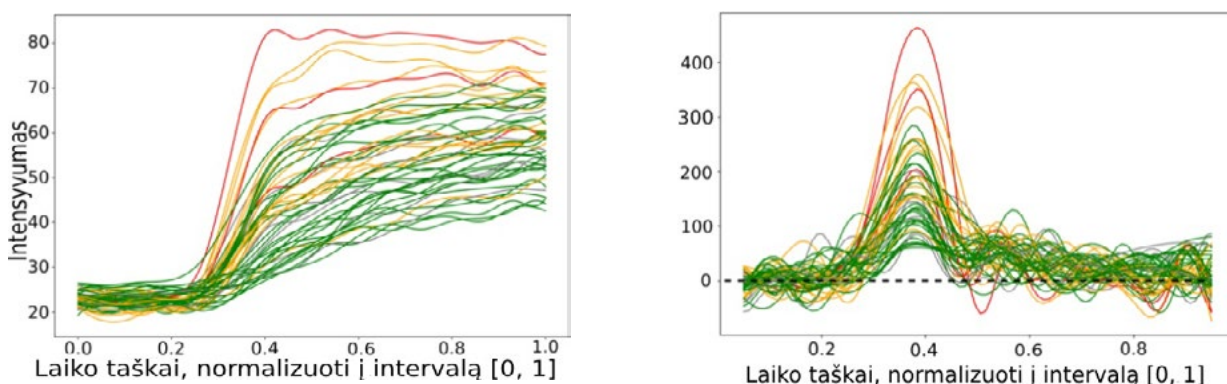
Nemažai mokslinių publikacijų skirta COVID-19 duomenų analizei FDA metodais, kurie pasirodė efektyvūs nustatant įvairias pandemijos plitimo ir poveikio tendencijas. Tarp tirtų parametrų, kurie domino epidemiologus, yra pasveikimų, mirčių, užsikrėtimų procesai ir jų intensyvumas užsikrėtimų skaičiaus atžvilgiu. FDA metodai leidžia analizuoti įvairius statistinius klausimus. Kokie yra tipiški Europos ar Baltijos regiono šalių epidemiologi-

nių parametrų profiliai? Koks yra tipiškas šalių mirtingumo arba išgydymo lygio profilis? Kokios šalys yra panašiausios į Lietuvą pagal skirtingus rodiklius, pvz., mirtingumo ir išgydymo? Kuriose šalyse skirtingais laikotarpiais epidemiologiniai parametrai yra ekstreminiai? Kaip ilgai trunka ekstremalieji laikotarpiai?

FDA metodai buvo taikyti analizuojant dirbančių asmenų pajamų nelygybės pokyčius COVID-19 pandemijos metu. Dėl įvestų karantino ribojimų visame pasaulyje buvo baiminamasi, kad labiausiai nukentės pažeidžiausiai gyventojų sluoksniai. Iš „Sodros“ pateiktųjų mėnesinių duomenų buvo nustatytas darbo pajamų nelygybės

3 pav. Mokesčių surinkimo kreivės. Pirmasis paveikslėlis rodo mokesčių surinkimo mėnesio duomenis, antrasis – sugludintas funkcines mokesčių surinkimo kreives, trečiasis – intensyvumo duomenis, registruotus pagal dvi svarbias mokesčių surinkimo mėnesio dienas

4 pav. Prostatos laiko ir signalo intensyvumo kreivės

indeksas ir, atsižvelgiant į amžių bei lytį, sudarytos metinės kreivės. FDA leido lanksčiau įvertinti, ar 2020-ieji išsiskyrė iš kitų metų pajamų nelygybės požimiū. Buvo nustatyta, kad 2020 m. kreivės forma išsiskyrė tarp 18–35 metų moterų ir 24–35 metų vyrų, kitose amžiaus grupėse reikšmingų skirtumų nenustatyta.

FDA – į pagalbą medicinos diagnostikoje

Vilniaus universiteto Matematikos ir informatikos fakulteto mokslininkai kartu su Nacionalinio vėžio instituto mokslininkais analizavo prostatos funkcinio magnetinio rezonanso

(fMRI) vaizdus, skirtus prostatos vėžio diagnostikai. Paprastai prostatos vertinimas atliekamas naudojant įvairias magnetinio rezonanso vaizdavimo sekas, o dinaminis kontrastas leidžia pastebėti didesnį kraujagyslių pralaidumą ir tankį, kurį sukelia piktybinis audinys. Preliminarūs tyrimai rodo, kad FDA gali būti taikoma atskiriant vėžines ir sveikas prostatos zonas.

Mokslininkams atliekant tyrimą prostatos vaizdai suskirstomi į regionus ir pagal juos apskaičiuojamos laiko ir signalo intensyvumo kreivės, kurios suglodinamos į funkcines kreives (4 pav.). Vėžio paveiktos zonos greičiau užsipildo kontrastu nei sveikos zonos.

Kadangi greitis yra svarbus, tai skaičiuojamos funkcinių kreivių išvestinės. Tada funkciniai duomenys taikomas mašininio mokymosi klasifikavimo algoritmas, vadinamas k-artimiausių kaimynų metodu.

Taigi FDA taikymai apima itin platų tiek mokslinių, tiek praktinių sričių spektrą. Netgi daugelis svarbių muzikos atlikimo ir suvokimo aspektų gali būti suprasti ir kiekybiškai įvertinti kaip dinaminiai procesai, besivystantys kaip laiko funkcijos. Todėl FDA yra statistinis metodas, puikiai tinkamas taikyti net ir tokioje srityje kaip muzikos atlikimo kiekybinė analizė.

SUPERVIZIJA

Pagalba teikiantiems pagalbą: su kokiais sunkumais susiduria psichoterapeutai?

Dr. Marija Vaštakė
Prof. Paulius Skruibis

Vilniaus universiteto
Filosofijos fakultetas

Neretai tenka išgirsti, kad psichologai ir psichoterapeutai yra lyg „superžmonės“, kurie turi neišsenkančių galių padėti kitiems, darniai sutarti su savimi ir kitais žmonėmis savo asmeniniame gyvenime, niekada nepavargti klausytis kitų, neperdegti. Tačiau realybė kiek kitokia. Psichikos sveikatos specialistai yra žmonės, kuriems taip pat reikalinga pagalba.

Apie pagalbą teikiantiems pagalbą mūsų šalyje kalbama itin mažai, tad mes savo pradėtais moksliniais tyrimais ne tik atveriamė Lietuvoje dar netyrinėtą psichologijos mokslo sritį, bet ir bandome įdiegti supervizavimo(si) kultūrą bei išryškinti pagalbos teikimo psichologams ir psichoterapeutams svarbą.

Perdegimas skatina trauktis iš profesijos

Pastaruoju metu mokslinėje literatūroje vis dažniau rašoma apie praktikuojančių psichologų ir psichoterapeutų perdegimą ir pasitraukimą iš profesijos dėl šios priežasties. Naujausi tyrimai rodo, kad psichikos sveikatos specialistai turi itin didelę profesinio perdegimo riziką – perdegimo paplitimas tarp psichoterapeutų yra nuo 6 iki 54 proc., priklausomai nuo kultūrinių veiksnių, tačiau kokie kultūriniai veiksniai turi tam įtakos, kol kas nėra nustatyta.

Pirmas perdegimo terminą 1974 m. pavartojo mokslininkas Herbertas Freudenbergeris. Jis perdegimą apibūdino kaip stresą, kuriam būdingas išsekimo jausmas, depersonalizacija ir atsiradęs nepasitikėjimas savimi, ir siejo jį su pernelyg dideliu įsitraukimu į profesiją. Dabar profesinis perdegimas apibrėžiamas kaip fizinis, emocinis ir psichinis išsekimas,

kuriam būdingas nuovargis, nusivylimas ir / ar apatija dėl per didelio aktyvumo profesinėje veikloje, patiriamo streso. Praktikuojantys specialistai, išgyvendami profesinį perdegimą, gali „taupyti“ savo energiją psichoterapinių sesijų metu ir būti neįsitraukę į savo psichoterapijos klientų patirtis, tapti jiems mažiau dėmesingi, empatiški, o tai mažina psichoterapijos efektyvumą ir pasitenkinimą savo darbu. Ilgą laiką perdegimą patiriantys specialistai ne tik nebegali efektyviai dirbti psichoterapinio darbo, bet jiems pristinga jėgų pasirūpinti ir pačiais savimi.

Kaip atskirti perdegimą nuo nuovargio?

Kalbant apie perdegimą darbe, svarbu jį atskirti nuo nuovargio. Kadangi psichoterapeutų darbas yra emociskai įtraukus, tai jausti nuovargį, kuris yra lydimas tokių pojūčių kaip nenoras bendrauti su kitais, noras atsiritoti, pabūti vieniems, mieguistumas,

**Profesinė
priežiūra apsaugo
psichikos sveikatos
specialistus ne
tik nuo profesinio
perdegimo, bet
ir nuo profesinio
vienišumo.**

yra normalu, jei šie pojūčiai praeina per trumpą laiką – kokybiškai išsimiegojus ar savaitgalį pailsėjus. Bet jei nuovargio jausmas yra jaučiamas ir po poilsio laiko, jei pablogėja miego kokybė, sutrinka atmintis, dėmesingumas, atsiranda galvos, nugaros skausmų, depresijos požymių, darbas nebeteikia pasitenkinimo, galime įtarti perdegimą. Mokslininkai, tyrinėjantys psichoterapeutų perdegimą, pažymi, kad jį lemiantys veiksniai gali būti didelis darbo krūvis, ilgos darbo valandos, neigiamos psichoterapijos klientų patirtys, sunkumai užmezgant psichoterapinius santykius ir negalėjimas atsiriboti nuo pacientų problemų.

„Daugelis iš mūsų profesijos žmonių žino tą jausmą, kai jau guli lovoje ir negali miegoti, nes vis galvoji apie psichoterapijos klientą Joną, kuris pateko į krizę, ir tą kitą klientę Martą, kuri buvo netoli lemtingo savižudybės žingsnio. Ar viską padariau maksi-

maliai gerai? Kuo dar galėčiau jiems padėti? O man taip sunku – kas padės man būti efektyvesnei padedant jiems?“ – savo profesiniais išgyvenimais dalijosi praktikuojanti psichoterapeutė.

Kitas specialistas teigė, kad nuo nuolatinio galvojimo vienuoje apie žmones, kuriems teikia pagalbą, pavargsta. Sunkiai keliai ryte. Jėgos senka. Jam reikalinga pagalba, nes kitaip nebegalės padėti kitiems.

Tokios ir panašios mintys gali būti laikomos rimtu signalu, rodančiu profesinį perdegimą.

Moksliniuose straipsniuose, analizuojančiuose psichologų ir psichoterapeutų perdegimo fenomeną, itin daug dėmesio skiriama supervizijoms (profesinei priežiūrai). Jos išskiriamos kaip pagrindinis pagalbos būdas praktikuojantiems psichikos sveikatos specialistams. Tai yra unikali gali-

Psichoterapeutui, praradusiam savo klientą, ypač svarbus bendrumo su supervizoriumi jausmas, profesionalus palaikymas ir žmogiškoji atjauta.

Supervizijų tyrimų pasaulyje nėra daug, o mūsų šalyje jų iš viso ilgą laiką nebuvo.

mybė kartu su supervisoriumi pasikalbėti apie sunkumus teikiant pagalbą kitiems.

Supervizijos apsaugo ir nuo profesinio vienišumo

Supervizija – tai supervisorių kvalifikaciją turinčių specialistų (itin patyrusių psichoterapeutų) teikiama profesinė pagalba, orientuota į profesinių sunkumų įveikimą, vykdoma santykiškai grįstu būdu ir nukreipta į supervizuojamųjų (psichoterapeutų, kurie kreipiasi pagalbos) palaikymą, jų profesinių kompetencijų plėtojimą.

Supervizijos metu praktikuojantys ar besimokantys psichoterapijos jaunieji specialistai dalijasi savo sunkumais, reflektuoja savo jausmus. Psichologai ir psichoterapeutai vykdydami profesinę veiklą yra gana vieniši, todėl supervizijos seansai yra vienintelė erdvė, kur jie gali sustoti ir reflektuoti savo profesiją su kitu specialistu. Taigi profesinė priežiūra apsaugo psichikos sveikatos specialistus ne tik nuo profesinio perdegimo, bet ir nuo profesinio vienišumo, o tai padeda jiems būti efektyvesniems savo kasdiniame darbe.

Supervizija yra ir pats geriausias būdas padėti psichoterapeutams po kliento savižudybės (kuri prilyginama artimo žmogaus netekčiai). Paciento savižudybė nėra tik skaudi terapinių santykių pabaiga, tai ir nauja pradžia psichoterapeuta gyvenime, paliekanti labai daug neatsakytų klausimų ir jausmų, kelianti susirūpinimą, kaip dirbti su kitais klientais, kuriems kyla minčių apie savižudybę, kurie žaloja save arba kurie jau yra bandę nusižudyti.

Psichoterapeuta, kurio klientas nusižudė, supervizija yra vadinama „psichologine autopsija“. Tokios supervizijos metu tyrinėjant kliento savižudybę ypač svarbu su psichoterapeuta kalbėti apie tai, kas buvo padaryta dirbant su klientu, kokios galimybės liko neišnaudotos, taip pat aptarti, kuo darbe su šiuo klientu jam padėjo supervizijos, kokia supervizijų patirtis buvo integruota į terapinį darbą, kas iš tos patirties padėjo, o kas kludė terapeutui darbui. Psichoterapeutui, praradusiam savo klientą, ypač svarbus bendrumo su supervisoriumi jausmas, profesionalus palaikymas ir žmogiškoji atjauta.

Prof. Paulius Skruibis. Asmeninio archyvo nuotr.

Lietuvoje supervizijų reikalavimų apibrėžtis kol kas nėra pakankama, nėra pakankamai išsivysčiusi ir supervizijų kultūra.

Dr. Marija Vaštakė. Asmeninio archyvo nuotr.

Tačiau psichoterapinės supervizijos praktikuojantiems specialistams reikalingos ne tik po sunkesnių profesinių laikotarpių, bet nuolat, nes tai yra visą profesinį gyvenimą trunkantis procesas, padedantis tapti savarankiškais refleksyviais praktikais.

Atlikti pirmieji supervizijų tyrimai Lietuvoje

Nors supervizija, kaip pagalbos teikianti pagalba būdas, yra ypač svarbi, mokslinių supervizijų tyrimų pasaulyje nėra daug, o mūsų šalyje jų iš viso ilgą laiką nebuvo. 2017 m. atliktas pirmasis mokslinis supervizijos tyrimas Lietuvoje (Marija Vaštakė ir Rimantas Kočiūnas). Jo tikslas buvo aprašyti superviziją iš egzistencinės perspektyvos ir išskirti pagrindinius jos bruožus. Šis empirinis tyrimas

leido suformuluoti egzistencinės-fenomenologinės supervizijos apibrėžimą. O 2022 m. buvo apginta pirmoji daktaro disertacija supervizijos tema (M. Vaštakė). Mums rūpėjo sužinoti, kaip psichoterapeutai patiria refleksyvumo pokyčius supervizijų metu, kas padeda ir kas kliudo tiems pokyčiams rasti. Taip pat tyrėme ir lyčių skirtumus – ar vyrai ir moterys savo patirtis reflektuoja vienodai, ar skirtingai. Iš esmės šiuo tyrimu buvo bandoma suprasti psichoterapinės supervizijos procesą, kas jame padeda ir kas kliudo ugdyti specialistų kompetencijas.

Daugelio Europos kraštų, taip pat Jungtinių Amerikos Valstijų psichologų ir psichoterapeutų supervizijų praktika turi gana galias tradicijas. Pradedant praėjusio amžiaus trečiuoju dešimtmėčiu, yra aiškiai nustatyta supervizijų vieta ir apimtis specialistų

rengimo procese, įstatymais reglamentuota tvarka, kaip dažnai specialistas turi supervizuotis. Lietuvoje supervizijų reikalavimų apibrėžtis kol kas nėra pakankama, nėra pakankamai išsivysčiusi ir supervizijų kultūra. Skirtingos profesinės psichologų ir psichoterapeutų bendruomenės skirtingai supranta ir reglamentuoja supervizijų tvarką rengiant specialistus ir tolesnėje jų profesinėje veikloje.

Tikimės, kad laikui bėgant mūsų tyrimų rezultatai padės plėsti ir gerinti psichikos sveikatos specialistų supervizavimosi kultūrą mūsų šalyje ir dirbančius psichoterapeutus apsaugos nuo perdegimo ir profesinio vienišumo, o tyrimų rezultatais grįstos rekomendacijos galės būti sėkmingai integruotos į psichoterapeutų rengimo programas.

SPECTRUM, 2023 rugsėjis, Nr. 2 (38)

Žurnalą leidžia Vilniaus universiteto Komunikacijos ir rinkodaros skyrius

Turinio redaktorė Liudmila Januškevičienė

Kalbos redaktorė Ilma Dunderienė

Dizaineriai Tadas Razmas, Agnė Legeckaitė

Fotografas Justinas Auškelis

Iliustratorė Simona Visockytė

Viršelyje vaizduojamas Lietuvos žemėlapis, atspindintis mūsų šalies demografinės struktūros pokyčius. Simonos Visockytės iliustracija

Redakcijos adresas: SPECTRUM, Vilniaus universitetas, Komunikacijos ir rinkodaros skyrius, Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

Tel. (8 5) 236 6053, <http://naujienos.vu.lt/spectrum>

Dėl publikacijų žurnale kreiptis el. paštu spectrum@cr.vu.lt

Leidinyas platinamas nemokamai

Spausdino uždaroji dizaino ir leidybos akcinė bendrovė „KOPA“

Tiražas 1000 egz. ISSN 1822-0347

© VILNIAUS UNIVERSITETAS, 2023

Platinant šio leidinio informaciją nuoroda į SPECTRUM būtina

